

П. ДЪРВИНГОВЪ
ПОЛКОВНИКЪ О. З.

АТАКАТА НА ОДРИНЪ ПОДЪ ОСВѢТЛЕНИЕТО НА ИСТОРИЯТА И ИЗКУСТВОТО

ИСТОРИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИ АНАЛИЗЪ

Summa sequar fastigia rerum.

Сказка, държана въ Софийското офицерско събрание
на Благовещение, 7 априлъ 1931 г.

София
ПЕЧАТНИЦА ХУДОЖНИКЪ
1931

ВЪ СПОМЕНЪ НА ЮНАЦИТЕ,
КОИТО ПАДНАХА ВЪ БОЙ
ПРИ КРЕПОСТЬТА ОДРИНЪ

Предговоръ

Да напиша тоя си малъкъ трудъ, идеята се дължи на настоятелството на Софийското дружество на запасните офицери. Седмица и нѣщо преди 18-а годишнина от атаката на Одринъ то ме покани да държа една сказка въ споменъ на това бележито дѣло на българската войска.

Въ действителностъ, сказката се държа не на 25 марта, годишнината на това събитие, а на 7 априлъ, Благовещение, когато салонътъ на Военното събрание въ столицата се оказваще свободенъ. Сказката биде посетена и изслушана съ вниманіе. Между присъствуващите личеше едно голѣмо множество граждани, запасни и действуващи офицери, взели участие въ самата атака на Одринъ.

Сказката, напечатана вече, е въ ръцетъ на читателите и тѣмъ се пада по-нататъкъ да сядятъ за нея. Отъ разпределението на материала и развитието на отдеълните аргументи тѣ ще видятъ както плана, по който съмъ развиъ основната й теза, така и самата тая теза.

Цельта ми бѣше съ едно изчерпателно изложение на исторически факти, подредени въ тѣхната причинна връзка и тѣхното психологическо и общо значение, да очертая какъ българскиятъ народъ дойде до атаката на Одринъ и какъ тя се подготви, разви и завърши.

Азъ съмѣтамъ, че единъ подобенъ методъ на работа чрезъ самата непрекъсната верига отъ факти изъ историята на българския народъ — не пропустнахъ сѫщото въ по-ограничени размѣри да сторя и по отношение турския народъ — най-добре би позволилъ да може да се наслой и закрепи въ душата на слушателя убеждението, което всички, които сѫ изучавали атаката на Одринъ, иматъ, а именно, че Одринъ падна, така както и Тутраканъ по-късно, поради пре-възходството на българската армия надъ противниците й, изразено чрезъ идеите и духовните сили на командуването и чрезъ нравствената мощь и бойната годность на уча-

ствующитѣ войски въ атаката. Материалнитѣ фактори — мѣстностъ, окопи, редути, фортове, телени мрежи, а даже и числено артилерийско превъзходство — бѣха на страната на отбраняющитѣ. Българитѣ имаха само численото превъзходство въ пехотнитѣ сили и, безъ съмнение, тактическото и техническото превъзходство въ употреблението и използването на артилерията.

Тоя методъ на историко-психологически анализъ ме освобождаваше не само да не влизамъ въ подробни описания върху действията на разнитѣ части отъ обсаждашата армия, но и да не правя отдѣлно схоластическо очертание на поукитѣ, които въ случаи изпъкватъ и които не пропуснахъ надлежно да подчертая на тѣхното място и въ мярката на тѣхното значение.

Най-важнитѣ поуки, които отъ само себе се очертаха и които дебело подчертахъ, бѣха:

1. Ролята на крепостта, да прикове огромни наши сили въ решителнитѣ моменти на първите сражения, поради простира на сѫщата крепость въ съзнанието на нѣкои отъ дейцитети и поради активнитѣ действия на гарнизона на Шукри паша въ тоя периодъ на войната.

2. Разумното схващане на генералитѣ Фичевъ и Савовъ, да не се залепятъ като мухи о крепостта и по този начинъ подчинятъ своята воля подъ тая на врага. „Пока дѣло еще не дошло до окончателнаго решенія, то осаждаютъ только такія крѣпости безъ взятие коихъ никакъ обойтись нельзя. Взятие крѣпостей является въ видѣ закрѣпленія завоеванія въ то время, когда решеніе уже состоялось вполнѣ, когда кризисъ, напряженіе силъ прошли и не скоро могутъ возобновится, т. е., когда насталъ периодъ затишья (спокойствіе, Ruhe). Тогда осада и взятие крѣпостей не обходится, конечно, безъ усилій и расхода срѣдствъ, но все же — безъ опасности“ — гл. 280 стр. отъ „Война (Теорія стратегії)“ сочиненіе Клаузевица, переводъ съ нѣмецкаго К. Вайде, томъ II.

3. Вѣрата на командуващи обсаждашата армия и на началника на Източния секторъ въ успѣха на атаката.

4. Правилното избиране участъка за решителната атака — изходящия жгъль на крепостта — съответното за тая цѣль разпределение на силитѣ (артилерия, пехота и техни-

чески части) и правилното повсемѣстно действие около-врѣстъ на фортовия поясъ общо отъ всички войски и частично отъ тия на атакуещия секторъ, което позволи на българитѣ да постигнатъ всички преимущества отъ тактическата и нравствена изненада при развитие на атаката.

5. Великолепното използване бездушнитѣ тежки оръдия отъ полковникъ Загорски и подполковниците Славчевъ Ст. и Вълчановъ Петко и общо проявленото изкуство и храбростъ отъ славнитѣ тежки и леки полски батареи, отъ които известна часть следваха съ пехотата безъ колебание и безъ страхъ.

6. Върниятъ воененъ окомѣръ на генералъ Грънчаровъ и неговия началникъ щаба капитанъ Азмановъ да схванатъ психологическия и тактическия моментъ на зреющата атака на главната позиция.

7. Разумното използване на нощния полумракъ и лунно освѣтление отъ страна на нашата безстрашна пехота, както и нейната готовност да постеле бойното поле съ седем хиляди убити и ранени за кжсото време отъ нѣколко часа.

Всички тия поуки отъ сказката всѣкоя на нейното мѣсто подчертахъ съ силни думи, като гледахъ да бждатъ съвършено очевидни. Може би за нѣкои отъ слушателите не стана достатъчно ясна важната роля на Южния секторъ, да държи особено силно ангажирани силитѣ на турцитѣ предъ себе си до степень, че Шукри паша дълго време да не знае где да хвърли своя подвиженъ резервъ, обаче, нека се напомняме, че сега, когато имать самата ни беседа вече напечатана, ще могатъ и това да видятъ отъ цитатитѣ изъ турската книга „Иени харб башъмъза текрар геленлер“, нѣкои отъ които непрочетохъ поради напреднало време — бѣше вече часътъ 1 следъ обѣдъ.

Фактътъ, че всички присъствуващи началници-участници, висши действуващи и запасни офицери и голѣмо число познати и другари ми изказаха своитѣ сърадвания съ топли думи, особено тия на моя високодаровитъ учитель генералъ о. з. Хесапчиевъ, който не е взималъ участие въ атаката, но който останалъ съ най-силни идеини и душевни впечатления отъ беседата, ме преизпълниха съ признателностъ и ми посочиха, че въ случая съмъ могълъ да изпълня единъ дѣлъ и да оправдая тѣхнитѣ очаквания. Това и ме

накара да представя труда си въ редакцията на Военните издания съ молба да се напечати, като отдълението нумеръ на Военната библиотека, което тя великолепно прие*).

Накрай нека ми бъде позволено да отблагодаря на всички тия бивши и настоящи началници, бивши мои учители и всички, които ме удостоиха съ сърадванията си, а също и настоятелството на Софийското дружество на запасните офицери, което ми направи големата честь да ме покани да държа беседата.

П. Дървинговъ

*) Въ действителност, както ще се види въ края на този ми трудъ, наложи се изданието да направимъ сами.

Атаката на Одринъ подъ освѣтлението на историята и изкуството

Историко-психологически анализъ

Две встїжителни думи за атаката на Одринъ. Най-първо нека изкажа моята искренна благодарностъ за честъта, която правите като сте дошли въ тъй необозримо множество да чуете настоящата скромна беседа. Посрещамъ това ваше присъствие като изразъ на онова общо съзнание у нашия народъ, че атаката на крепостта Одринъ е едно отъ най-бележититѣ колективни дѣла отъ новата българска история, което вѣчно ще оплодява душата на поколѣнията къмъ подвizi.

Атаката на Одринъ на 13 мартъ 1913 г. като бойно дѣло е единъ шефдъоворъ, чийто генезисъ можемъ да видимъ въ самото развитие на българския народъ и въ състоянието на военното изкуство къмъ времето, което предшествува самата война въ 1912 г. Атаката на Одринъ, обаче, като нравствено напрежение на единъ народъ при постигане политическитѣ цели на неговото съществуванie е не само една военна победа, но и цѣлъ националенъ подвигъ.

Днесъ трудно можемъ да преценимъ тая атака като бойно и национално дѣло.

При Одринъ на 13 мартъ 1913 г. българскиятъ народъ даде всичкитѣ лишни доказателства за великолепнитѣ си бойни качества, които историята отъ незапомнени времена до наши дни му е при-

писвала и му приписва съ всичката тежесть на своята справедлива преценка. За да почувствуваамъ, обаче, величието на подвига и красотата на изкуството, които се очертаватъ въ героичната борба въ тоя денъ при Одринъ, се иска да можемъ да се абстрагирамъ отъ всички ония чувства и преживявания, които могатъ да ни вълнуватъ при мисъльта за страшнитѣ последици отъ печалния за насъ завършекъ на Общата война. Нещастията на нашата родина сѫ извѣнредно голѣми и ние прекарваме едно отъ най-тежкитѣ времена на нашето историческо съществуванie, за да не сме въ състояние съ хладно спокойствие да погледнемъ на тоя

подвигъ, който, наравно съ Тутраканъ и Дойранъ, до нова война ще съставлява най-гордата утеша за нашия народъ.

Въ одно време, когато на България съж отнети всички възможности не само за политически инициативи, но даже и за надеждно организиране на собствената си отбрана; когато надъ нашата родина тежатъ по съкрушителенъ начинъ парижките диктати; когато за национално достойнство съж запазили правото да говорятъ само тия, които себе си наричатъ „победители“—казвамъ, въ такова време трудно е, и даже е немислимо, да можемъ да се издигнемъ съ духа си тъй високо, щото да бъдемъ въ състояние правилно да оценимъ подвига на нашите несравними войски при Одринъ.

И, наистина, не ви ли смущава всъки часъ надменния езикъ и поведение ето вече 12 години на „победителите“? Не долитатъ ли до насъ стоновете на страдащите наши братя подъ сърбите, гърците и румъните? Не сме ли немощни зрители предъ пладнешките убийства, които нашите съседи вършатъ по границите на Знеполско и Босилеградско, по просторите на Добруджа и долините на Македония? Не приключваме ли ние дните съ гнетуща скръб и ядове въ душата, причинени отъ страшните неправди, които се извършиха надъ България и българския народъ? Не кипи ли у насъ всъки денъ благородно омерзение, като виждаме да се отрича на нашите братя и въ Сърбия, и въ Гърция, и въ Румъния правото да се наричатъ българи, естественото право да говорятъ, четатъ и пишатъ по български?

Да. Ще тръбва да се съгласимъ, че е трудно при тая печална и непоносима действителност да можемъ да оценимъ правилно подвига при Одринъ презъ 1913 г. За да почувствува истинската гордост и доволствие отъ юнашките дъла на нашите войски, ние тръбва да се повърнемъ съ ума си въ времената на историята; тръбва да забравимъ за мигъ тая тежка сегашна действителност; тръбва да погледнемъ на събитието, което ни е събрало, отъ по-далеко, точно така както се гледа отъ художника една картина, за да почувствува нейната прелест, нейния смисълъ и нейното съдържание.

Погледъ назадъ въ историята. Римскиятъ миръ и унищожението му отъ новите народи.

Въ тая минута моятъ умъ се носи въ онова далечно време, когато стариятъ Римъ, следъ като бъше подчинилъ подъ своя законъ и своето господство цѣлия тогавашенъ свѣтъ около Средиземно море,

бѣ създадъ една система на миръ, който има толкова общо съ мира следъ Общата война сега. Нека се пренесемъ въ нова време, когато следъ победата си надъ известенъ на-

родъ, римляните му налагаха тежките условия — да изгори корабите си до известно число, да разрушат крепостите си, да платят контрибуции, да стане съюзникъ на Римъ и като такъв никога да не отваря война на неговите съюзници, което автоматически значеше, да не може да води никаква война, понеже всички победени народи по периферията на Империята ставаха съгласно тая политика негови съюзници.

Да. Ето и тогава зацарува единъ миръ, какъвто Европа на „победителите“ се стреми и сега да устрои и да държи, миръ целящъ най-пълното използване облагатъ от спечелената победа на бойното поле. Ето така се занизаха тогава годините на римското господство въ свѣта, господство, което въ своята надмѣнност не познаваше други народи освенъ римския и варвари, победители и победени.

Но, както легионите по Дунава и Рейнъ не можаха да спратъ страшните човѣшки вихрушки, които се разразиха надъ Римъ, когато готи, хуни, българи, авари и славяни, развиха своите нашествия и не оставиха камъкъ на камъкъ въ потъналата въ лицемѣрие, самодоволство и самозабрава Империя, нека се надѣваме, че и сега историята на свѣта не ще закъсне да отвори отново своите страници за пострадалите и третиранието съ надмѣнность народи, за да могатъ да възвърнатъ своята свобода. Развивамъ тия мисли, защото желалъ бихъ да подчертая, че историята на българския народъ почва именно въ онай епоха, когато едни неправди като днешните задушваха по-голѣмата част отъ народите на свѣта; когато племената между Кавказъ, Карпатите и Рейнъ по силата на историческата нужда за едно селекциониране трѣбваше да излѣзнатъ въ първата линия за новъ подъемъ на човѣчеството; когато бичътъ Божий, Атила, или както нашата българска хроника го нарича Ави-тохолъ, бѣше бичъ на себеотрицанието срещу израждането, на силата срещу немощта, бичъ Божий, само по себе си материално изражение на закона за естествения подборъ, който господствува съ неотразима сила около насъ и въ историята на народите, животните, растенията, видимите и невидимите свѣтове.

Гордите времена Желалъ бихъ да подчертая гордите на старите българи и на българската държава.

времена отъ началните страници на нашата история, когато българите се смѣтат за най-страшния народъ въ свѣта

— *Vulgares toto orbe terribiles*; когато за българите, както и за готите, се казваше, че никога не имъ е идвало на умъ да бѣгатъ въ бой — *due nationes quibus inter gladius fuga subvenierunt*; когато видътъ на българските пълчища плашише и най-храбрите — *non te terruit Bulgorum globus*; когато съ меча си българите погребаха воинишката храб-

межъ, а именно излазъ и закрепване на бръга на Бъло-море.

338 години се редуват въ историята на България до падането ѝ подъ Византия, отъ тъхъ последнитѣ 176 години съ граници отъ Карпатите до самите стени на Солунъ и отъ Черно до Адриатическо морета. Св. Св. Кирилъ и Методи, Борисъ, Св. Климентъ, Симеонъ, Черноризецъ Храбъръ, Иванъ Екзархъ, Петъръ, Презвитеръ Козма, Св. Ив. Рилски, Романъ, Самуилъ и цѣли б отъ най-активнитѣ поколѣния на българския народъ презъ тия 176 години дадоха на България това, което въ онова време малко народи, вънъ отъ арабите и византийците, притежаваха: а именно едно високо национално чувство, една напълно обособена църква, една изчертателна религиозна литература и една материална култура, безъ съмнение, отъ високо равнище. Когато въ Плиска и Прѣславъ нашите царе живѣеха въ мраморни палати, въ същото време кралетѣ въ западна Европа живѣеха, както Древнеръ се изразява, въ прости къщи, покрити съ слама. Преводът на евангелието на български езикъ изразява религиозната и културната ревност на българите, епическата борба срещу Византия при Самуила единъ и половина вѣкъ следъ това — величието на националното чувство на българския народъ. „Гигантската борба съ всичките сили на Византийската империя срещу българите и тѣхниятъ смѣлъ уверенъ Самуилъ, казва Шлумберже въ въведението на своята Европеъ Византине, не може да не трогне читателя. Той ще чете съ вълнение страннитѣ превратности на тая дълга драма, върховнитѣ гърчения на тая горда агония на цѣлъ единъ народъ — българския“.

Робството подъ Византия отъ 1018 до 1186 г., наистина, спрѣ възхода на българите въ историята, но то съ нищо не намали постигнатото национално обособление, националното самочувство и спечеленитѣ борчески привички. Величавото възстание на Петъръ Делянъ презъ 1040 г. въ Македония и Моравско и атаката на Солунъ, възстанието на Николица въ 1067 г. въ Тесалия, възстанието на Георги Войтѣхъ отъ Скопие и Константинъ Бодинъ въ 1073 г. изразяват неугасимия стремежъ на българите и подъ робството за независимо политическо съществуване. Нека отбележимъ, че въ ония времена не бѣше известенъ шовинистическия духъ, който господствува сега, нито имаше такава широка мрежа училища, а още по-малко стремежи за насилиствена асимилация. А всичко това позволи на българския народъ да преживѣе своето иго подъ Византия, безъ да изтуби душата си и вѣрата въ себе си и своето историческо назначение.

И ето защо историята не закъсне да открие отново своите страници на независима България, която бѣрже обе-

дни въ своите предъли българите от Дунава до Тесалия и от Черно до Адриатическо морето. Отново българите взеха връхъ надъ гърците, които поради заседването на латинските кръстоносци въ Цариградъ едва можаха да се задържат въ Епиръ и Мала-Азия. Отново българските войски, както въ времето на Крумъ, сега при Калоянъ плениха въ бой единъ императоръ — Балдуинъ при Одринъ, убиха въ бой единъ крал — Бонифаций Монфератски въ Родопите, унищожиха най-добрите рицари, разгромиха армиите имъ, превзеха всичките крепости, освенъ Цариградъ, и спасиха полуострова за жителите, които го населяваха. Епохата на второто българско царство, която трае отъ 1186 до 1394 г., или всичко 208 години, е значително повече усложнена поради заседване на кръстоносците въ Цариградъ, Солунъ и Морея, по-късно поради проникването на сърбите въ северна Македония въ 1282 г., а още по-късно поради явяване на турците на полуострова. Повтаряме, епоха значително усложнена както въ политическо, така и въ социално отношение, но затова въпръшки всички превратности на съдбата и тя е пълна съ подвиги на целия народъ и на неговите отдељни исторически личности. Асенъ I, Калоянъ, Асенъ II, Тертеръ, Ивайло, Светославъ, Михаилъ, Иванъ Александъръ, Иванъ Шишманъ, Патриархъ Ефимий и неговите ученици Киприянъ и Григорий Цамблакъ, бележити като разпространители на духовната просвета и науката въ Русия, и Константинъ Философъ (Костенечки), бащата на историографията въ Сърбия, и цяла редица областни вождове, войводи и духовници не съ само имена, а повече или по-малко епохи, цяла история, която има свое величие и своя блъсъкъ — история, съпъничаша съ тая на Византия, надминаваща тая на Сърбия, която бъше проспала шестъ въка и едва въ XIV въкъ даде единъ Стефанъ Душанъ, и далечъ надминаваща тая на Влашко, която почва отъ XV в. и се явява като продължение отъ историческата дейност на българите следъ завладяването на България отъ турците.

Етническиятъ основи на българската държава. Психологическиятъ заложби на българския народъ през въковете.

Тръбва дебело, много дебело да се подчертаете, че съществуването на българската държава почива не на принципа на римския империумъ или на божественото начало на Византия, не на религиозното чувство на Турция, нито

на принципа на по-високата култура, напр. както сегашна Англия, а чисто и просто на етническото чувство, на национания принципъ, който за българите при особената географическа структура на Балканския полуостровъ съвпада съ неотра-

зимитѣ икономически нужди на сѫществуванietо. Историята на България въ много отношения бѣше, и е, история на нейния народъ въ неговите естествени нужди и, следователно, срѣмежи да се докопа до брѣговете на Бѣло-море. И въ това отношение историята на българския народъ е блѣскаво потвърждение на теорията, че действителната история води свойте зародиши, т. е. се заражда, въ кухнята или както лордъ Акtonъ казва, *the true historian must now take his meals in the kitchen.*

Ето съ тия заложби на национална единност и общонародно чувство, езикъ и вѣра, които независимото дѣржавно сѫществуванie бѣше позволило презъ траенето на вѣковетѣ да се развиятъ у българския народъ, настаниха годините на робството подъ турцитѣ. То трая цѣли 483 години и то засегна еднакво и всички други балкански народи. Владѣющето племе, турцитѣ, запази за себе си всички функции по отбраната и управлението на дѣржавата, а на българите и другите християнски народи оставило по-прището на труда, търговията и занятията. Многобройната рая и съвсемъ малобройното владѣюще племе скоро се приспособиха единъ къмъ други и къмъ особената система на турското господство.

Тая дѣлга епоха не е достатъчно дѣлбоко и безпристрастно изучена отъ нась. Ние имаме най-криви схващания върху нея и общо е мнението, че каквите недостатъци можемъ да си припишемъ като народъ, това ужъ били недостатъци, добити презъ време на нашето робство подъ турцитѣ. Даже нѣщо повече. Ние като че ли забравяме, че подъ това иго въ сѫщото време бѣха и сърбитѣ, и гърцитетѣ, които добиха своята свобода съ съдействието на Русия и Европа само 50—60 години по-рано отъ нась.

Но, нѣма по-горко заблуждение отъ това.

Турцитѣ не можаха да измѣнятъ психологическите заложби у българския народъ.

Не е мѣстото и случая да направя единъ анализъ на живота презъ тия вѣкове, за да видимъ, че българскиятъ народъ подъ илото на турцитѣ не само не биде смазанъ етнически, не само не биде разнебитенъ въ своето нравствено сцепление като народъ, но общата сѫдба на християните и дѣлбоката пропастъ, която сѫществуваше между турци и българи, бѣше така непроходима, че даже 5 вѣка се оказаха недостатъчни тия два народа не само да си повлияятъ единъ на други въ своето духовно развитие, но даже и взаимно да се опознаятъ. Съ изключение на извѣнредно рѣдки малки покрайнини, собственно отдални градове, не села, никакде, абсолютно никѫде турцитѣ не можаха да упражнятъ нито най-малкото влияние върху душата на българския на-

родъ. Даже българските неселения, които турцитъ по нужди за отбраната на държавата бидоха заставени да обърнатъ въ мюсюлманство, както стана съ помацитъ, даже и у тяхъ тъ не можаха да измѣнятъ етническото имъ съдържание и психологиятъ имъ заложби, напластени презъ траяне на вѣковетъ преди това. Който е посетилъ контактната зона между турци и помаци, напр. Акъ-бунаръ въ Родопите, той познава чувствителното различие между едните и другите и той напълно ще се съгласи съ нашата основна мисъль за слабото влияние на турцитъ върху българския народъ презъ време на робството. Исторически фактъ е, че турцитъ не можаха да повлияятъ на българите нито по езика—изключвамъ лексикологическиятъ заемки на думи—нито по вѣрата, нито по традициите, нито по обычайните, нито по вѣрванията, нито по нравствените съвращения, нито по нравите, нито по нищо. Тъ не можеха да убиятъ и мечтитъ на народа къмъ политическа независимостъ. Съществуванието на епоса около Крали Марко, Боленъ Дойчинъ, Момчилъ Юнакъ, Дебель Новакъ и около хайдутите до деня на освобождението е едно доказателство за всичко това.

И живѣха българите въ турската империя въ сънката на живота, упорито неотзвивчи къмъ каквото и да е влияние на владѣющия народъ. Затворени въ себе си, работящи за припечелване необходимото за съществуването си, третирани обикновено съ гордост и надмѣнност — въ всѣки случай не по-голѣма отъ оная, която Римъ нѣкога прилагаше спрѣмо победените — българите по силата на своето число, на своето земедѣлие, скотовъдство и дребни занятия, по силата на мястоположението на областите, които населяваха, не закъсняха да добиятъ въ съзнанието на турските управници и маси едно елементарно значение и значи-
тане. Обстоятелствата, при които става нашето възраждане, времето когато то почва — нека държимъ предъ очите си, че преди 200 години и цѣла Европа не бѣ кой знае колко много напреднала — удивителните резултати, които това възраждане ни дава, въобще цѣлото възраждане на цѣлия български народъ, което не е една случайностъ, нито изключително дѣло на единъ човѣкъ, както се мисли, е най-могжщо доказателство, че българскиятъ народъ чрезъ уроците на злочестините и страданията не изгуби своята национална душа, своите наследствени инстинкти, своите психологически особености, своя характеръ и своя темпераментъ. Вѣрвамъ, че ще мога да докажа на друго място, че робството подъ турцитъ, които, поради религиозните си аберации и презрението си спрѣмо раята, не си даваха никакъвъ трудъ да асимилиратъ други народи, за българския народъ бѣше една историческа почивка, едно чистилище, за да може чрезъ страданието отново да се яви въ исто-

рията съ повече блъсъкъ и повече смисълъ, както го виждаме отъ 54 години насамъ.

И потвърди се въчната истина, че нъма възкресение безъ разпятие, градежъ безъ разрушение и мъдростъ безъ страдание. Априлското възстание въ 1875 г. — не поменавамъ всички други движения презъ въковетъ по-рано — потушило съ страшни кърви и пожари, тръбаше да възвести на свѣта волята на българския народъ, че и за него тръбва да се отдѣли подъ слънцето едно място за едно независимо съществуване.

Освобождение и градежъ на България и проявите на българската енергия.

Освобождението на България, което не закъсне да стане, макаръ и по-сетне отъ това на Гърция и Сърбия поради мястоположението на българската родина и поради невъзможността Европа и Русия да сторятъ по-рано това, е най-важния моментъ откогато почва съ пълно приложение на националните сили една историческа дейност, отъ която ние сега и всички поколѣния следъ насъ ще се гордѣятъ, докогато свѣтътъ ще свѣтува и етническиятъ принципъ ще бѫде считанъ като най-важно срѣдство за независимо политическо съществуване.

Честити сѫ нашите поколѣния, които можаха да видятъ възкръсването на Трета България! Честити сме всички българи отъ Охридъ до Черно море и отъ Дунава до Бѣло море! И сме честити, защото въпрѣки всички превратности на сѫдбата ние можемъ да видимъ задъ насъ въ изтеклитъ 54 години величавите подвизи на българския народъ.

Азъ виждамъ на утрото отъ освобождението българитѣ не само отъ България, но и българитѣ отъ Македония, Тракия и Моравско, всички вдъхновени отъ неуписуемо желание да съществуватъ въ историята. Азъ виждамъ единността на българския народъ, изразена твърдо отъ една страна въ петициите до руския императоръ, подписани отъ първенците на Пиротъ, Нишъ, Враня и всички градове на Македония, отъ друга въ настроението още въ първото заседание на първото българско Народно събрание, което съ трогателна искреностъ искаше да промилява за всички българи на Балканския полуостровъ. Нъма българско сърдце, което да не трепва при спомена на тия смѣли жестове, които чертаятъ вълненията на българската родина, завещана ни отъ въковетъ и усилията на 40 поколѣния, 60 царе и милиони българи, паднали за добродетелната на българския народъ.

Азъ виждамъ на утрото следъ освобождението усилията на всички българи въпрѣгнати за възхода на нашия народъ къмъ неговото честито бѫдеще. И отъ едни провинции, прекарали въкове въ дремяще състояние, каквито по-рано бѣха освободеното вече княжество България и Източна

Румелия, свѣтътъ видѣ за години, не... за месеци, да се издига единъ народъ, стремящъ се всестранно да се развие, и една държава готова на всички жертви, за да може да заема мястото си подъ небето и въ историята.

Градежътъ на България е единъ блъскавъ триумфъ на българскиятъ духъ, на българскиятъ творчески и строителни инстинкти, на българската упорита воля и на единъ практически умъ, който въпреки всичко е най-ценнния даръ на самия български народъ; практически умъ, който следва да се познава не отъ враговете ни, а отъ самите тия, на които сѫбдата случайно или по силата на развитието повъроява управлението на родината. Не е случая да правя критика, обаче дебело трѣба да се подчертаете, че, за нещастие, сърастежа на времето постепенно по-късно се издълба една не малка пропасть между здравия разумъ на народа и забъркания съ книженъ баластъ умъ на така наричащата се интелигенция, която въ по-голъмата си част се очерта, че е неспособна да мисли и чувствува по български, пропасть която продължава да съществува и сега.

Държавата като отдѣленъ живъ организъмъ въ кѫсо време е развитъ въ всичките си органи и въ всичките си функции. И подъ очарованието на свободата почва народътъ да расте въ своето духовно и нравствено съдържание. Страната се покрива съ необходимите държавни и обществени учреждения, църкви и училища, а край градовете се застрояватъ ония общежития-работилници на човѣшкия борчески духъ, обществена солидарност и дисциплина, които се наричатъ казарми. И като че ли, за да се догони изгубеното по-рано време подъ игото на турцитѣ, всички енергии на българитѣ се впрѣгнатъ въ едно неизреждано действие. Прониква културата и се дава просторъ на подобрението на материалното благосъстояние. Откупуватъ се пространни земи, почти половината България, останали като ленини владения, подарявани отъ сultanите на своите любимци и заслужилите на държавата мюсолмани презъ вѣковетѣ на тѣхните завоевания.

Новото бойно кръщение въ 1885 г. Ето така съ очарованието отъ свободата и отъ славата на героите-опълченци отъ Шипка, Стара-Загора, Шейново и Зелено-дърво, съставляващи първите основи на доктрината и скрижалите на младата българска войска, дохаждаме до срѣбъско-българската война въ 1885 г.— война, която сърбите ни отвориха поради това, че бѣ обявено отъ българския народъ съединението на Източна Румелия съ България, и която бѣ втора действителна война между България и Сърбия до тогава презъ траянето на цѣли 12 столѣтия исторически животъ на българския и срѣбъския славянски народи на Балкан-

отъ Гужгуловъ и Котевъ, Дранговъ Б., братя Юрукови и пр.; по подготовка на юнкеритѣ -- една серия учебници отъ Агура, Паприковъ, Хесапчиевъ, Андреевъ, Димитриевъ, Найденовъ, Ковачевъ, Кантарджиевъ, Славчевъ, Балкански, Добревски, Русевъ, Радионовъ, по-късно Шкайновъ, Лефтеровъ, Димитровъ, Вълковъ, Петровъ, Маноловъ, и пр. и пр.; по войнишко четиво -- статии и малки брошури отъ Кантарджиевъ, Дабко Уста-Генчевъ, Гиргиновъ, Дранговъ, Сирмановъ, Коняровъ, Шингаровъ и пр.; общо по военната мисъль -- статии и отдельни трудове, оригиналъ или преводъ, отъ Хесапчиевъ, Фичевъ, Назлжмовъ, Диковъ, Бриньоли, Пъевъ, Дандишъ, Каварналиевъ, Лесевъ, Дранговъ, Стойковъ, Жостовъ, Русевъ, Азмановъ, Мидилевъ, и пр.; по военна критика -- критически бележки и отзиви на даровитите покойници Стойчевъ, Дандишъ, живите Фичевъ, Жековъ, покойния Жостовъ и пр.; по военна история -- трудоветѣ на Хесапчиевъ Хр., Тошевъ, Димитриевъ Радко, Поповъ Хр., Сираќовъ Радой, Жостовъ, Чаракчиевъ, Марковъ, Венедиковъ, Колевъ Тилию и пр.; по тактически задачи -- Ивановъ Н., Ковачевъ, Нерезовъ, Луковъ и пр.; по пионерното дѣло -- книгитѣ на Вазовъ, Величковъ, Добревски, Силяновски и пр. и пр.

Числото на по-главните дѣйци, на които армията дължи за своята подготовка данъ на признателност, не е малко, и имената имъ трудно могатъ да се изброятъ сега. Но въ числото на всички тия благородни ратници за създаване военна мощ на България нека помнемъ имената на Муткуровъ, Николаевъ Д., Петровъ Рачо, Любомски, Агура, Паприковъ, Савовъ, Ивановъ, Димитриевъ Радко, Ботевъ К., Фичевъ, Назлжмовъ, Хесапчиевъ, Никифоровъ, Диковъ, Вазовъ, Янковъ, Найденовъ, Загорски, Ценовъ, Винаровъ, Кутинчевъ, Тошевъ, Ковачевъ, Бояджиевъ, Христовъ, Теневъ и пр. Азъ не поменавамъ ония самобитни дѣлови строеви офицери отъ цѣлата военна иерархия, като напр. героятъ философъ строеви офицеръ майоръ Стояновъ, който въ малка една книжка по фехтовката искаше да види българската армия деньть да прави нощъ, а нощъта -- день, каквите нашата армия отложчи отъ себе си единъ голѣмъ брой; офицери, за които службата бѣше едно свещенодействие, а задачата да подготвятъ частите си -- единъ личенъ идеалъ. Също не поменавамъ и оная плеада дейци, която е принесла и принася следъ войната и днесъ своята данъ за подготовката на армията, защото това е следъ събитията, които разглеждаме. Въ тая минута азъ се покланямъ предъ всички тия ратници въ нашето военно поприще, които искрено положиха презъ цѣлата си служба всичката си благородна енергия, за да се създаде отъ

всички синове на България една победоносна армия и отъ всъки войникъ — единъ герой.

Не е случая сега да очертавамъ гръшкитѣ, които насъщите началници допуснаха за всестранната подготовкa на армията за действия както дене, така и нощно време, както на хълмиста мѣстностъ, така и въ планинитѣ, както въ полския така и при крепостния бой; гръшкитѣ въ подготовката и избора на самитѣ началници и генералъ-щабни офицери; гръшкитѣ въ техническото снабдяване на армията; недостатъчността въ военно-историческиятѣ, военно географическиятѣ военно-психологическиятѣ изучвания на собствената и неприятелски страни и армии. Въ това отношение желающитѣ да се запознаятъ съ тоя въпросъ биха намѣрили въ труда „Военна България — социологическа студия върху българската действителностъ“, писанъ и издаденъ още въ 1911 г., всичко каквото можемъ да кажемъ тукъ сега. Нека се утешимъ съ факта, че, както свидетелствува историята, армиятѣ почти всъкога се явяватъ на война съ останащи идеи, съ недогледани пропуски и съ много мирновременна рутина, които, обаче, истинската кървава борба много скоро коренно корегира. Нека имаме така сѫщо предъ видъ, че въ войната не е важно да бѫдешъ идеално готовъ, доста е само малко да превъзходишъ противника си, но да го превъзходишъ непремѣнно.

Предъ прага на войната въ 1912 г. Ние сме вече предъ прага на войната въ 1912 г. 1912 г. Въ деня на пълнолѣтието на сегашния царь, Н. В. Борисъ III, София има честта да посрѣдничи като гости по случай на това тържество престолонаследницитѣ на балканскитѣ страни и специалнитѣ представители на останалитѣ държави. Тогава България, опираща се на своята изобщо най-добре организирана, най-добре подгответена и фактически най-силната армия на полуострова, бѣше държава, за която свѣтътъ държеше добра смѣтка, и и даваше заслуженото значение. Приятелството на нашето отечество се ценѣше и активността на българитѣ отъ България, а не по-малка и на тия отъ Македония, заслужено възбуждаше въздорга на всички наши доброжелатели. Въ съзнанието на тия последнитѣ българитѣ сѫществуваха съ очарованието отъ победата при Сливница и въоръжената борба въ Македония за независимостъ.

Пълнолѣтието на престолонаследника бѣше царско и военно тържество. На парада въ Военото училище юнкеритѣ се представиха въ най-внушителния видъ, въ какъвто това училище нѣкога бѣше се явявало. Предъ престолонаследницитѣ на балканскитѣ държави армията манифестираше своята подготовкa и своето гордо нравствено настроение,

Мобилизацията. България манифестираше предъ съседите си своята готовност за борба, която и не закъсне да настане. Неминуемата война вече владѣеше дълбоко духа на всички. И когато на 17 септемврий 1912 г. въ качеството ми на офицеръ въ Щаба на армията съждбата бѣ опредѣлила съ единъ другаръ да получа заповѣдъта за мобилизация, подписана отъ министра на войната, генералъ Никифоровъ, и да я шифрирамъ, за да се предаде лично на телеграфната станция въ столицата на България, азъ можахъ да видя къси часове следъ това, какъ мъртвитѣ десетъ думи на заповѣдъта раздвижиха съ нѣкаква мистическа сила цѣла България. Съвременици на тоя съжданенъ денъ отъ историята на нашата родина, ние всички знаемъ, какво представляваше свободното Отечество въ този и следващите дни. Като че единъ непоносимъ товаръ се смъкваше отъ гърба на всички българи. Като че ли едно срамно петно предстоеше да се изtrie. Цѣлиятъ български народъ, всички до единъ се почувствуваха като една душа, едно тѣло, едно сърдце.

България бѣше вече вдигната на кракъ, за да освобождава братята отъ Македония и Тракия. И всѣки бѣрзаше да се яви на своето място, въ своята частъ. И всички въ това единодушие, решени непремѣнно да сломятъ неприятеля, се почувствуваха вдъхновени отъ най-искрени пориви за борба и отъ най-твърда вѣра въ победата: обучението въ казармата имъ бѣше дало вѣрата въ себе си и другарите си. И за три дена изникнаха като фениксъ отъ пепельта страшнитѣ полкове на България.

Земята трепна подъ дружния кракъ на мобилизираното Отечество. Всичко, поне това което се отнасяше до мобилизацията въ нейната техническа сѫщина, се извѣрши по часовникъ и по установения планъ. Гордитѣ полкове на България, макаръ и не най-добре облѣчени и стѣкмени, подъ прикритието на мобилизираната гранична стража и конницата, на седмия денъ, и по-рано, вече се движеха къмъ предѣлитѣ на Турция. Желѣзниците работѣха като въ единъ адъ и превозваха войските къмъ опредѣлените имъ зони на съсрѣдоточението.

На 5 октомврий войната бѣ обявена.

Чуваше ли Турция мѫжественитѣ стжки на българската войска, най-важния нейнъ противникъ измежду всички други балкански армии, сѫщо вдигнали се на война срѣщу нея? Чуваха ли турцитѣ общото „ура“ на въоружения български народъ? Виждаха ли потомците на Мурада и Баязида, на Лала Шахинъ и Али-паша, на Кара-Халиль Джандерали и Инде-Балабанъ, на Еверносъ-бей и Хаджи Илбеки, че срещу Одринъ и Лозенградъ, срещу Цариградъ сѫ тръгнали

потомцитѣ на Крума и Симеона, на Колояна и Ивана Асенъ II? Или турцитѣ въ силата на своята легитимна гордостъ на завоеватели на полуострова бѣха се унесли въ успокойтелнитѣ видения на своето славно минало?

Ние сме вече въ самата война на балканските съюзници срещу Турция; война, която се разви главно между българи и турци; война, която трѣбваше да измѣни политическата карта на полуострова.

Да оставимъ съюзниците ни, които следъ това се отнесоха въроломно съ българския народъ, на страна. Нека съсрѣдоточимъ вниманието си върху двата народа, които изнесоха тежката борба; двата народа, българския и турския, чиято стара история ги поставя единъ до другъ за известно време на северъ отъ Кавказъ и въ степите на Русия; два народа съ величествени военни подвизи, които се развиватъ: за българитѣ въ военно-политическия имъ инициативи къмъ Панония, Мизия, Тракия и Македония, а за турцитѣ презъ Кавказъ въ простория на Мала-Азия, Балканския полуостровъ, къмъ Карпатите, по севернитѣ брѣгове на Африка и каменистата Арабия; два народа живѣли следъ това 50 години единъ до другъ, но, както казахъ по-рано, безъ да се опознаятъ и безъ да се обикнатъ.

Гръмотевичниятъ възходъ на Турция.

Историята на турския народъ е поучителна по свойте безподобно бѣрзи и широки завоевания, които единъ народъ, решенъ да владѣе, може да постигне, когато се ржководи не отъ превзети идеи. Горди завоеватели, османските турци се явиха на повърхността въ историята съ държавна идея въ 1299 г., т. е. тѣкмо единъ само въкъ преди да залѣзне славата на България и нейната независимостъ. Тѣхната историческа люлка бѣше стара Фригия, малка областъ около Анкара, сегашната столица на Турция. И отъ тукъ за единъ въкъ начало съ Османъ-ел-Гази (Победителятъ), Орханъ, Мурадъ I и Баязидъ Илдъръмъ (Гръмотевичата) турцитѣ като вихрушка изпърво съ леки конни маси, а следъ това съ тежка иеническа пехота, съкрушиха всичко предъ себе си въ Мала-Азия, заеха Галиполи въ 1356 г. и съ гръмотевична бѣрзина по простория на Балканския полуостровъ сведоха Византия въ стените на Цариградъ, отхвърлиха България къмъ височините на Балкана, обърнаха независима Македония въ васално княжество на Крали Марко, разгромиха окончателно следъ това Сърбия, България и поставиха границите на Дунава, включвайки Македония, Босна и Херцеговина.

Следъ едно междуцарствие, настѫпило поради страшнитѣ удари отъ Тамерланъ при Анкара въ 1402 г., дето Баязидъ Илдъръмъ падна въ пленъ и биде заключенъ въ

една желѣзна клетка за показъ и тероръ на населението, започва нова серия завоевателни султани: Мурадъ II — завоевателъ на Солунъ презъ 1429 г., победителъ при Варна въ 1444 г., Мухамедъ II ел-Фатихъ — завоевателъ на Цариградъ презъ 1453 г., Баязидъ II ел-Софу (Мждрецътъ) — завоевателъ на Морея и на гр. Ловечъ, който падна като последна крепостъ-градъ въ цѣлия полуостровъ, на Килия и Аккерманъ въ 1484 г., Селимъ I Явузъ (Неприклонниятъ) — завоевателъ на половината Персия, цѣлия Египетъ и Арабия съ светитѣ мюсюлмански мѣста, което му спечели високата титла хадимъ-юл-харимеинъ шерифейнъ (служител на двата града Мека и Медина) и Сюлейманъ I ел-кануни (Законодателътъ), който жестоко разби маджарите при Мохачъ, обсади за първи пътъ Виена презъ 1529 г., запази Алжиръ, спечели пълното господство въ Средиземно море и умрѣ при обсадата на Сигетъ въ Унгария, отгдето посоленото му тѣло биде пренесено въ Цариградъ отъ българи колари въ 1566 г. Това е апогеятъ на турските военни подвизи и слава. Великъ войсководецъ, законодател и политикъ, този султанъ въ сѫщото време пося и сѣмето за упадъка на Турция. Той въведе въ държавата продаването на службите, рушвета и отвори вратите на недостойнството и бездарността.

Причини за успѣхъ на турцитѣ.

Организация на иеничеритѣ.

Въ грѣмотевичния маршъ на своите завоевания, турцитѣ не се явиха съ една по-висока култура, нито съ една напълно развита цивилизация; тѣ нѣмаха като народъ и численото превъздъхество. А между това, ние видѣхме, какъ въ продължение на единъ вѣкъ и половина тѣ разгромиха десетъ царства и образуваха една империя, на която границите се простираха отъ Гибралтаръ до Ташкентъ и отъ Буда-Пеща до най-южния брѣгъ на щастлива Арабия.

На какво се дължеше тая страшна сила, предъ която нищо не можа да устои? Гени ли нѣкакви, като Александъръ Велики, Цезаръ, Сципионъ, Наполеонъ, водѣха страшните армии на Турция по просторите, въ които нѣкога господарствуваше закона на Римъ? Или това бѣ дѣло на единъ войнственъ народъ, вдъхновенъ отъ безмѣрни амбиции за слава и за властъ?

Въ началните времена на турското държавно сѫществуване, въ царуването на втория султанъ Орханъ-ел-Гази преди турцитѣ да минатъ на Балканския полуостровъ, историята на този народъ бележи едно събитие на гледъ не отъ първостепенна важностъ, което, обаче, се оказа съ сѫдбеносни последици за всички народи, до които турцитѣ можаха да дойдатъ въ съприкоснение и общи граници. Това решаващо събитие е организирането на иеничеритѣ — посто-

янната армия на Турция. До къмъ 1340 г. турцитѣ развиваха свойѣ войни съ лека конница, която не бѣше редовно организирана и носѣше името акинджи. Тая конница се свикваше при почване на единъ походъ и се разпушташе следъ свършване на войната. Но, както всички подобни народни войски, тя не бѣше едно надеждно орждие за борба. Аля Еддинъ, братът на Орханъ и великъ неговъ везиръ, реши да организира постоянна войска, на която даде името *пияде*, пехота, като на всѣки войникъ опредѣли заплата по една аспра на день. Но и тая войска скоро се оказа нетърпима съ своите бунтове и претенции. Командуващиятъ армията Халиль Джендери предложи да се образува единъ особенъ корпусъ, който да се набира съ войници отъ други народности, езикъ и вѣра. Многобройните набѣги и десанти, повече отъ 19, които турцитѣ извѣршиха въ тия времена на Балканския полуостровъ, отъ които единъ срещу деспотъ Момчилъ, имъ даде възможность да пленяватъ голѣми множества млади българи и гърци. Ето отъ срѣдата на тия млади хора Халиль Джендери създаде новия корпусъ войски, който трѣбваше съ постоянно си развитие и увеличаване да разпростира властъта на турския народъ по свѣта. „Безъ семейство, бъзъ роднински връзки помежду и съ народа, казваше той, тия солдати ще принадлежатъ на султана, който и ще ги управлява. Въ сѫщото време тѣ ще бѫдатъ въведени въ истинската религия, понеже споредъ думитѣ на пророка всѣки човѣкъ още съ своето раждане носи въ съзнанието си зародиша на Ислама“. И на поклонението, което Орханъ съ тоя новъ корпусъ скоро извѣрши при целомѣдрения дервишъ хаджи Бекташъ въ Амасия, за да получи неговата благословия, едно знаме и едно име, шейхътъ, като възложи ржкава на своята роба върху глашата на единъ войникъ, каза: „Името му да бѫде иеничери (нова войска), лицето му да бѫде блѣскаво, ржката му тежка, сабята му остра, стрелата му пронизителна! На тръгване да намира победа, на връщане тържество! Върви!“ Освенъ това, хаджи Бекташъ формулира доктрина, вѣрююто и скрижалитѣ на тая войска, която почна да расте съ разширение на завоеванията.

Наброяватъ се повече отъ 5 милиона българи, арнаути, сърби, бошняци, сравнително по-малко гърци и арменци, които сѫ минали презъ редовете на тая страшна войска, която въ боя при замахване на сабята споредъ Prince de Ligne, австрийски военноначалникъ отъ епохата на Паисий, произнасяла думитѣ „не бой се“ — „Qu'il soit défendu à l'armée de prononcer Né boisse, ce mot qui veut dire: n'ayez pas peur, et que les turcs, qui n'ont pourtant pas l'air plaisant, prononcent en coupant la tête — нека се запрети на армията да произнася думата не бой се, която значи не се стра-

хувай, и която турцитѣ съвсемъ не на шега произнасятъ, когато отсичатъ главата" — гл. стр. 97 отъ книгата *Fantaisies militaires* — което показва етническия съставъ на сѫщата войска.

Съ постоянната си армия отъ иеничери, фантазирани отъ доктрината на хаджи Бекташъ и обучени по единъ пе-дантиченъ начинъ до степень да могатъ да забиватъ стрелата въ една малка топка надъ главата на живъ човѣкъ и съ единъ замахъ съ сабля да нанасятъ смъртоносни удари, турцитѣ притежаваха най-мощната сила, която не бѣ виждана до тогава, и съ която решаваха сѫдбата на сраженията, царствата и империятѣ. Коннитѣ маси отъ спахии, силих-дари, улуфеджи и гуреба имаха задача въ военно време да сънятъ тероръ въ зоната на нашествието, а въ боя заедно съ артилерията, която турцитѣ на време въведоха и широко използваха, вършеха само подготвителната работа.

Безъ съмнение, голѣмитѣ турски завоевания се дължатъ въ голѣма степень и на щастливата звезда на турския народъ, да отлжи отъ своята срѣда едно голѣмо число даворити и смѣли водачи и сultани. Но и тукъ колкото славата принадлежи на коренния турски народъ, не по-малка заслуга иматъ всички онѣзи гърци, българи, сърби, арнаути, италиянци, които презъ иеничерскиятѣ оджаци или иначе следъ потурчването си достигнаха до най-високите служби и чинове въ войската и държавата. Адмиралътъ на 400-тѣ кораба при обсадата на Цариградъ въ 1453 г. бѣше българина Балтаоглу — „Une flotte de quatre cents voiles fut équipée et mise sous les ordres du renégat bulgare Baltaoghli — една флота отъ 400 кораба биде стъкмена и поставена подъ заповѣдитѣ на ренегата българинъ Балтаогли“ — гл. стр. 171 отъ *Histoire de l'empire ottoman, par Théophile Lavallée*. Първиятъ войникъ, който се покачилъ на стената при щурма на сѫщия градъ, споредъ Ламартинъ, билъ пакъ българинъ; завоевателътъ на Алжиръ и осигурителътъ на господството по Средиземно море, Хайрединъ Барбароса, бѣше гръкъ отъ Митилинъ; Пияле, сѫщо бележитъ министъръ и адмиралъ, бѣше италиянецъ; знаменититѣ велики везири Ибрахимъ-паша при Сюлейманъ Великолепниятъ бѣше гръкъ — „appartenait, par sa naissance, comme presque tout les grands hommes qui ont gouvernés l'empire ottoman, aux races vaincues, aux races chrétiennes; c'était le fils d'un métalot de Parga — принадлежеше по своето рождение, както всички велики мжже, които сѫ управлявали отоманската империя, на победените народи, на християнските раси; той бѣше синъ на единъ морякъ отъ Парга“; — Мохамедъ Соколи, най-великиятъ министъръ, какъвто Турция можа да има нѣкога, бѣше сърбинъ отъ Босна — *c'était un slave de Bosnie*, гл. 246 стр. отъ цитираната по-горе История на отоманската империя.

Упадъкът на Турция. Унищожение на иеническия корпусъ.

XVI и XVII въкове Турция прекара въз закрепване основите на пространната империя, претърпѣ нѣколко вътрешни междуособици, достигна до последното разширение на границите си къмъ Унгария, Подолия, Полша, разви войната съ Венеция по море и суши и безуспешно завърши последната обсада на Виена въ 1683 г. XVIII въкъ бележи началото на движението на турците назадъ. Австрия, Венеция и Русия не само спиратъ турските завоевания, но почватъ да рушатъ империята, която бѣше задала толкова тревоги и грижи на свѣта. Могъщата иеническа армия бѣше вече изживѣла епохата на своята несъкрушима мощь и на своята слава. Бунтоветъ въ нея и нейните преториянски духъ бѣха я направили вече опасно оръжие за съществуването на империята. Все съставена отъ християнски младежи и все възпитавана въ догмите на хаджи Бекташъ, иеническата армия, като че ли съ растежа на съзнанието на населението, отъ които се набираше по насилиственъ начинъ, растѣше въ своя упадъкъ и въ своето пълно разложение. Тя вече нѣмаше прежното си повиновение и дисциплина, нито несравнимата си нѣкога доблестъ, и за сигурността на държавата султанъ Селимъ II прибѣгна въ 1796 год. съ помощта на френски офицери и инженери къмъ организиране по принципа на задължителната военна служба нѣколко полка *низами джедидъ* отъ турци по рождение. Но, Балканътъ, надъ който турскаята мощь до тогава въ продължение на 400 години бѣше пълна господарка, не бѣше вече сѫщия. Събуждането на Европа бѣ разбудило и спящите въ сѣнката на историята народи на полуострова. Като резултатъ на възстания и на войните на Русия срещу Турция по Букурещкия миръ отъ 1812 г. Сърбия бѣше вече добила своята автономия, а по Одринския миръ отъ 1828 г. и Гърция доби своето освобождение. Ето именно въ това време настана и смъртната часъ на иеническия корпусъ, който бѣ покрилъ бойните знамена на Турция съ блѣскава слава, каквато свѣтътъ рѣдко бѣше виждалъ.

Новата турска армия низами джедидъ.

На 15 юни 1826 г. иеническия корпусъ въ Цариградъ, отъ чийто редове съ мяжа се изтрягваха части за потушаване на гръцкото възстание, всичко 51 оджака или роти, при единъ бунтъ биде частъ изтребенъ, а другата му частъ разпрѣсната отъ топоветъ и пушките на вѣрните войски низами джедидъ на империята. На Ать-мейданъ и въ пелешкото на иеническия огромни казарми, които бидоха изгорени, биде погребана по тоя начинъ старата военна слава на Турция и отъ тоя денъ захваща историята на народната вече армия на сѫщата,

Новата армия отъ 20.000 бърже се разви до 120.000 души отъ всички родове оржкия. Тя се обличаше и обуваваше по европейски. Въ нея между чужденците инструктори бъше отъ 1835 до 1839 г. и станалия по-късно знаменитъ графъ Хелмутъ Карль Бенхардъ фонъ Молтке, който взе участие въ войната срещу кюрдите въ 1838 г. и въ тая срещу Египетъ, въ Сирия, и въ боя при Низибъ, за който ще кажемъ следъ малко две думи повече. Тая нова армия се набираше по закона за задължителната служба за отечеството, който, обаче допушташе най-широки и леки откупвания. Военната служба можеха да изпълняватъ само мюсюлманите и тя легна главно върху бедното и селско население. По тоя начинъ кървавиятъ данъкъ не бъше общъ, а това намаляващите качествата на състава на армията и подриващите чувствително нравствените основи на самата военна служба. За набора въ Кюрдистанъ, ето какво пише Молтке въ своите Briefe über die Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835—1839, а именно въ писмото си отъ 23 мартъ 1839 г.:

„Наборътъ се явява просто плентъ за тия люде; има села, които съюзници отъ млади хора способни за работа: тръбва да сте присъствали на такъвъ единъ ловъ за хора, тръбва да сте видяли да пристигатъ новобранците съ вързани ръце и очи пълни съ гневъ, за да разберете, какъ правителството, въпръшки добрата си воля, прави противна на себе си душата на тия народъ. Непосредствените злини вълъкатъ за бѫщащето едно неотразимо намаление на и така рѣдкото турско население: освенъ изчерпането на отбранителните срѣдства, разрушаватъ се напълно изворите, отъ гдето тъ изтичатъ“.

Наистина религиозното чувство и слѣпата послушност на турцигъ по отношение държавата, като привилигировано племе, помагаха силно за да се създаде една надеждна армия, обаче, нуждитъ на живота, както става винаги, се оказаха по-силни отколкото самите идеи, ако щете даже и отъ самите закони. Фанатизъмът на мюсюлманите се оказа могъщъ повече предъ безоръжните противници и населението, отколкото предъ равностойни неприятели. Турция вече не можеше да се бори съ все повече и повече национализиращите се армии на своите противници. Доказателството за това съ руско-турските и другите войны, които вече се водятъ на територията на турската империя, и при които численото превъзходство винаги е бивало на турска страна.

На 11 юни 1829 г. въ откритъ бой при Кюлевча 28 хиляди руси обръщатъ въ бъгъ 30 хилядна турска войска низами джедитъ, командвана отъ самия велики везиръ: „Дороги били покрити повозками, орудиями и брошени съ оружiemъ“ — гл. Чекмаревъ, Атласъ Сраженій XIX вѣка. Обсадените крепости Браила, Силистра и Варна капятъ, нѣма да кажа като круши, но все падатъ. А Дибичъ Забалкански съ не голѣми сили завладѣ Одринъ даже безъ бой. Иени-

чертитъ вече не съществуваха. Турция вече водѣше война съ народна армия. И въ началото на нейната военна история, при всичкото числено превъзходство, далече не се покри съ славата, съ която страшните иеничерски корпуси вѣковеувѣнчаваха по-рано знамената на Турция.

Въ писмото си отъ 4 юни 1838 г., като описва експедицията срещу кюрдите, Молтке на едно място казва: „Когато се произвеждаше атаката на селото, видѣхъ единъ войникъ да изпразва пушката си къмъ небето, обръщайки главата си на другата страна. „Аркадашъ, казахъ му, а на кѫде стреляшъ ти? Зарарь ойкъ, бабамъ, иншаллахъ вурду!“ отговори и гръмна другъ изстрелъ по сѫщия начинъ“.

Войната въ 1839 г. между Турция и възстаналия Египетъ на Мехмедъ Али бѣше едно горчиво изпитание за низами джедидъ и общо за армията на империята. Въ станалото сражение при Низибъ, недалечъ отъ Биреджикъ, между Алепъ и Айтабъ въ Сирия, на 24 юни сѫщата година при турски сили 57 табура, 52 ескадрона и 150 ордия и египетски войски 56 табура, 48 ескадрона и 160 ордия турцитъ претърпѣха пълно поражение, като дадоха 9 хиляди пленени и трофеи 18.000 пушки, 144 ордия; освенъ това на предмоството укрепление при Биреджикъ египтяните намѣриха още 35 тежки ордия. Ето за тоя бой нѣкой отъ бележките на Молтке въ писмото му отъ 12 юлий 1839 г.:

„...Докато въ турския лагеръ се харчеха огромни суми, въ този на египтяните царуваше мизерия; тѣхната дажба не достигаше до една трета отъ нашата: египетските войници нѣмаха палатки и не бѣха по-лучавали за 18 месеца заплатитъ си“.

А когато боятъ почналъ и артилерията на египтяните открила огънь

„...въ малко минути не остана нито единъ табуръ, който да не бѣше потресенъ отъ вида на своите загуби...; ако една граната паднѣше и избухнѣше посрѣдъ една колона, цѣли роти бѣгаха въ безредие.... Следъ три четвърти часа артилерийска стрѣлба отъ дветѣ страни... вече се виждаха топове и даже само коне съ спрѣзани за-пражки да се оттеглятъ назадъ; нѣкои муниципонни кола бѣха избухнали... Подъ претекстъ да изнасятъ ранени, оттегляха се групи по 4—5 души отъ еднааждъ... въобщѣ, въ морално отношение боятъ бѣше чисто и просто изгубенъ.“

А между това загубитѣ сѫ били нищожни.

Не вѣрвамъ, продължава Молтке, на бойното поле да е имало повече отъ 1000 убити и ранени... Главнокомандуващиятъ паша отиде на дѣсния флангъ, очевидно, за да намѣри смъртъта си. Съ собствената си ржка той носѣше знамето на единъ табуръ редифи отъ гвардията, обаче табурътъ не го последва. Малко остава да се разказва за продълженето на този бой:brigадата на Хамди паша се изплаши отъ смъртъта на своя храбъръ начальникъ, убитъ когато наблюдаваше съ бинокъла напредъ... Пехотата стрѣляше отъ огромни разстояния, често извѣнъ редоветъ, съ пушки въ вѣздуха; конницата се прѣсна и скоро свърши всичко. Може да се каже най-накрай, че артилерията се защити най-добре отъ всички.

Въ така наречената Кримска война, която почна отначало само между Русия и Турция въ 1853 г., турцитѣ би доха жестоко разбити при Ахалцигъ и Синопъ и се принудиха да повикатъ на помощъ Англия, Франция и Сардиния, което доведе до обсадата на Севастополъ. Въ тая война турската народна армия не се отличи съ нѣщо особено. Въ началото на обсадата тѣ имаха само 7.000 души една дивизия турци подъ команда на френския генералъ Юсефъ, а въ май 1855 г. — 28 хиляди при 100 хиляди французи, 32 хиляди англичани и 15 хиляди сардинци.

Истинското изпитание за турската съвременна армия бѣше руско-турската война въ 1877—78 г., която се увѣнча съ освобождението на България. Въ окопите на Плѣвенъ турцитѣ проявиха великолепни качества; при Ловечъ сѫщо така турцитѣ се биха въ дѣлбоки окопи и не по зле, главно поради известни тактически грѣшки на руското командуване: липса на маневриране; при Шипка тѣ не можаха да постигнатъ успѣхъ при многократно числено превъзходство не само поради грѣшки на турското командуване — липса на маневриране — но чисто и просто поради лесно поддаване на нравствено разстройство при срѣщане на по-значително съпротивление. Въ тая война турцитѣ маси се оказаха съ по-силно паническо въображение, отколкото въобщѣ се знаеше и доколкото още господствуващите легендата за турската, т. е. иеническата непобедимостъ. Тѣ изгубиха войната, макаръ и да имаха числено превъзходство надъ руситѣ, защото нѣмаха вече нравственото превъзходство на иеническия и защото бѣха проспали въ безгрижие годинитѣ и вѣковетѣ, презъ които следващите грижливо да работятъ всрѣдъ народа и армията си, за да могатъ да различатъ на успѣхъ.

Въ грѣцко-турската война въ 1897 г. при едно велоколепно стратегическо съсрѣдоточение и при явно числено надмошие, 130 хиляди срещу 65 хиляди, турцитѣ не дадоха, както можеше да се очаква, една съкрушителна война. Тѣ спечелиха войната, но престигътъ имъ, като бойци при фактическото развитие на операциите и боеветѣ, съ нищо не можа да се увеличи въ съзнанието на невоюващите народи на полуострова. Самитѣ загуби чертаятъ и величината на напрежението, което гърцитѣ и турцитѣ се падна да понесатъ. Първите имаха 3.279 убити и ранени и 247 пленени, а вторите съответно 3.785 и 152 души. Тогазъ когато въ срѣбско-българската война въ 1885 г. ние имаме 5.200 души убити и ранени и 1.467 пленени, а сърбитѣ съответно 5.316 и 1.641 човѣка.

Следъ младотурската революция въ 1908 г. турцитѣ въведоха задължителна военна служба и за християнитѣ, но при сѫществуващи отношения и настроения между наро-

дитъ въ самата турска империя, християнскиятъ елементъ при една война срещу балканските държави се явяваше неудобенъ, а при неуспѣхъ даже и вреденъ.

Познаваха ли всички наши началници надеждно собственния си народъ, собствената армия, турския народъ и неговата армия? Бѣха ли грижливо изучвали всичко това, което ние скицирахме до тукъ? Или се намираха подъ очарованието и хипноза на легендитъ и славата на старата армия — иеничерите — на Турция?

Разумните хора ще намѣрятъ отговорите по тия въпроси не въ спечелените победи, дето по-интимно се смѣсва могъществото на командуването съ могъществото на войските, а въ хода на войната, въ пропуснатите великолепни случаи и въ колебанията, които историята ще отбележи, че сѫ бушували въ душата на нѣкои висши началници, безъ съмнение, отъ дветѣ страни.

Войната въ 1912 г. въ политическо отношение не бѣше изненада. Войната въ 1912 г. въ политическо отношение не бѣше едно случайно или внезапно историческо събитие. За нея се

приказваше години подъ редъ. Тя бѣше

логическа последица отъ развитието на народите въ полуострова въ XIX вѣкъ, главно на българския народъ. Тя се налагаше фатално по силата на най-елементарните нужди на сѫществуването. Тя можеше да се избѣгне, ако македонските българи бѣха по-търпѣливи и, главно, ако Турция искрено бѣ желала да избѣгне тая война. Като притежателка на Македония и като по-силна държава отъ отдѣлните балкански страни, само Турция можеше, приспособявайки се къмъ дѣлбоките промѣни, които настѫпиха следъ възраждането на българите, съ леснина да даде другъ ходъ на събитията. Бележитите възстанови на македонските българи въ 1902 и 1903 г. и тѣхните борби не само съ бомби и динамитъ, съ чети и движения, но и съ най-усилиена културна и просвѣтна дейност, бѣха посочили пътя за единъ по-достолепенъ и по-съответенъ съ интересите на империята изходъ — автономията на Македония — обаче турцитъ прежевременно спрѣха правилния ходъ на събитията. Както се знае, като плодъ отъ поменатите възстанови на македонските българи, Македония въ българскиятъ и етнически граници бѣше обособена въ отдѣлна административна областъ подъ контрола на великите европейски сили. Но, това обособяване на Македония, което постепенно можеше да вземе формата на една автономна провинция все пакъ напълно въ ръцете на султана, не се разбра отъ патриотическата, не казвамъ шовинистическата, частъ на турското общество. Патриотите турци побѣрзаха да обя-

вътъ своята младотурска революция, като върваха, че смѣната на единъ царь означава действително смѣна на единъ въковенъ режимъ. Младотурците поискаха да спасяватъ империята чрезъ вътрешни политически постройки, а не чрезъ коренни промѣни въ схващанията и характера на турския народъ и въ отношенията му къмъ по-культурните подчинени нему българи и други християнски народи. И понеже политическата промѣна, която младотурците извършиха съ въвеждане на конституционния парламентаренъ режимъ, не бѣше съпроводена съ промѣна на душата и манталитета на турците, то и при новия режимъ не спрѣха изстъпленията на турците спрямо българите. Кланетата въ Щипъ и Кочани, обезоржителните акции ясно чертаяха, че всичко върви по стария редъ: смѣнени бѣха само нѣкои лица, но системата продължаваше да остава сѫщата. И войната дойде, безъ да може нѣкой да я спре.

Войната не бъше изненада и въ формата на нейното развитие. Здравият разумъ не на единъ само воененъ

подсказващо, при фактическото положение на нъщата, въроятния ходъ на събитията. Маневрите на турската войска въ 1909 и 1910 г. въ Източна Тракия, ориентирани при предположение на едно наше съствие на български войски към югъ въ същата зона, бъха прозрачни отъ къмъ своите концепции и въ своите цели. Генералните щабове на българи и турци бъха направили всички съмѣтки по мобилизирането на собствените и противниковите войски, бъха изчислили количеството на треновете и на дните за завършване на съсрѣдоточението и, както се вижда, бъха предвидѣли всичко отъ динамическата област на войната, обаче, събитията доказаха, че тъ нищо или почти нищо не бъха предвидѣли отъ психологическата област на евентуалната кървава борба. Въ това последно именно отношение, изглежда, че войната въ нейното развитие се оказа пълна изненада и за двете страни.

Между това, години преди тая война бъха писани статии и цѣли трудове, въ нѣкои отъ които съ голѣма правдоподобностъ се чертаеше възможния ходъ на войната и даже въ нѣкои отношения съ поразително пророческо прозрение. На турски езикъ сѫществува единъ специаленъ трудъ подъ надсловъ: „Булгаристан сел-селей техайлътъндан Софиядан — Искюбе Филибеден — Дерсадетте наслъл геледжеck имиш?“ отъ Мехмедъ Зати, като приложение на списанието „Заферъ“ (Победа) отъ 1912 г., трудъ представляващъ преводъ на една часть отъ подобенъ български трудъ, писанъ и издаденъ още въ 1903 г., подъ надсловъ: „Отъ

София и Пловдивъ къмъ Цариградъ и Скопие". Въ този български трудъ се прави единъ подробенъ сравнителенъ анализъ на факторите, отъ които зависи една война между България и Турция, а именно: Умствено развитие, Политическо управление, Економическо развитие, Морална енергия, Техническа подготовка и боево възпитание, Материялъ, Пехотно оръжие, Въоръжени сили, Командуване. Кой народъ може да роди военния гений, Геометрико-механически съображения, Какъвъ може да бъде въроятният планъ на турците. Въроятният воененъ планъ на българите, Въроятно развитие на военните действия, Заключение, Приложение: Организация и тактика на четите.

Въ тая българска книга за действията на Одринския театъръ, нарочно заплетени около крепостта Одринъ по съображения, които авторът е намерили за добре да следва, се казва:

ОДРИНСКИ ТЕАТЪРЪ. Когато западната българска армия ще поведе своето демонстративно настъпление къмъ Шипъ, когото при всичко това ще се увлича съ успѣхъ, една грозна българска въоръжена маса, повече отъ 150.000 души, ще потегли за Одринъ и Цариградъ. Преди тя да пристъпи къмъ действие, единъ български Суворовъ отъ Пловдивъ ще настъпи къмъ Бъло-море, ще разцѣпи Турция на две, ще превземе Драма, Ксанти, Кавала, Гюмюрджина, ще потегли къмъ Демотика и по тоя начинъ, като привлече по-големи турски маси къмъ себе си, ще облекчи ролята на главната армия, която ще има за цель да форсира Тракийската равнина (подчертаваме: да форсира Тракийската равнина). Действията на тия Суворовъ, които ще се осъждатъ на първо време, ще дадатъ такова благоприятствие на кампанията, щото новата анибализма, възродена въ лицето на българското командуване, ще предизвика общото удивление и похвали отпосле на цѣлия образованъ свѣтъ.

Къмъ дванадесетия денъ на войната, въ една форма, която азъ сега не мога да си представя, гениятъ на борбата ще насочи българските маси въ Южна България къмъ Одринъ по единъ такъвъ начинъ, щото като предизвика турските сили на откритъ бой къмъ Мустафа-паша или между него и Одринъ, ще завърже едно сражение, въ което турската армия ще претърпи големи поражения. По петитъ на отстъпващата турска войска, българите ще блокиратъ гр. Одринъ въ три колони по течението на реките Марица, Тунджа и Ярда. Въ сѫщото време отрядът на българския Суворовъ, като разрушитъ комуникационната линия на турците къмъ Цариградъ, ще се насочи отъ югъ. Въ тая шеметна операция износливостта и дисциплината на българската войска ще удивятъ общото внимание на цѣлия свѣтъ: блокадата на Одринъ ще привлече духътъ на цѣла България; опълченци на маси ще пристигнатъ къмъ обсадния корпусъ (подчертаваме: опълченци на маси); борбата ще бъде епична по своята размѣри и форма и Марица, наново потънала въ кърви, ще изпрати за последенъ пътъ сълзите на нашето племе въ обятията на българското Бъло-море.

Потомцитъ на Калояна, които таятъ въ своя духъ неговите държавнически съображения, неговия полководчески умъ, неговата кръвожадностъ, неговата храбростъ и упорство, ще прегазятъ долините на

Марица, ще забиятъ българския трикольоръ надъ бръговетъ на Егейско-море и ще наложатъ българския законъ и българската свобода.

Одринската велика обсада и атака, която по краткотрайността си ще напомня Седанъ, а по своята кръвопролитност — Плевенъ, ще се озnamеновавъ историята на войните съ своята дивна артилерийска подготвка, съ своя главоломенъ пехотенъ щурмъ и съедни велики тактико-психологически концепции, които ще увѣнчаятъ победата на българската войска, ще предизвикатъ безусловната капитулация на османската армия и ще позволяятъ безспирния маршъ къмъ стените на Цариградъ на новите потомци на Симеона Великий.

О! тържественъ денъ! Петь вѣка на тебе гледатъ съ молитви на устата, съ потенциална динамитна енергия въ душата, съ ядъ и злоба въ сърдцето масите на българския народъ!"

А въ главата Заключение авторътъ на тая българска книга се обръща къмъ своите другари по идея и оръжие съ следните думи:

„Цѣлиятъ народъ на въстъпъ скоро, може би, ще възложи своята сѫдба на бойните полета, както днесъ ви възлага охраната на своята политическа независимостъ. Ние, ведно съ него, ще потеглимъ къмъ полето на смъртта за отечествения идеалъ. Предъ насъ ще се изпрѣчи една армия съ традиции и старо минало, достойнства и недостатъци на която азъ се помажчихъ да илюстрирамъ. Старата империя ще се опита да се защити. Тя ще употреби неимовѣрни усилия, за да запази своето сѫществуване въ Европа. Борбата, лесно е да се предвиди, ще биде ожесточена и много кръвопролитна. На българското войнство ще падне тежката, но славна роля да прогони турските сили из континента и да възстанови трайния миръ всрѣдъ европейските народи.

Предъ такъвъ единъ важенъ моментъ, въ заключителните думи на тая книга азъ друго не ще мога да кажа, освенъ да апелирамъ къмъ боевото съзнание на нашето войнство, за да изостри своя окомѣръ, да кристализира още по-твърдо своите психоложески похвати, да се стъкми още по-буйно, за да биде бѣз овътъ операции и по такъвъ начинъ, като похити тайните на военното изкуство, съ Божията помощъ и Народната сила да нанесе най-жестоки поражения на турския аскеръ.

Напредъ въоръжени другари! Вие сте днесъ отечествената сила, както утре ще бѫде неговата слава".

Това бѣше мечтане, пророческо прозрение на младъ български поручикъ, чиито слова очертаваха, както се вижда сега, вѣрно духа на армията и на времето тогава. За тоя трудъ въ Die Heere und Flotten der Gegenwart 1905 г. на стр. 88 се говори, че е „eine strategische Studie mit vielen richtigen Angaben über die Verhältnisse in der türkischen und in der bulgarischen Armee—стратегическа студия съ много правилни твърдения и схващания върху обстоятелствата въ турската и българската армии".

Истинската война, когато страшните полкове на България потеглиха срѣщу Турция, дойде деветъ години следъ като бѣ писано всичко това, цитирано сега.

Победоносното на-
шествие въ Тракия
въ 1912 г.

Нашиятъ полкове на 9 октомври срази-
ха, не... пометоха състоящата се отъ
четири корпуса източна турска армия на
линията Ериклеръ, Ески-Полось, Селиолу и Гечкени. День-
следъ това тѣ завладѣха съ бой Лозенградъ и подготвиха

обграждането на Одринъ. Турската източна армия бѣ приведена въ пълно разстройство и повсемѣстни паники, но за това пъкъ Одринъ и гарнизонът му съ смѣли нападения извѣршиха блѣскаво задачата си: да приковатъ около себе си възможно повече български сили.

Просторитъ на Тракия вече сж открити за форсирането ѝ отъ българскитѣ войски. Но, турцитъ бѣрже се съзвизматъ. На линията Бунаръ-Хисаръ — Люле-Бургасъ тѣ вече даватъ отъ 15—20 октомврий упоритъ отпоръ. Борбата е тежка и кръвопролитна. Два храбри народи се биятъ достойно единъ срещу другъ. Колиба, Соуджакъ-дере, Карагачъ, Чонгора, Тюркбей, Люле-Бургасъ, Пуралия и Бунаръ-Хисаръ ставатъ исторически имена. И при общи български загуби повече отъ 20 хиляди души, турското съпротивление е сломено; турцитъ отстъпватъ въ безредие, и следъ една по-чivка отново българитъ потеглюватъ за Цариградъ, точно така както нѣкога войските на Тервелъ, Крума, Симеона, Калояна и Ивана Асенъ II бѣха се движели къмъ сѫщия градъ.

Една прибързана и неподготвена атака на Чаталджа на 4 ноември не дава очаквания успѣхъ. Между това, Турция е напълно разгромена: Македония е въ рѣжетъ на съюзничитѣ; нашата 7-а дивизия е при Солунъ; съ умѣло насочване на разхвърлените части между Струма и Марица скоро биватъ пленени остатъците отъ турската армия — корпуса на Яверъ паша до Фере при Мерхамлъ на 14 ноемврий. Одринъ е напълно изолиранъ и обложенъ. Сѫщото става и съ Янина и Шкодра. Въ близкитѣ дни почва първото примирие и дългите преговори за миръ. Но, тѣ не даватъ очаквания резултатъ. На 21 януари 1913 г. почватъ относно военниятъ действия. Съ единъ великолепенъ отбранителенъ бой при Булаиръ и една мѣжествена борба и атака за отбиване десанта на 30 хилядния X турски корпусъ при Шаркьой, българскитѣ знамена се покриватъ отново съ лихна слава и уважение.

Атаката на Одринъ Свѣтътъ очаква падането на Одринъ, се налага по сила- Янина и Шкодра. И войната следъ това та на събитията. е борба на позициите при Чаталджа и около тия три крепости по трите страни на Европейска Турция. Одринъ се блокира и обсаджа отъ българи и сърби, Янина — само отъ гърци, Шкодра — отъ сърби и черногорци.

Не се ли пораждаше въ инстинкти на масите, изправени предъ тия крепости, нѣкакво съревнуване? Не бѣ ли подложена на изпитание деликатната струна на човѣшкото сърдце на българи, сърби, гърци и черногорци, застанали следъ четиривѣковенъ исторически сънъ еднакво срещу своите завоеватели?

И въ самитѣ турци не говорѣше ли вече старото чувство на господари? Спомените за несравнимата слава на старата турска армия не овладяваше ли сърдцата на нова Турция къмъ нова слава и нови победи?

Тия исторически моменти сѫ особено важни за психологически изследвания. Давамъ думата на Хасанъ Джемалъ, който е билъ офицеръ въ Одринъ презъ време на обсадата и впечатленията си е издалъ въ форма на дневникъ, съдържащъ цѣли 596 печатни страници, подъ надсловъ: „*Иени харб башъмъза текрар геленлер — Еодирне харбъ, мухасарасъл, есарет ве есбаби фелякет*“¹, което на български значи: „Новите ни военни патила — Одринската обсада, пленьтъ и причините за нещастията“. На стр. 368 при видана падащата подъ ударитѣ на обсадата крепостъ Одринъ той се провиква:

„Отъ гдѣ излѣзаха сега тия народи, които нѣкога заедно съ столицитѣ и коронитѣ на царетѣ имъ паднаха подъ храбритѣ атаки на турските постоянни, бронирани и ентузиазирани армии? На тѣхъ ли ние станахме пленници... О, Боже, това илюзия ли е?... — Еветъ, османлиларън хар ведаим джевшан хурушан ордуларънън щехаметкър хамлелер ъонюнде бир земанлар тадж ве тахтлариле сукут иден бу милетлер шимди нереден чикти? Биз бунлара мж есир олджъ?... Бу хайял мж, Аллах?“

Ето така ние сме вече предъ самата атака на Одринъ.

Преди да пристгжимъ къмъ нейното описание, полезно е да подчертаемъ, че българското висше командуване, върно въ случая на инстинкта и здравия разумъ на българския народъ, правилно бѣ решило въпроса за развитието на войната съ Турция: да се нахлуе въ Тракия, както много пъти българските войски презъ вѣковетѣ бѣха нахлували, да се разбие живата сила на врага въ открытий бой по просторитѣ на тая страна и следъ това чакъ, блокирайки града, както братътъ на Крумъ бѣ сторилъ нѣкога това, да се нападне и превземе крепостта Одринъ.

Не е момента да излагаме стратегическите грѣшки въ разпределението и използването на разполагаемата българска сила. При все това, дебело трѣбва да се подчертаете, че въ първите и, следователно, решителни действия на 9, 10 и 11 октомврий, Одринската крепостъ, при гарнизонъ по материална сила равенъ на около петъ български бригади, обезвредява цѣли 10—11 действителни български бригади, което създава положението българската армия на решителния фронтъ въ Тракия да се окаже въ сила 10 бригади и 1 конна дивизия срѣчу 12 турски дивизии (бригади) сѫщо съ 1 конна дивизия. А това положение въ известенъ случай можеше да се окаже фатално за хода на събитията въ наша

вреда. Но по това ние ще кажемъ думата си въ специаленъ трудъ, за който правимъ необходимитѣ приготовления. Тукъ е доста да отбележимъ, че крепоститѣ усилватъ гарнизона въ тактическо и психологическо отношение, но въ сѫщата мѣрка тѣ намаляватъ стратегическата имъ инциатива, т. е. приковаватъ по самия *raison d'être* на крепостта самите войски къмъ самата мѣрта крепость. А това е една мисълъ, почти законъ, която, изглежда, не бѣ свила гнѣздо въ сърдцето на българското висше командуване.

История на крепостта. Одринъ е познатъ въ историята изпърво съ името Ускудама, като столица на тракийското племе одриси. Презъ епохата на македонското разширение изглежда, че градът е билъ преименуванъ въ Орестияда. За първи пътъ е билъ превзетъ отъ римския проконсулъ Марий Лукуль съ измама въ 75 г. пр. Хр. Въ първата четвърть на II вѣкъ той е билъ нареченъ на името на императоръ Адриянъ (117—136 г.). Въ града въ тия и следнитѣ вѣкове е имало фабрика за оржжие и щитове (*Fabricae ... scutaria et armogutum*).

Въ 324 г. при Одринъ е билъ разбитъ консулъ Лициний отъ Константинъ Великий.

Въ 378 г. при сѫщия градъ е била разгромена и унищожена армията на императора Валенсъ отъ готите. Когато слънцето залѣзна той денъ, на бойното поле лежаха две трети отъ римската армия, включително и императора. Науката бележи, че въ тоя бой залѣзе славата на римските легиони и настанила епохата на коннициата, която почти за хиляда години се запази като царица на боя.

Въ 550 г. много отряди отъ славяни въ три групи нахлуха въ полуострова, като оплячкосаха страната, като да сѫ у дома си, безъ страхъ отъ византийците и отъ войските имъ. При Одринъ на следната година единъ отъ тия отряди биде срещнатъ отъ византийска войска, която въ станалия на следния денъ бой биде разбита до кракъ. Въ рѣжетѣ на славяните падна между другото и едно знаме.

Въ 587 г. аварскиятъ хаганъ Баянъ на чело на авари, българи и славяни, следъ като нахлу въ полуострова и разгони войската на Византия, обсади сѫщо Одринъ, но биде заставенъ да снеме обсадата и се оттегли предъ войските, идящи отъ Цариградъ на генералъ Мистаконъ.

На 22 юлий 813 г. Крумъ близо до Одринъ, при Верзиникия, разгроми армията на Михаилъ I Рангабе, обърна я въ паническо бѣгство и, като оставилъ братата си да обсаджа крепостта, по петитѣ достигна Цариградъ. Позорното поражение биде изкупено съ короната на императора. Наслед-

никътъ му поиска съ измама да убие самия Крумъ. Последният опустоши Тракия, усилено бомбардира съ машини стените на Одринъ, застави града да се предаде безъ условие и отмъкна десетки хиляди пленници, които посели на северъ отъ устията на Дунава.

Презъ 849—850 г., има основания да се приема, че и Пресиянъ е разгромилъ пакъ близо до Одринъ византийските части, които следъ изтичането на бележития тридесетъ годишенъ миръ бѣха почнали да нахлуватъ въ предѣлите на България.

Въ 894 г. не далече отъ Одринъ Симеонъ разби на бързо събраните византийски войски отъ Цариградъ и Тракия на генералъ Кринита.

Въ 914 г. около августъ Симеонъ обсади Одринъ и въ септември крепостта падна въ български рѣже еднакво поради силата на българската войска и машини, както и поради малодушието на коменданта, арменеца Панкратука.

Въ 921 г. въ началото на лѣтото Симеонъ отново обсади Одринъ, като го заобиколи съ окопи и почна приготовленията за действия въ съюзъ съ арабите срещу Цариградъ по суша и по море. Въ следната година градътъ падна отъ гладъ безусловно въ български рѣже.

Въ 970 г. Светославъ руски форсира Балканъ и Тракия, мина край Одринъ и биде разбитъ при Люле-Бургасъ.

Въ 1003 г. Самуилъ съ единъ хвърковатъ походъ, когато Василий II Българоубиецъ обсаждаше Видинъ, внезапно се яви на 15 августъ предъ Одринъ, атакува съ изненада крепостта и я превзе. Въ тая стратегическа диверсия има нѣщо красиво и смѣло, нѣщо достойно за нашето внимание.

Въ 1189 г. Фридрихъ Барбароса съ своите кръстоносци, макаръ движуещъ се като приятель, насила зае града и прекара зимата въ него и околността.

Въ 1205 г. на 14 априли пакъ предъ Одринъ, отбраняванъ отъ гърци и българи срѣщу обсаждащите латински кръстоносци, Калоянъ разгроми по съкрушителенъ начинъ армията на императора Балдуинъ, когото и плени. Това поражение е произвѣло въ тила до Цариградъ една страшна паника, каквато трудно може да се помисли. 7.000 рицари въ Цариградъ веднага се покачили на корабите и заплавали за родината си, като „тия страхливи дерзрѣзори отнесоха въ своето отечество само срама, съ който бѣха покрити“. А останките на разбитата армия при Одринъ на следния денъ въ бѣгъ се събрали при града Памфиль, отдено подъ началството на маршалъ Вилхардуенъ на следната сутринъ достигнали Родосто, т. е. за две нощи и единъ денъ извѣршили повече отъ 120 километра, което чертае голѣмината на ужаса, кой-

то Калоянъ бѣше посѣлъ въ душата на тия неканени гости на полуострова.

Въ 1206 г. Калоянъ наново поведе война за завладѣване Одринъ и Демотика срещу гърците и латинците, които бѣха се споразумѣли помежду, но биде отблъснатъ. Никита Акоминатъ твърди, че Калоянъ „считалъ завладѣването на тия градове достойна награда за цѣлата война и същевременно въ туй виждалъ осъществяване на желанието си съвсемъ да изгони гърците отъ Тракия и да я обърне въ жилище на диви звѣрове.“

Презъ пролѣтта на 1207 г. Калоянъ, следъ като сключи съюзъ съ Ласкариса, обсади отново Одринъ съ много войски и 33 обсадни машини, но и въ тоя случай той не постиг на по-голѣми успѣхи. Оттеглянето на куманите, които не бѣха привикнали на горещините, го застави да снеме обсадата.

Въ 1363 г. Одринъ падна въ рѫцетѣ на Мурадъ I, и за 90 години биде столица на Турция.

Въ 1371 г. кралъ Вълкашинъ, бащата на крали Марко и владѣтелътъ на срѣдна Македония, заедно съ брата си деспотъ Углешъ, господарътъ на Сересь, съ 60 хилядна армия се опита да изгони турците отъ Европа и да завладѣе Одринъ, обаче, при Черменъ, не далече отъ сѫщия градъ, чрезъ неочекванъ нощенъ бой биде разбитъ и армията му унищожена до кракъ отъ Еврено съ бей.

Въ 1420 г. при Одринъ биде победенъ претендента на турския престолъ Мустафа отъ султанъ Мурадъ II, неговъ братъ.

Въ 1829 г. Одринъ се предаде на Дибичъ Забалкански безъ съпротивление.

Въ 1877 г. на 8 януари Одринъ отново безъ изстрелъ се предаде въ рѫцетѣ на русите — 12-ти ескадрана на генералъ Струковъ — макаръ че турците, следъ изгубването армията на Вейселъ паша при Щайново, имаха възможност да привлѣкатъ въ крепостъта повече отъ 33 хиляди войници отъ Източните Балкани.

Ето тая е кратката история на крепостъта Одринъ, когато нашите поколѣния въ 1913 г. на 13 марта, вдъхновени отъ политическиятъ пориви на измрѣлитѣ предъ настъ дѣди и прадѣди, отново бѣха се наредили предъ фортовата линия на тая бележита крепость, за да я завладѣятъ и осигурятъ за следващите поколѣния свободния излазъ на Бѣло-море.

Крепостта въ фортификационно отношение и нейното стратегическо значение.

Да видимъ сега, каква бъ тя въ фортификационно и стратегическо отношение. Крепостта Одринъ започна своето историческо съществуване като единъ цитадель (замъкъ), наричанъ и до сега на

гръцки кастро. Тоя цитадель въ времето на императора Адриянъ биде включенъ въ крепостната стена, която обкръжи самия населенъ пунктъ и която на всъки 60—80 крачки имаше по една кула. Тогава градът процъвтъ много, стана столица на провинцията Ноеми mons и достигна значението на втори градъ следъ Цариградъ въ империята. Въ това му положение Одринъ прекара въковетъ до падането му върху турцитъ. Бързото разширение на турската империя не наложи особени грижи за запазването и по-нататъшното развитие на тая крепость. Сегашните укрепления на крепостта датиратъ отъ надвечерието на последната руско-турска война и сѫ строени по принципите на фортификацията отъ епохата 1870—1885 г., чийто бележитъ представител на времето си бъше белгийскиятъ генералъ Бриялмонъ. Принципите бъха да се строятъ: 1-о, отдѣлни фортове за пехота, къртечници и ордия за близка отбрана като опорни пунктове; 2-о, батареи въ междините на фортоветъ за борба съ неприятелската артилерия и пехота, и 3-о, разни фортификационни строежи на тактическото поле предъ и около батареите и фортоветъ.

Споредъ плана фортоветъ сѫ били 26, но до октомврий 1877 г. били построени 24. Работата се извършила отъ български селяни, а за градиво бидоха употребени камъни, тухли, варъ (не циментъ), пъськъ, пръстъ и пр. Фортоветъ бъха предназначени за 200—300 души гарнизонъ при 3—4 ордия. Тъ отстоятъ отъ окрайнината на града отъ $\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$, а нѣкои до 2 и 3 км. Разстоянието между фортоветъ е около по 1 км. Общо фортовата линия тогава е била 45 км. Петъ отъ укрепленията сѫ значително по-голѣми отъ остналите. Въ фортоветъ сѫ построени много траверси, подъ които и въ бруствера има помъщения, каземати, а на горжевата част въ нѣкои и казарми и пр. Височината на брустверите е отъ 3— $3\frac{1}{2}$ м., а дебелината 6—7 м.; външните ровове сѫ дълбоки 4 м. и широки 5—6 м. Когато руситъ влѣзоха въ града въ 1877 г., споредъ La Guerre d'Orient еп 1877—1878, раг un Tactitien, отъ дето заемаме тия данни, 2 или 3 отъ фортоветъ не били готови. Официалното издание на българската Историческа комисия томъ V „Операциите около Одринската крепостъ“ твърди на стр. 2, че „следъ освобождението на България турското правителство започна да смѣта, че Одринъ е загубилъ (?) вече своето стратегическо значение. Крепостта бъ запущната (?) и остана въ сѫщото положение, въ която я завари-

руско-турската война". Наистина, това официално издание поменва, че „следъ Илинденското възстание въ 1903 г. отношенията между България и Турция станаха твърде обтегнати и Високата порта обърна вниманието на военните власти за засилване Одринската крепост" и че ужъ едва следъ 1908 г. „следъ младотурския преврат . . . подъ ржководството на германска военна мисия турският генерален щабъ започна да разработва планъ на войната. При разрешаване въпроса, какъ да се обезпечи съсрѣдоточението на турската армия, веднага изпъкна голѣмото стратегическо значение на вѣзлитъ на пѣтищата Одринъ и Лозенградъ, които трѣбвало (?) да се укрепятъ" и пр.

Всички тия твърдения се явяватъ съвръшено погрѣшни, стига човѣкъ да може да прочете самите турци, какво по това казватъ. Ахмедъ Джемальъ въ своята „Джография—и—асkerи" отъ 1896 г., на стр. 56 пише следното: „Понеже Одринъ е разположенъ на пункта, дето се събиратъ и трите рѣки, Арда, Марица и Тунджа, и пѣтищата и желѣзиците, които вървятъ по долините имъ и по тая на Еркене, и които водятъ къмъ Дарданелите и Босфора, то за единъ неприятель, който настѫпва отъ северъ, то я пунктъ представлява най-важния оперативенъ обектъ (ен мюхим хедеф-юл-харекяти), а за нась, турцитъ, сѫщиятъ пунктъ представлява една операционна ось за маневриране, за кое то е и укрепенъ по извѣнреденъ начинъ (михвер-юл-харекят олдугундан февкуляде бир сюредте тахким олунмушур). Обаче, продължава все сѫщиятъ авторъ, понеже е възможно неприятельтъ, който би се спусналъ презъ проходитъ на Източните Балкани, да остави на дѣсната си страна Одринъ (безъ внимание) и, като нахлуе въ зоната между тая крепост и Странджа планина, да скъса комуникационната линия между столицата и Одринъ, то става нужда да се укрепи и Лозенградъ, както Одринъ (Кърклесенин дахи Едирне ги би тахкими иджаб идер)".

Трѣбва да бѫдемъ извѣнредно благодарни на сѫдбата, че именно такива бѣха схващанията на турцитъ относително значението на Одринската крепост и вследствие на което тѣ бѣха надценили нейното значение (собствено вѣрваха че българитъ ще й дадѣдатъ именно такова значение и ще се залепятъ о нея като мухи) и бѣха подценили и значение на единъ решителенъ бой на полски армии между Одринъ и Лозенградъ. Защото, ако турцитъ не бѣха смѣтали Одринъ като най-важенъ оперативенъ обектъ на една армия, която настѫпва отъ северъ, а бѣха стояли по-твърдо на убеждението, че тая армия може да пренебрегне крепостта, то ходътъ на събитията нѣмаше да има за турцитъ толкова елементи на стратегическа изненада, както стана въ действителностъ. Но,

всичко това ние ще разгледаме въ нашите „Студии по нашите войни“ книга втора.

Историческата комисия е направила една втора неоправдаема гръшска на стр. 43 отъ своя V томъ, дето е намѣрила за умѣстно да каже дословно следното: „Въ щаба на армията ни щож нитѣ (!) въ фортификационно отношение табии (к. нашъ) се наричаха „фортове“, слабата главна отбранителна линия се наричаше „фортовъ поясъ. У началникъ щаба се бѣше сформирало убеждението, че крепостта е много силна и че българската армия не разполага съ срѣдства за една атака“.

АЗъ не мога да кажа, че това е пълно незачитане паметта на падналите и пролѣлите кръвта си несмѣтно число юнаци предъ крепостта Одринъ, обаче, дебело трѣба да се подчертава, че даже безъ фортове — въ кавички — полската фортификация направи непристижни позиции въ Общата война даже срещу многодневния барабаненъ огънь на страшните ордия въ тая дѣлга война. Примѣръ: Дойранъ. Въ случая само ще напомня, че при Вердюнъ французите отначало мислѣха, че фортовете имъ не ще издържатъ и нѣкои отъ тѣхъ напуснаха, обаче, тѣ скоро се убедиха въ противното и здраво пакъ ги заеха.

Ние ще видимъ следъ малко, че фортовете на Портъ-Артуръ не бѣха кой знае колко по-добри отъ тия на Одринъ, още повече че нѣкои работи въ нѣкои отъ руските фортове не бѣха окончателно и завършени. „Портъ-Артурската крепость, бележи Encyclopaedia Britannica, както бѣ планирана отъ русите въ 1900 г. и поради слабите финансови срѣдства отчасти само завършена преди войната, има отенъка, но повече нищо, на съвременните идеи“. „Големите дѣлговременни фортове въ Портъ-Артуръ, казва С. Гуидетти въ своето съчинение La Fortificazione Permanente отъ 1908 г., стр. 359, имаха неправилно трапецовидно очертание и бѣха отъ типъ по-скоро за старѣлъ съ високъ парапетъ за ордия отъ срѣденъ калибъръ, когато такива въ тѣхъ имаше“. Тоя авторъ дава плановете и профилите на Портъ-Артурските фортове Кикуанъ и Ерлунгъ, които, сравнени съ плановете и главно профилите на фортовете на Одринъ, научно не се различаватъ почти въ нищо. Тѣ не се различаватъ много и по материалите, съ които сѫ били построени. Сѫществената разлика се състои само въ това, че вместо варъ русите бѣха употребили циментъ, а при Одринъ циментъ е употребенъ само за батареите.

Единъ чогледъ на триверстовата карта на руския генераленъ щабъ, а сѫщо и тая на австрийския генераленъ щабъ, издание Артария, ни убеждава, че топографическиятъ характеръ на мѣстността около Одринъ представлява рѣдки преимущества за отбрана. На сѫщата карта сѫ нанесени и самите фортове, които на южния фронтъ представ-

ляватъ една линия, на източния — две линии съ 7 форта въ първата и 2 въ втората, на северозападния — три линии съответно 5 въ първата и 3 и 2 въ останалите. Наименованията на фортовете^{*)} сѫ: I Хайдърлъкъ, най-близкия фортъ на западна страна отъ града, предъ него II Чаталъ Иолу, предъ него III Чайръ табия, въ дѣсно отъ нея IV Айналъж (Милетъ) табия, въ дѣсно отъ нея V Кемеръ табия, въ дѣсно отъ нея VI Башюкъ табия, напредъ три форта VII Карагъозъ табияларъ, следъ това задъ Башъ табия до р. Тунжа Дейрменъ табия, на изтокъ отъ нея по лѣвия брѣгъ на Тунджа VIII Башъ Факъ табия и IX Ташлъкъ Алтж табия, на северъ отъ тѣхъ X Кааялъкъ табия, на изтокъ отъ последната XI Ташъ табия, предъ нея XII Иена Ташъ табия, на изтокъ XIII Айвазъ Баба табия, който фортъ е на изходящия жгъль на крепостния полигонъ. Следватъ на югъ: XIV Айджи Иолу табия, XV Кестенеликъ табия, XVI Куручешме табия, XVII Ижлдъръмъ табия, задъ него въ втора линия XVIII Джевизликъ (Кокарджа) табия, който фортъ е билъ запуснатъ и не билъ приведенъ въ отбрана; на югъ отъ Ижлдъзъ табия: XIX Топъ Иолу табия, на западъ отъ нея XX Каикъ табия на югъ отъ Топъ Иолу XXI Кавказъ табия; между Марица и Арда въ южния фронтъ: XXII Бисна табия, а на западъ отъ тоя фортъ последователно XXIII Демирдешъ табия, XXIV Меркезъ табия, XXV Карагачъ табия и XXVI Мараашъ (Арда) табия. Между Арда и Марица дѣлговременни укрепления не е имало, а въ време на войната турските войски сѫ организирали на Папазъ-тепе една укрепена позиция по правилата на сѫществуващата тогава полска фортификация съ широко използване на теленинъ преграждания.

Фортоветъ, които избрахме, съставляватъ скелета на крепостта. Въ междините на тоя скелетъ отъ дѣлговременни укрепления, твърде силни на времето си, а не по-малко страшни за атакуване даже и сега, особено когато не се разполага съ съответна тежка артилерия въ достатъчно количество, турцитъ бѣха построили 71 батареи, въоръжени общо съ 25 мортира отъ 15 и 21 см., 84 тежки ордия отъ 15 см., 49 тежки ордия отъ 12 см., 33 тежки ордия отъ 10.5 см. и 212 полски ордия отъ 8.7 и 7.5 см. или общо 402 ордия и единъ подвиженъ артилерийски резервъ отъ 42 гаубици отъ 12 и 15 см., 4 мортири отъ 15 см., 30 дѣлги тежки ордия отъ 12 и 10.5 см. и 46 полски ордия или всичко въ крепостта имаше 92 батареи съ 524 ордия съ 130.000 снаряди^{**)}). Батареите бѣха добре окопани между фортовете, добре маскирани и представляваха три вида: землени, землени съ бетонни площацки и землени съ бетонни пло-

^{*)} Гледай приложената на края скица.

^{**) Гл. стр. 15 „Едирне сукутунъ ич юзи“ отъ Джелядеть Бедерханъ.}

щадки и бетонно облъкло. Въ профилъ всички батареи бѣха съ гласисообразни бруствери безъ амбразури. Въ траперситѣ на първите два вида батареи бѣха построени блиндажи съ вълнообразна ламарина и земленъ слой до 80 см. срещу шрапнелнитѣ куршуми и гранатнитѣ парчета. На третия видъ батареи блиндажите бѣха построени въ бетоннитѣ полегатости въ бруствера.

Една непрекъсната телена мрежа отъ 5—9 метра обграждаше като поясъ цѣлата крепостъ и препрѣчваше достъп до главната отбранителна линия по надежденъ начинъ. На нѣкои мѣста имаше изкопани и групи вълчи ями, а между с. Ховаресъ и Провадската рѣка имаше даже и автоматически фугаси. Една добре организирана телефонна мрежа, две безжични станции, 10 прожектора, нѣколко автомобили за превозка на снаряди, достатъчно хелиографи и единъ привързанъ балонъ, който обаче се издигва само три пъти, допълваха съоръженията на крепостта.

Изхождайки отъ предположението за една внезапна атака отъ страна на българитѣ, турцитѣ бѣха приготвили на линията на фортоветѣ Карагьозъ, въ с. з. секторъ на крепостта между Марица и Тунджа, предъ фортоветѣ №№ III, IV, V и VI, нѣколко упорни пункта съ междинни батареи, казарми, погреби, а именно групите Казанъ-тепе, Бъонжа, Куручешме, Шейтанъ-тарла, до които бѣха прекарани дековолни линии, каквато имаше построена и къмъ Източния секторъ презъ Каялъкъ табия до Ташълъкъ Алтжъ табия, и една обща телена мрежа предъ нѣкои отъ групите. Източниятъ секторъ, срещу който се произведе решителната атака, по топографическия и открития характеръ на мѣстността и гжстотата на фортоветѣ турцитѣ съмѣтхаха за най-силенъ и за фронтъ, срещу който атаката е малко вѣроятна. Както по цѣлия форсовъ поясъ, така и тукъ, турцитѣ разположиха артилерията между фортоветѣ, които бѣха заети отъ пехота и картечници. Освенъ това, задъ общата телена мрежа предъ фортоветѣ на 50—100 крачки и между фортоветѣ бѣха построени стрелкови околи пакъ за пехотата съ много ходове за съобщение (сичан иоллар).

Трѣбва да се има предъ видъ, че отъ момента на мобилизацията до 12 мартъ бѣха изминали 5 месеца, и турцитѣ презъ това дѣлго време можаха да изградятъ около връсть цѣла нова крепость, ако ще би и само съ полски фортификационни постройки, които, както Общата война следъ това показва, не сѫ така лесно атакуеми при сѫществуващето огнестрелно оръжие и другитѣ срѣдства за борба. И, наистина, турцитѣ на източния фронтъ, а сѫщо и въ другитѣ, бѣха приготвили предни позиции сами по себе си достатъчно силни, предъ които въ известни случаи можеше да се разбие порива за атака даже на

двойно по-голъмо количество войска. Османъ паша въ 1877 г. за дни и седмици създаде отъ Плъвенъ една крепость, Шукири паша въ 1912—13 г. не пропусна отъ повърената му крепость да създаде съ познатата на турците склонност къмъ окопната борба една действително силна бариера, която тръбваше да вдъхне, и вдъхваше, въра на гарнизона му, и която тръбваше да спре атаката на българите. По една съвокупност отъ причини, ясни за настоящето ни изследване, това, обаче, не можа да се увънчае съ успехъ за турското оръжие. Преднитъ позиции на Източния секторъ съ имали още отъ мирно време единъ редутъ и три полски батареи, а останалото на тия позиции е било построено въ време на мобилизацията и обсадата.

И така, Одринъ бъше силно укрепенъ съ стари дълговременни укрепления и нови фортификационни строежи отъ полски характеръ и, важното, гарнизонът имаше пълна въра въ крепостта. „Едирне гайр кабил забт бир мевки мюстахкемдър“ — Одринъ е една непревземаема крепост — гл. 336 стр. отъ цитираната вече турска книга, излъзла непосредствено следъ балканската война, „Иени харб башъмъза тек раг геленлер: Едирне харбж мухасарасъж, есарет ве есбаби фелякет“ отъ Хасанъ Джемаль.

Ясно е, че въ Одринъ нъмаше бронираниятъ башни и куполитъ на крепостните Антверпенъ и Букурещъ, нито представляше Шумановия армиранъ фронтъ на ромънската укрепена линия на р. Сереть. Естествено, той не бъше укрепенъ и както сега се укрепяват крепостните съ подземни помъщения на петъ до десетъ метра подъ земята и съ прости окопи на повърхността. Но той имаше онова, което желъзниятъ и желъзобетонениятъ укрепления на Букурещъ, който се предаде почти безъ да гръмне пушка, не можаха да дадатъ: единъ храбъръ, способенъ и съсръдоточенъ командантъ и една армия-гарнизонъ, която между всички други турски армии прояви най-голъми инициативи, най-голъмо упорство и, безъ съмнение, най-добрелни действия.

Даже, ако Одринъ нъмаше нито едно дълговременно или полуодълговременно укрепление, а както Плъвенъ бъде издигнатъ въ време на самата война, то на 13 марта 1913 г. той щъеше да бъде съ своите 500 и повече ордия, безъ съмнение, по-страшенъ отъ Плъвенъ и по-трудно атакуемъ отколко непрекъснатите фронтове въ Общата война.

Когато говоримъ за атаката на Одринъ и искаме да оценяваме събитието сега, ние жестоко ще събръкame, ако тая крепост подценимъ, както, за жаль, съвършено необяснимо прави това писачът отъ поменатата вече отъ менъ Историческа комисия. За да бъдемъ въ истината, ние тръбва да се абстрагираме отъ онова, което знаемъ сега и 12 години следъ Общата война. Ние ще тръбва да забравимъ новите сръдства и ар-

тилерията, съ които се озnamенова тая небивала война. Ние ще тръбва да не се поддаваме на влиянието на станалите атаки на крепостите въ началото на Общата война, които изненадаха свърта съ своя гръмовицентъ успехъ; не тръбва да се импресонираме отъ бързината, съ която паднаха Лиежъ, Мобъжъ, Намюръ, срещу които германцитъ се явиха съ своята нова тежка артилерия и съ своята колосална армия, наследствующа като валякъ.

Действието срещу една крепост се развива въ зависимост отъ конкретните условия. Исторически примери.

На война има само конкретни случаи, които си иматъ своите особености и които не се повтарятъ никога, поради особения комплексъ отъ обстоятелства, при които въобще се развива кървавата борба. Отъ практическа точка зрене и атаката на Одринъ бъше единъ конкретенъ случай, който подлежеше да се реши съобразно обстановката. Следъ като първите преговори за миръ не дадоха да се постигнатъ политическите цели на войната, включително отстъпването на съюзниците крепостите Одринъ, Янина и Шкодра, атаката на същите се наложи съ неотразима сила. Убеждението, че съ превземането на Одринъ войната ще се свърши, бъше общо. Къмъ това тръбва да се прибави и чувствуването пулса на гарнизона отъ страна на нашето командуване, особено това на командуващия II армия, който блокираше крепостта. Усъщаше се, че крепостта въ нравствено отношение зрѣе, както бъше назрѣло и времето, когато отъ фронта на Чаталджа и Булаиръ биха могли да се отдѣлятъ сили за атакуване тая крепость, която прекърсяваше пътя за превозъ на храни и припаси за армиите и ставаше причина да се продължава още войната, макаръ и боеве да не се водѣха. Освенъ това, къмъ II армия за обсадата на крепостта отдавна бъха на разположение и въ бойната линия Дунавската и Тимошката сръбски дивизии.

Смѣтамъ, че това изчакване, да се атакува Одринъ, бъше едно отъ най-разумните решения на нашето главно командуване. Войната не се води отъ любовъ къмъ изкуството, а за да се постигнатъ целите на народното и държавното съществуване. А когато тия цели могатъ да се постигнатъ безъ особено кръвопролитие, здравиятъ разумъ, па и науката казватъ, че това би било най-доброто. Защото, да се атакува една крепост, не е една играчка, нито една лека работа. Вънъ отъ изкуството, срѣдствата и силите, тукъ по-вече отъ всѣкїде другаде на война се иска съзнателно мѫжество и способностъ да се изтърпятъ и отъ началниците и отъ простите войници най-голѣми душевни напрежения, каквито предизвиква покриването полесражението съ хиляди, често десетки хиляди убити и ранени, и то въ кѫсото време: на нѣколко часа или десетки минути.

Обсадата на Севастополъ въ 1854—55 г. трая 11 месеца; крепостта изтърпя бомбардирания, съпроводени съ множество настъпателни действия; срещу същата се изхвърлиха 1.350.000 артил. снаряди; дадоха се общо отъ двете страни 30—40 хиляди души загуби и само при последния штурмъ на 27 августъ атакующите дадоха 10,000 убити и ранени, колкото ние при Одринъ, а отбраняващи — 11.700 души. При все това, русите се оттеглиха съ армията си, макаръ градътъ и да падна въ ръцете на съюзниците френци, англичани, пиемонти и турци.

Обсадата на Белфоръ въ 1870 г., при своите останали укрепления отъ времето на Вобанъ, отбранявани отъ 16.000 души, продължи три месеца; крепостта изтърпя две ускорени и една незавършена постепенна атака, и на 18 февруари, наистина, капитулира, но това стана по заповедъ на своеото правительство и съ военни почести. Германците имаха 17.600 пехота, 4.700 артилеристи, 1.100 пионери, 34 полски, освенъ тежкият и гаубичният оръдия на целия обсаденъ паркъ. Тъй дадоха 2.000 души загуби.

Обсадата на Страсбургъ въ същата война, отбраняванъ отъ 17.000 души, изтърпя два месеца обсада; изразходваха се 202.000 снаряда, и следъ една атака, при загуби 952 души за германците и 800 души за френците, биде заставенъ да капитулира безусловно. Но скромните загуби тукъ чертаятъ и хода на тая атака.

Обсадата на Плевенъ, издигнатъ въ крепость чрезъ временни укрепления въ 1877 г., при 35.000 турци гарнизонъ, трая $4\frac{1}{2}$ месеца; градътъ изтърпя три атаки все безуспѣши, при които русите дадоха загуби: 7.200 д. при първата и 16.000 души при третата. Плевенъ падна при смѣлия опитъ на Османъ паша да си пробие путь съ цѣлия гарнизонъ къмъ Ловечъ. Тая страшна съпротивителна сила на турците не се дължеше само на гения и блѣскавата мощь на Османъ паша, но, безъ съмнение, и на себеотрицанието на подчинените му войски. Щѣше да бѫде неблагоразумно, ако нашето командуване не бѫ държало смѣтка за тия факти, които съставляватъ най-блѣскавата страница и досега за знамената на низами джедидъ на Турция.

Обсадата на Видинъ въ 1885 г., при български гарнизонъ 3.170 запасни войници, доброволци и опълченци, 2 дълги и 2 къси 24-фунтови оръдия, 1 мортира, 26 полски оръдия отъ разни системи и калибри и 5 стара система картечници и при сръбска обсадна армия 11.000 пушки отъ Тимошката дивизия, 400 сабли, 12 полски и 18 обсадни оръдия, се завърши на 13 ноември съ една безуспѣшна атака отъ страна на сърбите, които бѫха заети предната българска позиция, и които се принудиха да заложатъ първата паралель, за да поведатъ постепенна атака на крепостта. Но, това не

стана поради настжпилото примире на 16 ноемврий. Българитѣ извѣршиха два смѣли излаза, които дадоха победния престижъ на команданта, капитанъ Узуновъ, и вѣрата на гарнизона въ себе си. При Видинъ сърбите дадоха 362 убити и ранени и 70 пленени, а българитѣ — 2 офицери и 301 убити и ранени и 50 пленници. Числото на пленените чертае великолепния офанзивенъ духъ на самата отбрана.

Опитътъ за завладяване Бѣлоградчикъ отъ страна на сърбите въ сѫщата сръбско-българска война съ З дружини, 1 планинска батарея и 1 ескадронъ пропадна още при първия ударъ предъ тая малка, но важна крепость. При стания на 6 ноемврий предъ Бѣлоградчикъ бой на тия сили, насочени да завладѣятъ крепостта и въ това време нападнати отъ слабите български части отъ 720 щика, сърбите претърпѣха поражение, като изгубиха 45 убити, неизвестно колко ранени, 1 лафетъ отъ планинско оръдие и 200 пушки. Сразени, безъ съмнение, еднакво отъ българската храбростъ, както и отъ престижа на тая малка крепость, сърбите тукъ следъ поражението си веднага се оттеглиха на границата. Такива сѫ въ военно време психологическите особености на масите, за които често една дума, едно внушение, едно преувеличено мнение, една предзвезда идея може да направи 720 щика да се окажатъ по-силни отъ тройно по-голѣмо число щикове и толкова оръдия и сабли.

Обсадата на Портъ-Артуръ въ 1904 г., осемъ години преди обсадата на Одринъ, бѣше още по-поучителна за годините до Балканската война. Срещу единъ гарнизонъ отъ 38 000 души руси на единъ фортовъ поясъ отъ 19 км. по сушата, имаше 90.000 души японци; обсадата трая 5 месеца; крепостта изтърпя три атаки, отъ които последната успѣшна за японцитѣ, които дадоха общо при крепостта загуби 30.000 души споредъ едни и 50.000 споредъ други. Трѣбва отново да припомнимъ, че Портъ-Артуръ не бѣше по отношение дѣлговременнитѣ укрепления кой знай колко много по-добре укрепенъ отъ Одринъ. Нека повторимъ, дѣлговременнитѣ и полудѣлговременнитѣ му фортузе бѣха почти съ сѫщите профили, съ множество каземати, работени съ циментъ съ пѣсъкъ, камъни, прѣсть и засилени съ дѣрвенъ материалъ (минни подпорни греди и рамки) въ времена на обсадата; батареите му бѣха между фортовете безъ броня, както при Одринъ. Вѣрно е, че нѣкои отъ Портъ-Артурските укрепления бѣха издѣлбани въ скали и до почване на обсадата русите бѣха усилили фортовия поясъ съ нѣколко линии окопи и твѣрде много фортификационни строежи отъ полски характеръ, редути и батареи, обаче, повтаряме, тукъ нѣмаше нито грузонови куполи, нито бронирани башни, нито армиранъ бетонъ; оръдията стреляха отъ открито, а за прислугата бѣха по-

строени нѣкѫде силни, нѣкѫде слаби каземати и прости скривалища. Нека подчертаемъ, че японцитѣ, както настъ, нѣмаха единъ напълно съвремененъ артилерийски паркъ, макаръ и да имаха по пропорция съ дължината на сухопутната обсадна линия много повече тежки оръдия, отколкото ние. При първата атака тѣ се явиха съ 78 тежки отъ 12 и 15 см. и 200 полски и планински оръдия, но скоро тѣ донесоха много тежки оръдия и тежки гаубици. А до каква степень форточетѣ на Портъ-Артуръ сѫ били способни да противостоятъ на най-тежката артилерия, се вижда отъ факта, че командуващиътъ войскитѣ, генералъ Кондратенко, душата на отбраната, падна убитъ отъ асфиксия въ единъ отъ казематитѣ на най-здравия форть Кикунъ, отъ пръсването на снарядъ отъ 28 см. гаубица, пробилъ насила и свода на съседния казематъ. Тукъ починаха 8 офицери, а нѣколцина бидоха ранени. Обсадата на Портъ-Артуръ потвърди, че атакитѣ съ открита сила по метода на холандеца Коехорнъ отъ XVII вѣкъ и на германеца фонъ Зауеръ отъ последнитѣ десетъ години на XIX вѣкъ представляватъ напълно рисковано нѣщо, особено когато не се разполага съ можъщъ артилерийски паркъ. Огромнитѣ загуби при първите две атаки накараха японцитѣ, следъ това, да не правятъ нито крачка напредъ, безъ да не използватъ кирката, лопатата или торбата съ пѣсъкъ, а преди атаката — и минитѣ, за да се отвори путь на щурмуващите колони.

Ето защо, нека повторимъ, изчакването да се атакува Одринъ е едно дѣло отъ високо поучително естество. Въ това решение вѣе едно високо военно изкуство, запечатано съ кръвта на милиони човѣка и подчертано дебело отъ всички разумни военни учени и мислители отъ Вегеций въ класическия Римъ до Клаузевицъ, най-дѣлбокия воененъ философъ, който се яви следъ епохата на Наполеонъ, и който ученъ остава ненадминатъ и до сега. Клаузевицъ казва: „Докато работата не е минала решителната си фаза, обсаждатъ се само ония крепости, безъ чието овладѣване иначе никакъ не може. Завладѣването на крепости въ предъ видъ осигуряване завоеванията се явява (настава) въ онова време, когато решението се е постигнало напълно, когато кризисътъ и напрежението на силитѣ сѫ минали и не скоро могатъ да се възобновятъ, т. е., когато е настаналъ периодъ на затишье. Тогава обсадата и превземането на крепоститѣ не става, разбира се, безъ усилия и разходи на срѣдства, но все поне — безъ опасности“.

Отъ друга страна и самата победа има нужда да узрѣе, точно така, както зреѣ всѣко цѣлостно дѣло или проява въ природата. И ето защо, решението да се атакува Одринъ тѣй късно, а не по-рано, е дѣло на положително военно изкуство. Спеченелото време позволи по-полезно да се групи-

ратъ и съсрѣдоточатъ повече сили, войските да се запознайтъ съ крепостта, а пехотата и пионеритъ що-годе да се пригответъ за особената работа при атаката, а особено при преминаване теленитъ мрежи. Нека отбележимъ, че въ тила при с. Кара-Юсуфъ имаше пригответъ единъ пионеренъ полигонъ, дето по редъ дружинитъ се водѣха, за да се упражняватъ въ преминаване на телени мрежи и атака на укрепления. Обаче, обучението по рѣзане телени мрежи се окказало нѣкакъ обезсърдчително, понеже ножиците били много неудобни, а теленитъ жици на учебния полигонъ били много по-яки, отколкото били турските предъ укрепленията имъ.

Заповѣдъ за атака на преднитъ позиции.

Денътъ 7 мартъ е решителенъ за въпроса, който ни занимава. Генералъ Савовъ Михаилъ, като видѣ самоувѣреността на командуващия обсадящата армия, генералъ Ивановъ Никола, и като взе мнението на началника на Източния секторъ, генералъ Вазовъ Георги, който трѣбваше да произведе решителната атака, даде заповѣдъ да се атакуватъ преднитъ позиции. На 10 марта въ 7 ч. сл. пл. генералъ Савовъ въ директива № 21 задачата на обсадящата армия опредѣли и писмено така:

„II Армия утре, 11-й мартъ, съ войските отъ Източния секторъ да атакува и заеме преднитъ позиции на противника на този секторъ. Всички останали сектори да поддържатъ тази атака съ енергично настѫпление“.

Сѫщата нощъ въ 11 ч. 30 м. генералъ Ивановъ по телеграфа предаде до армията си своята заповѣдъ, въ която важните пунктове сѫ следнитъ:

„§ 3. На повѣрената ми армия се възлага задачата да заеме преднитъ позиции на противника и го отхвърли задъ фортовата линия, за която цель къмъ повѣрената ми армия, освенъ приданата вече 3-а бригада отъ 4-а Преславска дивизия, се дава и 1-а бригада отъ 3-а Балканска дивизия.

§ 4. За изпълнение възложената задача на армията заповѣдъвамъ:

1. Утре, 11-й мартъ, въ 1 ч. сл. пл. да почне артилерийска подготовка съ всичката обсадна и полска артилерия въ всички сектори.

2. Презъ нощта на 11 срещу 12 мартъ пехотата, подъ защитата на обсадната и полска артилерия, да настѫпи и на разсъмване заеме преднитъ позиции на противника, споредъ както е указано въ директивата ми № 56 отъ 1-й мартъ т. г.“

Въ изпълнение на тая заповѣдъ генералъ Вазовъ събра въ щаба на сектора въ 7 ч. пр. пл. началницитъ на двата свои отдѣла (участъка) и бригаднитъ командири, всички съ началницитъ на щабовете си, и, преди да имъ прочете заповѣдъта по армията и тая, която бѣше пригответа по сектора за атаката на предната позиция, се обѣрна къмъ събраните съ нѣколко думи, между които въ случаи по-важни сѫ следнитъ: „Господа, многоочаквания часъ дойде. Най-

после намъ заповѣдватъ да атакуваме всички турски предни позиции още довечера. Дали ще се спремъ тамъ, или ще продължимъ атаката, още не може да се каже, но азъ съмъ увѣренъ, че заемането на преднитъ позиции е работа само за 2—3 часа, а после ще видимъ” . . .

Следъ прочитане на заповѣдите и размѣната на мисли по подигналите се въпроси, за всички стана очевидно, че при съществуващата обстановка най-добре ще биде да се атакува ненадейно безъ никаква артилерийска подготовка, като се използува по тоя начинъ напълно тъмнината на нощта за осигуряване на изненадата. Генералъ Ивановъ, който въ този моментъ пристигна съ началника на щаба си, полковникъ Жековъ, въ щаба на сектора, възприе съображенията за ненадейна атака безъ артилерийска подготовка, и съ една кратка речь се постара да предаде на събраните голями началници всичките си пориви и всичката си вѣра въ успеха на атаката напредните позиции, като допълни, че следъ това може да се атакува и фортовата линия.

Две думи за генералъ Ивановъ Н. Нека подчертаемъ, че тая неопределѣлностъ по отношение важния въпросъ, дали ще се атакува или не фордовия поясъ и кога, е плодъ на самата директива № 21 отъ главнокомандующия. Последниятъ като че ли не намѣри у себе си сили да каже ясно и категорично: дасе завладѣятъ предните позиции и следъ това да се атакува фордовия поясъ, като се остави изпълнителъ да върши работата си съ инициатива въ кръга на неговата служба. Но, ако главнокомандующиятъ, както се вижда, не можа да намѣри сили въ себе си да поеме отговорността за решителната атака на крепостта, а не само на предните позиции, зи това пъкъ генералъ Ивановъ пое заповѣдта съ всичките си пориви и цѣлата си душа, непремѣнно да завладѣе града Одринъ. Въ душата на генералъ Ивановъ вѣрата въ победата въ случая бѣше едно реално чувство, основано на едно твърдо убеждение. Той чувствуваше, че обстановката е вече напълно узрѣла за една решителна атака. Като главенъ началникъ на мѣстото, той подобре отъ главнокомандующия чувствуваше пулса на своята войска и на неприятели. Количество на войските, съ които разполагаше, опитността и изучванията, които спечели и направи въ продължение петъ-месечната обсада на крепостта, създадоха неговото убеждение и опредѣлиха неговите схващания. Неговите идеи бѣха ясни и разумни. Това най-добре се вижда въ неговата директива № 56 отъ 1 мартъ до подчинени-тѣ му началници на секторите, въ която той излага своето схващане, какъ ще се атакува и завладѣе крепостта, и въ

която директива той не пропушта да предаде своята непоклатима въбра въ успѣха въ душата на сѫщите началници. „Срѣдствата, съ които разполагаме, и множеството на нашите войски, казва той между другото, ни дават право да върваме въ пълния и бѣрзия успѣхъ“. Следъ като бѣше разпределълъ и предназначилъ половината си армия срещу Източния секторъ и поставилъ многочислена тежка артилерия за кръстосанъ и анфиладенъ огънь срещу изходящия жгъль при Айвазъ Баба, съ поменатата директива той се мѣчи само да внуши следующите ясни идеи:

1. Ще се поведе атака на крепостта по цѣлата ѝ укрепена линия. Неприятельтъ, обаче, не трѣбва преждевременно да почувствува решителния ударъ.

2. Ще атакуватъ всички сектори и ще положатъ всички усилия, за да се развие всѣки постигнатъ успѣхъ, дето се появии.

3. Източниятъ секторъ, на който е разположена половината армия, ще произведе решителната атака, ще пробие фортовата линия и ще срине крепостта.

4. Южниятъ секторъ ще действува неотслабно, защото и неговите атаки ще бѫдатъ решителни, както на Източния секторъ.

Ясно е, че генералъ Ивановъ по понятни причини възлага решителните действия на българските войски. Но, той се стреми да използува разумно и срѣбъските войски. Неговата концепция е тая на Наполеона, която се изразява съ думите: сграбчва се врага навѣкъде, а чрезъ правилно разпределение на силите съ голъма маса му се нанася ударъ на едно само място, въ случаия изходящия жгъль на крепостта или фортоветъ Ташъ-табия, Айвазъ-Баба и Рджи Иолу, дето се създава събитието на победата. А крепость въ тактическо отношение се превзима именно така, т. е. когато по плана на действията всички се вдигнатъ и искренно вложатъ усилията си въ общите усилия за непремѣнното прегаззване на решителния пунктъ мъртвата и живата отбрана на врага. Въ действителностъ, решителенъ пунктъ става този, при който ще се постигне успѣхъ, което може да стане и дето не се е очаквало.

Ето защо, смѣло можемъ да кажемъ, че генералъ Ивановъ съ своята непоклатима въбра въ успѣха, съ простотата и яснотата на схващанията си се явява въ тия бележити действия като единъ можжъ тактикъ, не само по книжните принципи и идеи, но съ душата, характера, инстинктите и привичките си. Нека подчертая, че полезно е да се прави разлика между стратегъ и тактикъ. Едното иска голъмъ математически инстинктъ и въображение, друго

гото — преди всичко психологическо могъщество и инстинкти да водишъ съ успѣхъ борци.

Трѣбва да подчертая сжъто, че единъ генералъ, който не вѣрва въ успѣха, той успѣхъ никога не може да постигне. И главната заслуга на генералъ Ивановъ бѣше, и е, че той като истински полководецъ имаше пълна вѣра въ успѣха, и тя не го напусна до самото завладяване на крепостта. Трѣбва сжъто да подчертая, че успѣхитѣ на война сж дѣло преди всичко на характера и волята, а после на идеитѣ и концепциитѣ. Нека допълнимъ, че думата ни е за генералъ Ивановъ при Одринъ; за генералъ Ивановъ при Кукушъ ние другаде сме си казали нашето обосновано мнение.

Две думи за генер. Сжъто така ясни, прости и разумни сж Вазовъ Г.

и идеитѣ и схващанията на началника на Източния секторъ, генералъ Вазовъ Георги, който бѣше пионеръ офицеръ съ висше обѣзование, огроменъ житейски опитъ и вещъ познавачъ на крепостната война. И въ избора на той офицеръ има нѣщо, което дава блѣсъкъ на бѣлгарското командуване. „На война човѣцитѣ сж нищо, всичко е човѣка“ — казва Наполеонъ, или *the right man in the right place* — казватъ англичанитѣ. И той, както и генералъ Ивановъ, въ армията се ползвуваще съ престижа на характеренъ и даровитъ, както е цѣлия му родъ, офицеръ и началникъ.

Между безспорно ценниятѣ специалисти въ щаба на Източния секторъ, нека поменемъ: Загорски Ст., началникъ на обсадната артилерия, Сжбовъ В. — н-къ на полската артилерия, Добревски С. — заведующъ инженерната часть, Вълковъ Ив.—началникъ щаба, и артил. инженеръ Славчевъ Ст., който въ 1911 г. бѣ държалъ беседа върху атаката и отбраната на Одринъ при една възможна турско-бѣлгарска война. Излишно е да характеризираме ценниятѣ началници и тѣхните помощници отъ другитѣ сектори, включително тоя на нашите тогава съюзници сърбите. Макаръ сърбите и да дадоха при атаката шестъ пъти по-малко загуби отъ бѣлгарите, исторически фактъ е, че тѣ сжъ положиха своите благородни усилия, точно както генералъ Ивановъ бѣше замислилъ, т. е. да ангажиратъ здраво врага, докато въ Източния секторъ бѣлгарите сринатъ крепостта.

Непосрѣдствената подготовка за започване на атаката на Одринъ, прочее, очертава всички дейци, отъ генерала до редника, готови за подвизи и слава.

**Сили и бойно раз-
писание на обсаж-
дащата армия.** На 11 марта на Източния секторъ сжъ
наредени: Северенъ отдѣлъ, подъ
командата на генералъ Грънчаровъ, не-
говъ н-къ щаба Йзмановъ Д., на инженерната часть Силяновски
В.; бригадата на Абрашевъ Ст., неговъ началникъ щаба Кирпи-

ковъ Ив.: две дружини отъ 54. полкъ и цѣлия 56. полкъ на Буюклиевъ Н.; тежката артилерия на Славчевъ Ст.; бригадата на Кърджииевъ Гиньо, неговъ началникъ щаба Поповъ Добри: 10. полкъ на Янковъ Георги, 23. полкъ на Пащиновъ Иванъ, артилер. отдѣление на Игнатовъ Ст. и гаубичното отдѣление на Каблешковъ Н.; тежката артилерия на Вълчановъ Петко, и пионеритѣ на Колевъ Н. и Величковъ А.; бригадата на Рибаровъ Н., неговъ началникъ щаба Гиковъ Ст.: 29. полкъ на Златаревъ Кръстъ, 32. полкъ на Златевъ Т., артилерийските отдѣления на Сарайдаровъ А. и Тотевъ Ив. и пионеритѣ на Ивановъ Вл. и Първановъ Марко; задъ тѣхъ, за отдѣла, маневренитѣ войски: 53. полкъ на Узуновъ Атанасъ. Юженъ отдѣлъ подъ команда на полковникъ Дѣловъ В., неговъ началникъ щаба Стефановъ Ст., началникъ артилерията Арабовъ К.: дѣсна колона на Клисуроъ Г.: 57. полкъ на Бойчевъ Влайко, дружинитѣ на Марковъ Б., артилерийските отдѣления на Арабовъ К., Димчевъ Хр., Недѣлчевъ Д., Хумбаджиевъ Ст.; лѣва колона на Панайотовъ Ст., неговъ началникъ щаба Павловъ Вл.: 58. полкъ на сѫщия Панайотовъ Ст., 1 батарея и възводъ пионери; следватъ конните полкове на Мархолевъ Генко, Живковичъ Пера и ескадронитѣ на Яковлевичъ А.; задъ всички тѣхъ, за отдѣла, една дружина маневренитѣ войски. Общи маневрени войски въ сектора: бригадата на Церковски Ваклинъ, неговъ началникъ щаба Ковачевъ Иванъ: 43. полкъ на Стояновъ Стоянъ, 44. полкъ на Радковъ Руси и артилерийското отдѣление на Друмевъ Маринъ; бригадата на Паскалевъ Иванъ, неговъ началникъ щаба Бочевъ Иванъ: 11. полкъ на Семерджииевъ Христо, 24. полкъ на Недѣлковъ Христо, артилерийските отдѣления на Поповъ и Русковъ и пионеритѣ на Сиромаховъ Димитъръ.

Всичко на Източния секторъ 50 дружини, 12 1/4, картечни роти, 53 батареи и 9 1/2 ескадрона — общо 41.927 пушки, 50 картечници, 228 ордия, отъ тѣхъ 62 тежки 12 и 15 см. ордия, 46 полски с. с и не с. с. гаубици и 120 полски с. с. и не с. с. ордия, и 1.104 сабли.

На Южния секторъ сѫщ наредени подъ началството на генералъ Кирковъ Д., при н-къ щаба Русевъ Ив., на артилерията Бъчеваровъ Хр., на инженерната частъ Матовъ К.: дѣсенъ бригаденъ участъкъ на Марчинъ Георги, неговъ началникъ щаба Стояновъ Владимиръ: 30. полкъ на Рашковъ Г., 51. полкъ на Узуновъ М., три скорострелни батареи отъ 8. артилерийски полкъ и не с. с. батареи на Николовъ Ст.; лѣвъ бригаденъ участъкъ на Пачевъ Ив., неговъ началникъ щаба Каишевъ Ат.: 12. полкъ на Петровъ Злати, три с. с. батареи отъ 8. артилерийски полкъ и 3/2 гаубична полска. с. с. батарея на Калицинъ Ст.; секторъ резервъ: 52. полкъ на Ваденичаровъ К., 1. дружина отъ 32. полкъ на Димовъ Петко. Въ първа линия се намиратъ 30, 51. и 12. полкове съ една българска и шестъ сърбски тежки плюсъ една българска

гаубична и 15 български полски батареи, а въ резервъ 52, полкъ и една дружина отъ 32. полкъ; всичко 17 дружини, 4 картечни роти. 23 батареи — общо 16.278 пушки, 16 картечници и 94 ордия, отъ които 2 тежки 12 см. Д/30. 4 с. с. полски гаубици, 24 с. с. и 36 не с. с. полски ордия български и 8 тежки 12 см. Д/30 ордия, 8 гаубици 15 см. и 12 гаубици 12 см. сърбски.

*и 12 гаубици 12 см. сърбски.
Въ западния и Северозападния сектор има ме: български
55. полкъ на Георгиевъ Ганчо, 11. не с. с. артилер. полкъ
на Сирмановъ Иеротей, една тежка и 2 куполни батареи и
сърбски 28 дружини, 7 картечни роти и 18 батареи — общо
въ двата сектора сърби и българи 25.549 пушки, 28 картеч-
ници и 108 оръдия, отъ които 6 тежки 12 см. Д/30, 8 пол-
ски 12 см. гаубици, 4 куполни 57 см. оръдия, 30 не с. с.
български и 60 с. с. сърбски оръдия.*

български и 60 с. с. сърбски ордия.
И така, общо обсадната армия брои 99 дружини, $23\frac{1}{2}$ картечни роти, 102 батареи и $9\frac{1}{2}$ ескадрона, които общо правятъ 83.754 пушки, 94 картечницип. 430 ордия и 1.104 сабли.

Гарнизонъ на крепостта. Две думи за Шукри паша.

5 крепостни артилерийски полка (б., 7., 8., 9. и 10.), 1 с. с. тежко полско артилерийско отдѣление, 1 с. с. тежко гаубично отдѣление, 1 не с. с. гаубична лека батарея, общъ артилерийски началникъ Рифатъ паша; 4 крепостни картечни роти, 10 прожектора, 1 привързанъ балонъ, 1 крепостна пионерна дружина, 1 желѣзопътна и 1 телеграфна роти, 1 телефоненъ взводъ, 1 мостова дружина, 2 аеропланни ордия, всичко една пожарогасителна рота, 1 обозна дружина, 1 автомобилна рота; за всѣка дивизия по едно хелиографно отдѣление и по една санитарна рота, и пѣхотнитѣ дивизии: 10-а низамска (28., 29., 30. линейни и 4. стрелкови полкове по три дружини), 11-а низамска (32. и 33. полкове и 1 стрелкова дружина), Гюмюрджинската и Одринската редифски дивизии по 9 дружини, и Баба-Ескийската отъ 11 дружини, отъ които 2 отъ Брусенската редифска дивизия; 1 сборенъ коненъ полкъ, 2 картечни ескадрона; 1 табуръ мустахвѣзи; 10. полски артилерийски образцовъ полкъ, доброволчески скорострелни полски батареи(?). Източниятъ турски фронтъ се командува отъ полковникъ Али Шефикъ бей, Южниятъ—отъ Ибрахимъ паша, а Западниятъ — отъ Азизъ паша.

а Западниятъ — отъ Азизъ паша.
Споредъ Джелядеть Бедерханъ — гл. 16 стр. отъ „Едир-
не сукутунън ич юзи“ — гарнизонътъ е наброявалъ около
70.000 души — низамие, рециф, мустахвъз ефрадъндан мюре-
кеб олуб иетмиш бин радесинде иди; дивизиятъ се коман-
дуватъ: 10-а — отъ Хисамеддинъ паша, 11-а — отъ Ибрахимъ

паша, 2-а Одринска редифска — отъ Азизъ паша, 2-а Баба-Ескийска редифска — отъ Али Назжмъ паша, 2-а Гюмюрджинска редифска — отъ полковникъ Нури бей, низамския стрелкови полкъ — отъ полковникъ Джелялъ бей. До 3 октомври общъ началникъ на тия войски, включително всички артилерийски и пр. части, билъ Исаимъ паша, който, следъ пристигането на Мехмедъ Шукри паша за началникъ на укрепения пунктъ, билъ причисленъ къмъ главната квартира на последния въ качеството на коменданть на крепостта.

Споредъ официалното издание на нашата Историческа комисия и други източници общо гарнизонътъ на Одринъ се е състоялъ отъ 55 дружини, 10 пехотни и 4 крепостни картечни роти, 73 батареи и 2 ескадрона, които данни доста съвпадатъ съ тия на цитираниятъ турски книги. Смѣта се, че при щурмътъ на крепостта тя е разполагала съ 524 стари и нови ордия, 20 крепостни картечници и около 65.000—70.000 души войници и офицери. Споредъ собственоръчната бележка, дадена въ София отъ самия Шукри паша на кореспондента на *Neue Freie Presse*, Ротъ, числото на ордията е било 450 броя. Споредъ Джелядеть Бедерханъ, ордията били 480, отъ които 3 аеропланни.

Трѣба да се признае, че между силитѣ, които ще почнатъ кървавата борба, по отношение пехотата и картечниците имаше голѣма диспропорция въ полза на българитѣ. Обаче, убеждението у турцитѣ, че „Едирне гаир кабил забт бир мевки мюстахкемдѣ“ бѣше една колосална сила, вънъ отъ мъртвата сила на укрепленията, окопитѣ и теленитѣ мрежи, стоящи страшни предъ противника, въ полза на турцитѣ,

И нѣщо повече. Трѣба още да се признае, че командуващиятъ турска армия въ Одринъ, Ферикъ Мехмедъ Шукри паша, бѣше и се очерта напълно като човѣкъ и военноначалникъ съ видающи качества, у когото войските имаха пълна — не... абсолютна вѣра. „Назначенietо на Шукри паша, който по-рано бѣ идвалъ съ една генераль-щабна група офицери въ Одринъ по установяване начина за засилване крепостта и завършване фортификационнитѣ строежи, казва Джелядеть Бедерханъ, се посрещна както отъ войската, така и отъ гражданството, съ безкрайно задоволство; а чувствата на довѣрие къмъ него, които той създаде съ своите почти всѣкидневни инспекции и обиколки по укрепленията, засилиха и закрепиха до висша степенъ сърдечната привързаностъ на сѫщото население и войска, които бѣха зрители на тая негова активност и грижи“. Обстоятелството, че той съ своите смѣли излази съ резерва на крепостта успѣ да изпълни презъ периода на полскитѣ боеве презъ октомври въ Тракия блѣскаво мисията си, което го покри предъ войските му съ престижа на единъ смѣъ началникъ; обстоя-

телството, че той продължи обсадата почти цѣли петъ месеца и че при атаката войската му се би до последна крайност, като допусна пробива на крепостта само на Източния фронтъ, всичко това показва, че при други обстоятелства, или наши грѣшки, славата му не щѣше да бѫде по-малка отъ тая на Османъ паша при Плевенъ. Склоненъ къмъ математическа мисъль — въ плена си въ София той бѣ решавалъ тригонометрически задачи — той бѣше човѣкъ съ положителъ умъ и способенъ къмъ съсрѣдоточена аналитическа и синтетическа работа. Безъ съмнение, той бѣше началникъ человѣковѣдецъ, обичащъ родината и народа си, а всичко това, въпрѣки естественитѣ несгоди, съ каквito е съпроводена отбраната на една обсадена крепость, му позволи въ тежкитѣ дни на обсадата и атаката да държи въ рѣзцетѣ си както войската, така и населението на града. Положението му не бѣше леко и, както става при всѣка обсадена крепость най-често, участъта му не можеше да бѫде друга. Обаче, истината е, че той блѣскаво изпѣлни задачата си: Одринъ спаси Цариградъ, Шукри паша спаси отъ най-пълния и най-страшния погромъ турската полска армия въ Тракия. Както казахме и по-рано, въ решителнитѣ дни на войната Одринъ на Шукри паша успѣ да задържи съ пасивни и активни действия два пъти повече бѣлгарски войски, отколкото самия гарнизонъ представляваше. Срещу петъ турски дивизии въ Одринъ, равни на петъ бѣлгарски бригади, ние се озовахме, по една аберація на бѣлгарското главно командуване, съ цѣли 10—11 бригади, тогазъ когато на фронта на полскитѣ решителни боеве въ сѫщото време — 9, 10 и 11 октомврий — ние имахме 10 бригади срещу 12 турски дивизии, равни на 12 бѣлгарски бригади.

Главнитѣ военноначалници на дветѣ страни при Одринъ бѣха достойни единъ за други и по предаността къмъ родината си, и по почтеността на характера си, и по твърдата си воля, всѣки за себе си да изпѣлни докрай дѣлга си на водачъ и командиръ. Борбата между тѣхъ бѣше привършена. Думата имаха вече началниците на секторитѣ. тѣхнитѣ подчинени началници и тѣхнитѣ войски. Иначе казано, за-вършена бѣше духовната и почващата, така да кажемъ, физическата кървава борба. Сражението е борба на двама началници. Армийтѣ сѫ само инструментитѣ на две противни воли — *La bataille est la lutte de deux chefs les armées ne sont que les instruments de deux volontés opposées* — гл. 19 стр. на *Cours de Tactique générale d'après l'Expérience de la grande guerre, par L-t colonel d'Artillerie breveté F. Culmann. 2-e édition refondue 1922.*

Атака на преднитѣ позиции На 11 марта до пладне денътъ мина по обикновението си съ рѣдка престрелка.

Къмъ 1 ч. сл. пл. срещу крепостта българите откриха единъ оживенъ артилерийски огнь, който трѣбаше да прикове вниманието на отбраната всѣкажде другаде, но не и къмъ Източния секторъ. И затова артилерийскиятъ огнь въ останалитѣ сектори скоро стана усиленъ. Артилерията на отбраната и тая на атаката вече поведоха упорита борба, за да се унищожатъ взаимно. И за да имаме една идея, нека помемъ, че нѣкои отъ полските батареи изстреляха по 1600 снаряда. Нѣкои отъ батареите продължиха стрелбата и презъ нощта, като изстреляха по 40—50 снаряда на часъ. Въ Източния секторъ къмъ 6 ч. 30 м. артилерийската стрелба отъ дветѣ страни се прекрати. „Произвеждана въ разни времена и отъ разни страни, стрелбата отъ тоя секторъ не се отличаваше отъ дотогавашната ежедневна стрелба“. По този начинъ вниманието на Шукри паша бѣше приковано въ другитѣ сектори, кѫдето презъ тоя денъ, почтайки отъ 1 ч. насетне, се води споредъ заповѣдта най-силна артилерийска подготовка.

Между това, приготовленията за атаката отъ нашата пехота на преднитѣ турски позиции околовръстъ на крепостта бѣха въ пълния си ходъ. Предаването на заповѣди, предвиженията на части, дето това презъ деня бѣше възможно, събирането на началници, разузнаването и оглеждането на мѣстността, организирането на щурмовите колони и работническиятѣ команди, приготвленето на пионерни материали за разрушаване телените мрежи, завързването съ парцали ножовете да не звѣнтятъ, напомнянието на войниците за предстоящите действия и цѣлата духовна подготовка за извършване на атаката изпълниха времето на деня за всички. Съ настѫпване на нощта всички, на които предстоеше движение, заеха опредѣлените имъ мѣста.

На Източния секторъ, който представлява главния интересъ, въ първата линия по редъ отъ северъ къмъ югъ бѣха заели мѣстата си и бѣха наредени: 56., 55., 23., 10., 32., 28., 57., 58. и 54. полкове и съ тѣхъ ще настѫпватъ $\frac{2}{11}$, $\frac{2}{8}$, $\frac{2}{9}$, $\frac{3}{6}$ полски артилерийски отдѣления и 1-о с. с. полско гаубично отдѣление на Каблешковъ, като придружаваща артилерия. Задъ тия войски се намираха въ Северния обсаденъ артилерийски участъкъ на подполк. Славчевъ Ст. 16 ордия 12 см. Д/28, 10 ордия 15 см. Д/30, 6 гаубици 15 см. Д/12 и 8 полски гаубици; въ Източния обсаденъ артилерийски участъкъ на подполк. Вълчановъ Петко — 14 гаубици 15 см. Д/12, 4 ордия 15 см. Д/30 и 10 ордия 12 см. Д/30; по-на югъ задъ 57., 54. и 58. полкове — 24 не с. с. полски ордия, 8 с. с. полски гаубици на майоръ Димчевъ, 18 не с. с. гаубици на майоръ Недѣлчевъ и 6 тежки ордия 12 см.

Д/25 на капитанъ Хумбаджиевъ Стефанъ. Срещу тия наши сили турцитѣ имаха въ сѫщия секторъ на фронтъ 20 километра: 13 редифски и 4 низамски табури, 13 тежки, 1 гаубична, 15 не с. с., 2 с. с. и 1 бронирана (щитова) батареи. Отъ тия сили на преднитѣ позиции въ сектора на 11 срещу 12 марта сѫ били 9 табури и около 7 батареи. Общо въ сектора имало надъ 17 табури и 150 орждия. Нека поменемъ, че Шукри-паша толкова орждия държеше и на Северо-западния си фронтъ, считайки го и до тоя часъ като най-въроятенъ за атака. На Южния фронтъ той държеше 94 орждия, на Западния — 16, а въ резервъ — 52 орждия и 10-а низамска дивизия.

Въ 3 ч. презъ нощта вече въ западната страна на крепостта артилерийскиятъ огънь се развиваше съ особено оживление. Въ 4 ч. пр. пл. храбритѣ полкове на България въ Източния секторъ, дето не се произвеждаше ни артилерийска, ни пехотна стрелба, тръгнаха дружно и смѣло на пристъп къмъ преднитѣ позиции стъ тоя секторъ: всѣки полкъ срещу своя участъкъ и всѣка щурмуваща колона срещу опредѣлени я обективъ. Полковетѣ се спуснаха по доловетѣ на Кумъ-дере и Правадъ-дере, които се намиратъ предъ позициите на турцитѣ, безъ да бждатъ обстреляни стъ врага. Изненадата бѣше пълна. Съ стремителност и безъ особени грѣшки, каквито при ношнитѣ действия обикновено се случватъ, стремителност, очертаваща страстното желание целта непремѣнно да се постигне, скоро българитѣ по цѣлия Източенъ секторъ достигнаха до преднитѣ постове при телената мрежа на неприятеля, които въ сѫщия часъ поеха тревожната стрелба. На нѣкои място атакуващите колони, както е при 29. полкъ, не бѣха усътени отъ турцитѣ, докато храбриятъ полкъ не нахлу въ окопите на турската пехота и съседната батарея. Артилерийскиятъ и пехотенъ огънь пламна по цѣлата източна част на крепостта. Въпрѣки всичко това, храбритѣ полкове къмъ 5 часа прегазиха телените мрежи, при които пионернитѣ подпоручици Величковъ и Първановъ проявиха чудеса, атакуваха и завладѣха кой по-рано, кой по-късно, турските позиции на Софуларъ-бурну, Кушъ-тепе, Маслакъ, Малъ-тепе, Сапунджиларъ, Халваджи Бегчили, Пачаджиларъ — цѣлата предна позиция, дълга около 12 километра. Въ — български рѣже паднаха около 1.000 души пленници, 6 картечници и 24 орждия.

На заетата неприятелска позиция въ 5 ч. 30 м. пристигатъ батареитѣ на капитанъ Игнатовъ, а до 7 часа и тия на подполковниците Тотевъ, Сарайдаровъ, Каблешковъ, Чакъровъ, Славчевъ и Недѣлчевъ, нѣкои отъ които подъ убийствения огънь на турската артилерия отъ крепостта. Пехота и артилерия тукъ всички сѫ едно тѣло и една душа. Това повишава духа до най-високи

предъели. Всички съм герои и всички искрено взима участие въ подвига. Къмъ 11 часа на същата позиция пристига и славното отдължение на майоръ Друмевъ.

Действията на войските, пехота, артилерия и пионери, съм блъскави въ тая ноќь, а усилията имъ — увѣнчани съ пълна победа при значително малки загуби. Тежката артилерия отъ своите изпитани и отлични позиции бъде мощна помощница, за да съе тероръ и за да се заставятъ турскиятъ батареи да не могатъ да обстреляватъ храбрата българска пехота съ опасенъ огънъ въ тоя тежъкъ часъ. Успѣхътъ се дължи на тактиката на изненадата и на храбростта и готовността на полковете къмъ себеотрицание.

Въ Южния, Западния и Северо-западния сектори, дето действията се развиватъ гъре-доле по същия начинъ, голъма часъ отъ предните позиции съм също така въ ръжетъ на атакуващите. Особено тежка борба се води при Токатъ-байръ и Агъль дере, дето частите на 8-а дивизия съм на 300—400 кр. отъ окопите на турцитъ. Същото е и при съюзниците, сърбите, при Папазъ-тепе. Крепостта изпитва страшния часъ на своето падане. Храбритъ защитници съм въ недоумѣние, но тъхниятъ духъ не е сломенъ. Тъхната въра въ крепостта не е разколебана. Резервите на крепостта, частъ отъ които сутринта бъха изпратени къмъ Северо-западния секторъ, съм отново повърнати на бивака имъ до града. На Шукри паша е трудно да опредѣли хода на събитията, които предстоятъ. Тия трудности съм създадени отъ едно военно изкуство отъ висшъ разрядъ и това изкуство е развито въ случая отъ българите.

Така паднаха предните позиции на Одринъ, което, обаче, не значеше падане на крепостта. Но, безъ съмнение, духътъ на гарнизона на 12 марта не можеша вече да биде, както бъше денъ преди това.

Впечатления и мисли на участвующъ турски офицеръ.

Тукъ полезно е да хвърлимъ погледъ и видимъ, споредъ автора на „Иени харб башъмъза текрар геленлер“, какво става въ турска страна. На 11 марта рано сутринта единъ отъ постовете на предните турски позиции видѣ до телената мрежа предъ себе си една върлина и на нея единъ малъкъ вързопъ и една книга. Вързопътъ съдържаше седемъ бучки захаръ и четири цигари, а книгата представляваше едно писмо, написано на турски, отъ българските офицери и редници до уважаемите одрински офицери и войници. Посмото почва съ констатацията, че:

„Крепостта се бори ето вече петъ месеца храбро, както подобава на единъ видающи се народъ, обаче, на Чаталджа и Галиполи турскиятъ армии отново съм победени. Най-прочутиятъ отъ младотурцитъ Енверъ бей се опита при Шаркъой да даде бой, но жестоко биде разбитъ и избѣга съ броненосца „Ясар-и-тевфиқъ“ въ Цариградъ, дето сега се

крие въ султанският сараи. Крепостъта се обсажда отъ 100 хиляди българи и 40 хиляди сърби. Проливанието на кръв ще бъде напраздно. Четири дена по-рано Есадъ паша предаде крепостъта Янина. Одринъ тръбва да стори сѫщото. Бждете известени, че нѣкои европейски държави искатъ да ви взематъ безъ война Сирия и Армения, а евреите искатъ съ пари да откупятъ Палестине. Шукри паша е храбъръ и добре изпълни задачата си. Но, всѣка борба повече е безполезна. Обмислете и обсѫдете, защото всѣки чѣсъ е цененъ за вѣсть. Отъ името на българските офицери и редници поздравъ" — гл. 341—343 стр. ор. cit passim.

Това е въ кратки изводки съдѣржанието на писмото, което, безъ съмнение, се очертава като едно отъ срѣдствата за борба, и което има свое то ценно психологическо значение. По поводъ на това писмо турскиятъ авторъ казва веднага:

„Това послание се пръсна като новинъ най бѣрже на всѣкѫде и направи на населението и войската неблагоприятно впечатление — фена тейсир. Нѣкои отъ офицерите прочетоха всичките параграфи на това писмо и обясниха на хората си, че то не е нищо друго освенъ страхливост и, следователно, ще имаме въ скоро време единъ честитъ миръ — бу исе коркаклжан башка бир шей олмаджджан, бинеен алех якън вакжта хаирлж бир сулхон оладжагжна анлаттиорларди".

Между това, вмѣсто миръ, българите презъ нощта на тоя денъ, 11 срещу 12 марта, както видѣхме, произведоха своята великолепна нощна атака на преднитѣ позиции и съ единъ ударъ ги заеха съ поразително безстрашие. А когато презъ деня на 12 марта артилерийскиятъ бой се разви до своите най-високи размѣри и българските успѣхи и бойни линии се очертаха най-застрашителни, турскиятъ авторъ вече пише на другъ тонъ своите тѣжки бележки:

„Българите, между повечето воиници това се предаваше отъ уста на уста, подхвърлятъ послания, но въ сѫщото време стѣсняватъ и обръча. По тоя начинъ, това послание не бѣше една шега, а едно безизкустно изражение на самото положение (айн халжн бир махсул адживизидъ), а артилерийската стрѣлба — надигане на сѫдбата за последно изпитание (талийни сон теджрибее калкмасждър)".

На преднитѣ позиции въ Източния секторъ отъ турска страна между батареите и дружините били табуритѣ Кешанъ, Баба-Ески, Чорлу, Малгара, Текирдагъ, Чаталджа и 28. полкъ отъ 10-а низамска дивизия. Турскиятъ авторъ описва боятъ на предната позиция по следния начинъ, което, обаче, представлява само впечатления по-скоро отъ единъ дружиненъ участъкъ, отколкото на една бойна линия дѣлга 12 кlm. При това, описането е такова, като че ли боятъ е при дневна свѣтлина, когато авторътъ можеше, наистина, да вижда както бойните български линии, така и това, което става задъ тѣхъ.

„На 12 марта сутринта, на зазоряване, казва „авторътъ Хасанъ Джемаль, първиятъ табуръ отъ Кешанските редифи първи почна стрелбата срещу неприятеля. Срещу единъ табуръ българите се явяватъ въ атака съ три. Въ тила имъ се виждатъ още сили и конница. При първиятъ силенъ огнь неприятельтъ е принуденъ да спре. Обаче, поемайки отзадъ нови сили и заповѣдь, неприятельтъ наново продължава настѫплението. Задъ табура Кешанъ се намираше 3-ти табуръ отъ 28-и

низамски полкъ, чийто командиръ капитанъ Бедри се вдигна съ табура си на ножъ срещу неприятеля, който бъше доближилъ до фланговете ни. Неприятель тукъ с отблъснатъ, като даде твърде много жертви. Капитанъ Бедри падна убитъ, а поручикъ Фуадъ бил раненъ въ окото, и отново частите заеха окопите и отбраната започна. Въ това време неприятелските батареи громъха окопите, като срещу единъ изстрѣль тѣ даваха десетъ. (Въ действителностъ въ това време нашата артилерия стрѣляше по неприятелската артилерия по всичките позиции, дето се изнаеше че има ордия, за да не стрѣляятъ по нашата атакуваща пехота. Б. наша). Неприятелски конници съ сабля въ ръка повръщаха повърналите се назадъ български пехотинци. Въ сѫщото време и български офицери съ револверъ въ ръка следватъ задъ войските си и застрѣляватъ вски, който остава една крачка назадъ. (Атаката се извърши въ тъмно, поради което тия сцени, и да бѣха станали, не се виждаха отъ турците. А и нищо позорно нѣма въ това, напротивъ, величайша нужда е да се взематъ най-рационални мѣрки за недопущане отдѣлни уплашени войници, каквито всѣкога ще има, да зараятъ съ страха си масата, която непремѣнно трѣбва да завръши съ успѣхъ бойното дѣло и постигне въ зложената тактическа цель. Б. наша.) Отбраната продължи твърде много кръвопролитна около два часа (Въ действителностъ тя продължи на по-голѣмата часть отъ атакуваната дванадесетъ-километрова позиция само 15 минути, понеже бѣше атака съ открыта сила и внезапна. Б. наша). Мѣстността предъ окопите до 400 крачки се покри съ убити. Обаче, българските линии отново се изпъзватъ съ войници и действията имъ продължаватъ. Нашите тукъ батареи бѣха завръшили снарядите си и бѣха замъкнали. (Въ действителностъ, тѣ бѣха вече пълнени. Б. наша). При тая отбрана табурът Кешванъ бѣше изгърмѣлъ 60 сандъка патрони и вече бѣ безъ такива. Така бѣше и при другите редифски табури. А между това, неприятель продължаваше атаката си въ празните мѣста между табурите и направо срещу по-голѣмата часть отъ фронта на редифските табури. Между табурите Чорлу и Текирдагъ също имаше едно празно място. Неприятель се вмъкна въ това празно място. А въ това време артилерията отъ крепостта не ни даваше никаква огнева помощъ, понеже навсѣкъде бѣше разстройство и разрушение. Неприятелската артилерия безспирно стрѣляше. Редифите се вдигнаха отъ окопите и почнаха да се насочватъ назадъ. Нахлулиятъ неприятель въ тѣхните позиции отри фланговъ огънь по позициите на низамските части. Въ тая минута у войниците бѣха останали и малко патрони. Тѣ питаха за патрони и, като не получаваха, духътъ имъ падаше. Да дойдатъ отзадъ бойни припаси, нѣмаше никаква надежда: неприятель хвърляше шрапнель срещу всѣки правъ войникъ, когото забележеше. Ето въ това време паднаха много офицери отъ низамските части и половината войници излѣзоха отъ строя. Поради отстѫплението на редифите и като следствие на това, поради откриване фланговете на низамските части и, главно, по недостигъ на патрси и низамските почнаха да се оттеглятъ назадъ. Частите, които се задържаха докрай въ ръжетъ на началниците имъ, отстѫпиха до телената мрежа съ бой. Когато тѣ почнаха да минаватъ презъ пролѣзите на телената мрежа, неприятель разви единъ ужасенъ артилерийски огънь по тия тѣсни мѣста и нашите части дадоха много убити и ранени".—Гл. 344—347 стр. отъ цитираното турско съчинение.

Трѣбва да благодаримъ на Хасанъ Джемаль, че ни е далъ всички тия общи впечатления, отъ които въпрѣки всичко, все достатъчно ясно се очертава и психологическото настроение на отбраната, и храброто прегазване на предните турски позиции на Източния секторъ отъ българските вой-

ски, въ чиито ръце, както казахме по-рано, падна находящата се тукъ полска турска артилерия и около 1000 пленници.

Действията следъ превземането на предните позиции. Между това, съ превзимането на предните позиции и преследване неприятеля къмъ самия фортовъ поясъ, бъше вече настаналъ денъ. Развиващият се артилерийски бой, разстройството всрѣдъ турските редове и чувствуващата се относителна немощъ на турската артилерия сочеше на българите, че окончателната победа вече зрееше съ минути и часове. И не въ единъ се явяваше убеждението, че при едно продължаване на действията отъ българската пехота, крепостъта ще се залияе и падне като напълно узрѣлъ плодъ. Но, докато щабовете и висшите началници успѣватъ надеждно да се ориентиратъ върху положението, разбератъ размѣра на успехъ и взематъ решението, което трѣбаше да даде падането на града, времето неспирно се търкаляше въ вѣчността. Въ това отношение денът 12 мартъ стана извѣнредно интересенъ и поучителенъ, главно поради това, че главнокомандуващиятъ, като даде заповѣдъта за атака на предните позиции на Източния секторъ, не бѣ казалъ следъ това: ще се атакува ли фортовия поясъ или ще стоятъ войските на една позиция, обстрелявана не само отъ тежката и полската артилерия на неприятеля, но на повечето мѣста и отъ пушките и картечниците на турската пехота отъ самите фортове и фортовия поясъ.

А между това, крепостъта е все подъ ударите на атакувашата артилерия. За тоя артилерийски огнь авторътъ на цитираното турско съчинение на стр. 344 пише: „Мевки мюстехкимин мухити атеш ичинде, истихкямлар думан капламж, земин ве семаде мюдхиш бир инилти хюкмферма... Душман топларънънъ шрапнеллери истихкямлар юзеринде парлжиор. Данелер топракларж калдъриорлар; етраф бир късъргая тутулмуш гиби гъориниорди. Мютемадиен лисан емля гелмаз бурр... бум... чап... чап... седалар ишидилиор. Шехри матеми бир ферияд аглжиор. Сиях думанлар ичинде бугулж-иордди“, т. е.: Фортовиятъ поясъ на крепостъта е въ огнь, укрепленията сѫ покрити съ димъ, ехтять ужасно земята и небето... Неприятелските шрапнели блѣскатъ надъ укрепленията. Снарядите вдигатъ земята; околността изглежда подхвърлена на градушка. Непрекъжнато се чуватъ трудно изразими звуци бърръ... бумъ... чапъ... цапъ... Градътъ издава трауренъ смъртенъ викъ за помощь. И се задушваще въ черни облаци димъ“.

Въ 10 часа пр. пл. полковникъ Загорски, началникъ на артилерията въ Източния секторъ, докладва, че артилерията на турците е заставена отъ силния нашъ огнь на всѣкѫде да замълчи.

Деньть е особено благоприятен за атаката и поради мъглата, паднала на полесражението. А между това, заповѣдъ за развиване действия за атака на фортовия поясъ не идва. И частитѣ продължаватъ грижливо да се закрепяватъ на заетитѣ позиции и предъ тѣхъ, като почватъ усилено изучване на мястостъта и подготовкa за въ случаи на продължаване действията. Главниятъ резервъ, 3-а бригада отъ 4-а дивизия и 1-а бригада отъ 3-а дивизия, е привлечена къмъ бойната линия. Придружаващата артилерия на Игнатовъ, Сарайдаровъ, Тотевъ, Каблешковъ, Чакъровъ, Недѣлчевъ и пр., както казахме, е въ първите линии до пехотата, съ която образуватъ едно тѣло, една душа и едно желание: да се за владѣе крепостта.

Има ли нѣщо по-поучително отъ това? Не се ли криятъ въ това съгласувано дѣйствие на артилерията и пехотата: и себеотрицанието, и искреността въ усилията, на които само може да почива успѣха въ едно общо дѣло — победата?

Какъ назрѣва атаката Възторгътъ всрѣдъ българскиятѣ во-
на фортовия поясъ. Енни маси е въ своята най-висока точ-
ка. Страшниятъ анфиладенъ и правъ огнь на артилерията,
кръстосанъ и съсрѣдоченъ по фронта, който предстоеше
да се атакува, буди поривътъ за борба и надеждитѣ въ успѣха
и у последния човѣкъ отъ българскиятѣ полкове. Спечелен-
иятъ теренъ, позиции, ордия, хванатитѣ пленици, вижда-
нето какъ изнемощава неприятелската артилерия, всичко,
всичко това създава отъ всѣки борецъ единъ готовъ герой
и отъ всѣки герой — единъ титанъ. Такава е психологията
на войскитѣ на война: видимите успѣхи повдигатъ духа въ
геометрическа прогресия и опияняватъ войскитѣ. Войната,
преди всичко, е сблъскане на воли. Поражението е неми-
нуемо щомъ престане надеждата, че ще се победи — *La défaite est iné-
vitable dès que cesse l'espoir de vaincre* — което съставлява
първия принципъ въ съкровищницата на военните знания.

Боятъ е вече въ ржцетѣ и волята на маситѣ: да го про-
дължатъ или да го спратъ. Въ храбро воденитѣ полкове памти
желанието да продължи атаката. Тия полкове сѫ като хип-
нотизирани отъ вѣрата, че съ единъ смѣлъ скокъ и пробива
на фортовата линия ще бѫде извършенъ. Въ тѣхъ говорѣше
личния примѣръ на началницитѣ имъ. Тамъ, дето тия на-
чалници фанатично вѣрваха въ успѣха, тамъ войницитѣ имъ
бѣха пропити отъ несъкрушима вѣра въ победата.

Бѣха ли всички началница такива?

Участницитѣ ще могатъ да си отговорятъ сами. Историята за себе си бележи, че българскиятѣ полкове въ тия часове бѣха страшни за врага.

Духътъ на отбраната подъ огъня на артилерията и видението на българскиятъ наближили линии почва да се за-съга чувствително. На главната позиция на неприятеля колебанието е постоянно. Негови войници и команди, дръпващи се, бъгащи или криющи се, чертаятъ какъ върата въ крепостта и въ себе си се губи. Шукри паша не предприема никакви контъратаки, единственитъ, които въ случаи могатъ да възвърнатъ на частите му отново поривите за борба.

Чувствуващ ли той въ момента, где ще се нанесе решителния ударъ на фортовата линия? Или съмѣташе, че изгубването на предната позиция не значеше още че решителната атака е вече тъй близка?

Оставяме всѣки да си предполага, както иска. За настъпътъ се решава психологически. Шукри паша по силата на своята национална психология съмѣташе, че българитъ, довчераши тѣхни раи, нѣматъ нравствената мощъ да превзематъ страшните укрепления на Одринъ. Дългата блокада, престижътъ на Плѣвенъ и особено нашиятъ неуспѣхъ при Чаталджа му подсказвала, че българитъ, при интересите които имаха, да пазятъ своите сили, не ще се решатъ на така съмѣла стѫпка: да атакуватъ фортовия поясъ на крепостта. Турската книга, отъ която цитирахме нѣкои редове, и която има видъ на дневникъ, въ цѣли 580 страници, дава богатъ материалъ за потвърждение на всичко това. Написана съ по-голѣмъ шовинизъмъ, отколкото е полезно, тая книга описва пространно живота и духа на гарнизона, и въ нея не е трудно човѣкъ да прозре и злобата, и завистта, и даже презрението, съ което авторътъ се отнася къмъ своя противникъ, българската войска. И надѣваме се, че не ще бѫдемъ далече отъ самата истина, ако кажемъ, че въ духа на Шукри паша дълбоко се лелѣше убеждението, че българитъ не ще атакуватъ, даже не могатъ да атакуватъ крепостта. Толкова силно бѣше убеждението, че Одринъ е една непревземаема крепость: Едирне гаир кабил запт бир мевки мюстахкемдѣр. А когато мисъльта, че не само преднитъ позиции, но и фортовия поясъ можеше да бѫде атакуванъ, се явяваше предъ него, той се утѣшаваше отъ чувствуванието си, че понеже неприятельтъ развива настѫпателни действия навсѣкѫде околовръстъ на крепостта, то той решителенъ успѣхъ въ момента не ще постигне никѫде. И държеше здраво въ ржката си своя резервъ, цѣлата 10-а низамска дивизия и толкова артилерия, убеденъ, че съ тия сили ще бѫде въ положение да отблъсне всѣки сериозенъ успѣхъ на противника си срещу града. Неговите началници на сектори, виждайки числеността и действията на противника предъ повѣренитъ имъ сектори, всѣки отдѣлно за себе си, му донесе презъ деня, че истинската атака ще се води срещу

повърнения му секторъ. А това още повече караше Шукри-паша да държи резерва въ ръжетъ си и да счита Източния секторъ толкова въоръженъ, силенъ и важенъ, колкото Южния и Северо-западния сектори.

Решение за атаката Между това, до къмъ пладне на 12 на фортовия поясъ, мартъ висшиятъ български началници, следъ постигнатия успѣхъ, като че ли не бѣха окончателно решили въпроса за продължаване действията и завършване на атаката и затова нови наредждания не направиха. Обаче, генералъ Грънчаровъ, чувствуващи пулса на боя при Северния отдѣлъ, най-важния отъ Източния секторъ, бѣше вече направилъ своитѣ разпореждания за самата атака на Айвазъ-Баба, Айджи Иолу и Кестенеликъ. Тя трѣбваше да се предшествува отъ една най-силна артилерийска подготовка отъ цѣлата българска артилерийска маса на сѫщия секторъ. И той докладва това си решение на генералъ Вазовъ, който въ 10 ч. 30 м. бѣше дошълъ на неговия наблюдателенъ пунктъ, и се установи, атаката да почне въ 1 ч. 30 м. сл. пладне. Ето така всрѣдъ поривитѣ на войските, като че ли се губи волята да се господствува надъ събитието отъ страна на най-голѣмитѣ началници.

Дължеше ли се това на нѣкаква техническа щабна грѣшка, напримѣръ на не своевременно командуване? Или не се искаше въ случая да се поеме отговорността за смѣлата стѫпка? Или не бѣше още назрѣлъ моментътъ за атаката споредъ съвящането на главнитѣ началници? Или и българското висше командуване, както турското, въ момента смѣлна крепостта за непревземаема? Или, най-сетне, нѣкакъвъ тъменъ гласъ говорѣше въ съзнанието на отговорнитѣ фактори?

Моментътъ психологически е най-интересенъ.

Генералъ Вазовъ, следъ като лично научи въ 10 ч. 30 м. пр. пл. решението на генералъ Грънчаровъ, донесе въ 11 ч. 30 м.: „Войските се стремятъ да влѣзатъ въ Одринъ“. Генералъ Ивановъ, точно както Хорейшио Нелсонъ при Трафалгаръ, отговори въ 12 ч. 25 м.: „Използвайте независимо постигнатия успѣхъ“ — България очаква всѣки да изпълни своя дѣлъ: *England expects every man will do his duty* — и нареди атаката да бѫде подкрепена отъ другитѣ сектори въ 1 ч. 30 м. сл. пл. съ цель „за привличане повече части на противника къмъ секторите, а сѫщо и за атака на фортовия поясъ, кѫдето се окаже възможно и по-скоро“.

Обаче, малкото време — частъ и нѣщо — което оставаше до момента на атаката, и, очевидно, техническата невъзможност навреме решението бѣрже да се предаде до всичкитѣ части по каналния редъ, създадоха едно развитие на действията, което е естествено въ всички подобни случаи. Войската може да постигне целитѣ на едно военно действие,

само когато тя навреме се командува и навреме се подготвя за работа. Борбата е съгласувано усилие и, може би, именно въ това съгласуване се състои цѣлата сѫщина на военното изкуство.

Подготовка за атака. Между това, къмъ 11 часа на бойното Духътъ на гарнизона поле насташа извѣстно затишие. Къмъ на крепостъта. обѣдъ турцитѣ почватъ да се окопитяватъ, но нашата артилерия отново разпръсва мѣркашитѣ се части на линията на фортоветѣ. И, понеже артилерията навреме получи заповѣдъта за атаката въ $1\frac{1}{2}$ ч. сл. обѣдъ, тя отново почна да громи съ барабаненъ огънь неприятелската позиция, а следъ това откри и преграденъ огънь задъ линията на фортоветѣ. И отъ това време тия артилерийски огньове, безъ въ момента да получатъ наименованията си, заеха своето място въ науката; въ Общата войнатѣ се нарекоха „Trommelfeuer“, „harassing fire“, „barrage“ „belt of fire“, „le tir d’arrѣt“ „le tir de barrage“ и пр.

Отново настана сгоденъ моментъ за настѫпление срещу фортоветѣ, обаче такъво не се развива по цѣлата линия. 54. и 56. полкове настѫпватъ срещу Ташъ табия, която, обаче, не е решителенъ пунктъ. 23. полкъ едва успѣва да се разчлени и заеме своето изходно положение предъ Айвазъ Баба. 10. полкъ настѫпва по всичките правила на устава, но той скоро разбра, че полковетѣ въ лѣво отъ него нѣматъ заповѣдъ да настѫпватъ. 32. и 29. полкове оставатъ, дено бѣха, защото по една грѣшка на бригадния командиръ тѣ знаха, че атаката на фортоветѣ ще се предприеме презъ нощта. И генералъ Вазовъ, като не чувстваше ясно хода на действията, които бѣ заповѣдалъ, въ колебанието си, дали атаката на Айвазъ Баба ще биде сполучлива, въ 4 ч. 15 м. даже предупредяваше началника на южната половина отъ своите войски, че може да се наложи, тѣ именно да атакуватъ Кавказъ табия не далече отъ Марица, което показва, че въ бурята на боя, чисто по технически причини, той не чувствуваше здраво пулса и хода на борбата.

Между това, нека хвѣрлимъ погледъ и видимъ какво ставаше въ турска страна. Турскиятъ авторъ на много пжти цитираната книга, Хасанъ Джемалъ, следъ като описва голѣмитѣ загуби, дадени отъ турцитѣ на преднитѣ позиции, и следъ като поменва имената на нѣкой отъ падналитѣ турски офицери, казва за събитията отъ времето, вѣроятно около $1\frac{1}{2}$ часа презъ деня и следъ това, — гл. 35 стр. отъ „Иени харб башамъза текрар геленлер — следното:

„Всичките фронтове въ този моментъ сѫ подъ огънь. Вече не се чуватъ отдѣлни топовни гѣрмежи. На Източния фронтъ, който е много благоприятенъ за атака, неприятельтъ радостно настѫпва. Ето сега той спрѣ — шарк джубхеси теарюза пек мюса‘ад душман месрурен ийлириор. Ище шимди тевкиф иди. Обаче, топоветѣ още стрелятъ съ адски

огънъ и не оставяте нито едно място, което да не биятъ. Между това във тия смъртносни минути всрѣдъ войниците се разнесе следната новина, която не знае отъ где дойде: нашата армия на Чаталджа е прегазила седемкатната телена мрежа на българската отбранителна линия. Неприятель има несмѣтни загуби. На 11 марта, т. е. вчера вечеръ, въ 9 ч. българите сѫ били отблъснати до къмъ равнината на Чорлу. Не ще минатъ 10 дена и работите съ Божията помощъ въ края на крайшата ще се оправятъ. Неприятель, следъ като понесе суворите атаки отпредъ*), ще притисне най-силно града и бомбардирането му ще трае 4 дена. Понеже тая и подобни на нея телеграми доста много бъха се прѣснали до тоя денъ, то новини, непроизходящи отъ сфицијленъ източникъ, сърцето би желало да вѣрва, обаче, не можеше да стори това. При все това, щемъ не щемъ, налагаше се да обяснимъ на войниците, че това бѣ самата истина и че армията ще успѣе да ни даде на помощъ...

Тоя денъ Одришкиятъ укрепенъ поясъ въ прашна атмосфера преживявя едно изключително отегчение (мюлял-и-мюстесна); хиляди снаряди, иронизирали се надъ укрепленията, се пукатъ въ тѣхъ; нѣкои снаряди съ поразяваше шумно съскане мощното минаватъ надъ настъ и падатъ въ града... Войниците при тоя адски животъ въ ржцетъ на нещастието намиратъ утѣха въ радостния идеалъ на шехида (паднали въ бой войникъ) и изтръпватъ съ нуждното упорство загуби, стотини души на минута, а мнозина други падатъ убити като оставатъ облегнати на бруствера съ пушката въ рѣка, насочена къмъ неприятеля...

Ето и слънцето, като нѣкой отшелникъ съ срамежливо мълчание, обливайки съ траур и огорчение тая зала на страшния сѫдъ, избѣгва въ простора на тѣмината, за да не гледа тая картина на поражението. Земята се покрива съ мракъ и меланхолия, орджията ни безъ снаяди мълчатъ, помошь не иде, задушава се всѣка веселостъ, която надеждата може да вдъхне и възбуди".

Въ действителностъ боятъ е много повече прозаиченъ както и турска артилерия е много по-богато снабдена съ снаряди, отколкото българската. Но ясно е, че крепостта е напълно узрѣла за атаката.

Атака и пробивъ на Атаката презъ деня не се произведе. Гефортовата линия, нералъ Вазовъ разбра техническитъ грѣшики въ командуването. И съ преваливането на деня се оформи въ неговата душа идеята за нощния щурмъ на Одринъ, която биде одобрена отъ генералъ Ивановъ. Въ 8 ч. и 30 м. вече бѣше разпратена заповѣдъта за атаката на фортовата линия. Споредъ тая заповѣдъ, вече навреме дадена, атаката трѣбаше да се развие отъ полковетъ въ шурмови колони, насочени срещу ясно и точно опредѣлени обекти и въ ясно определено време. Съ най-усиленъ огънъ отъ цѣлата артилерия по атакуваниятъ пунктове, който почва съ изгрѣване на луната въ 10 ч. 40 м. и който трае 15 минути, трѣбаше да се отвори путь на пехотата.

Всичко това, въпрѣки страшните колебания, каквито само най-тежките боеве причиняватъ въ душата на главните началници, бѣ замислено просто и, както ще видимъ, завръщено блѣскаво отъ страшните полкове на България. Бележити сѫ думите на генералъ Вазовъ въ пунктъ 6. отъ заповѣдъта му, които гласятъ: „Трѣбва да се помни, че тази

*) Думата е за действията при Чаталджа. Б. наша.

нощъ е необходимо да се реши съдбата на Одринската крепост. Връщане назадъ нѣма. Противникътъ трѣбва да бѫде сломенъ. Напредъ ни чака слава, назадъ безславие и смърть."

Ние преживяваме последните часове на крепостта Одринъ въ 1913 г. Между това, Шукри паша не е още решилъ за себе си сѫдоносния въпросъ, кѫде ще се нанесе решителниятъ български ударъ и дали въобще ще се нанесе такъвътъ. Споредъ цитирания турски авторъ — гл. ст. 370 — изглежда, че той и щабътъ му не били ужъ направили основно проучване, на кой секторъ ще се развие истинската решителна атака. Следъ като самата крепостъ най-силно бѣха приготвили още отъ мирно време за посрѣщане една атака срещу Северо-източния секторъ, турцитъ въ момента най-много сѫ вървали, че тая атака може да се развие на Южния секторъ. А Южниятъ секторъ е привличалъ повече вниманието на турското командуване, понеже, казва Хасанъ Джемаль:

"На 9 марта въ крепостта пристигнали двама мюсюлмани селяни отъ къмъ българска страна, които минали въ плавъ р. Арда и които разправяли, че чули да се говори между българитѣ отъ уста на уста следното: „българитѣ казватъ, ние българитѣ, ше влѣземъ въ Одринъ отъ къмъ Карталъ-тепе, т. е. отъ Южния фронтъ и, като почнемъ отъ 9 марта ще захванемъ съ топове бомбардирането и атаката". Освенъ тая новина, хванаха се на тоя секторъ и пленници българи, които сѫшо дадоха такива сведения. При станалото на 11 марта настѫпление срещу Чюрекъкъ (до Арда), хванатите пленници българи казаха: „Получихме запсвѣдь непремѣнно да залядѣмъ това място, събаче, не издѣржахме силния огънъ; другаритѣ ни отстѫпиха, а ние раненитѣ останахме". Ето подобни сведения затѣмниха опредѣлянето на фронта на истинската атака. И всѣки началникъ на секторъ, виждайки настѫпениетѣ неприятелски войски и настѫпалниятѣ действия на нѣкои отъ тѣхъ, почнаха да освѣдомяватъ командуващиия армията, че истинската атака ще води въ повѣрения му секторъ. Телефонитѣ тоя денъ всички се скъсаха, свърши се и боя. Ето така командуващиятъ Шукри паша при тия сведения се забърка и не знаеше, какво да прави. Но, имаше и такива, които не се заблудавахъ". Напримѣръ, началникътъ щаба на 10-а дивизия Кязимъ бей, който твърдо стоеше на убеждението, че трѣбва да се дава назначение на Източния фронтъ, особено на издадения право напредъ форть Айазъ Баба, който заслужава всичкото внимание. Ето така крепостта падна, понеже не се разбра на кой фронтъ ще се извѣрши атаката. Отъ началника на Южния фронтъ, Ибрахимъ паша, командантъ на крепостта през нощта поискава да отдѣли сили, сбаче той отговори, че нѣма да изпрати такива, понеже решителната атака се води срещу неговия секторъ. При повторна заповѣдъ, той отдѣли една малка сила, но тя не бѣ честита да достигне до място назначеното си. Източниятъ секторъ бѣше падналъ" . . .

Всичко това, което току-що цитирахме отъ Хасанъ Джемаль, нѣмаме никакви основания да споримъ. Но и безъ тѣзи нови факти, ясно е, че, понеже Шукри паша не взе мярки да заисили на 12 срещу 13 марта Източния си фронтъ, то отъ това само обстоятелство се вижда, че за него решителната тукъ атака, която пристижаваме да описваме, се оказа изненада и по размѣра си, и по характера си, и по време, и по място,

и по съкрушителната мощь на българските войски и тѣхното командуване. Въ всичко това отъ българска страна има ценено военно изкуство, съ което българскиятъ народъ всекога може да се гордѣе.

Въ опредѣленото време срещу 13 марта, съ изгрѣва на луната, започна най-страшната канонада на атакувания участъкъ, а не по-малко и въ другитѣ, като чудовищна и необикновенна феерия околоврѣстъ на крепостта. Гърмежитѣ на отдѣлните ордия вече не се чуваха: единъ общъ тънгежъ, като буря се развиваше надъ крепостта. Турската позиция отъ Ташъ табия презъ Айвазъ Баба, Айдже Иолу до Кестенеликъ на протяжение повече отъ три километра, „отново бѣше преровена отъ падащи фугасни гранати, а пущащите се шрапнели бѣха тѣй много, че освѣтляваха турска позиция“ до степень, щото нашитѣ храбри артилерийски наблюдатели и батарейни командири да могатъ ясно да виждатъ попаденията на снарядитѣ.

Българитѣ, както при Крума, Симеона и Калояна, възвехове по-рано, развиваха своя щурмъ на Одринъ. Славнитѣ пехотни полкове на България вече бѣха въ своята стихия. Настжплението е бавно, а ордията вече почватъ да намаляватъ своята стрѣла поради силното си нагорещяване. Зелените фенери блѣщукатъ надълъжъ по цѣлия Източенъ фронтъ и сочатъ на артилерията линиитѣ, до които достигатъ юнациитѣ на родината.

Въ 12 часа атаката е въ своето пълно развитие. Пехотната стрѣла отъ турските линии е отдавна открыта срещу настжпващите български войски. Частитѣ търпятъ чувствителни, нѣкѣде страшни, загуби. Моментътъ е сѫдбонасенъ. Едно трепване въ нерешителностъ, атаката би била отбита, и Шукри паша съ храбрата си войска би достигнала славата на Османъ паша при Плевенъ. Но, поколѣнието на трета България, у които пламтѣше сѫщия духъ и сѫщата несломима воля, съ каквато се отличиха нашитѣ предѣди на първа и втора България, не трепнаха.

Щурмътъ на Айдже Войскитѣ бѣха предъ теленитѣ мрежи.
Иолу.

Въ 1 ч. храбрия подпоручикътъ Величковъ съ 16 души пионери бѣше вече почналь разрушение то на телената мрежа въ участъка на 10. Родопски полкъ срещу форта Айдже Иолу. Чутовниятъ герой полковникъ Христовъ съ дружината си и поручикъ Никовъ Софроний съ ротата си бѣха въ първите редове. И въ 1 ч. 50 м. не сравнимитѣ юнаци на България се вдигатъ тукъ като единъ на ножъ, хвърлятъ се въ страшния фортъ, повалятъ въ упоритъ бой 35 души и обръщатъ въ бѣгъ останалите турици отъ гарнизона на това памятно укрепление. Въ сѫщия часъ надъ страшния фортъ издигнатиятъ зеленъ фенеръ извѣ-

ставаше, че българската войска е вече пробила форсовия поясъ на Одринъ. Първият херолдъ-герой на победата, останалъ неизвестенъ за историята, въ същия мигъ падна смъртно сразенъ, но други герои наново издигватъ отъ високото на форта славната бойна реликвия, зеления фенеръ, който тръбаше да продължи да известява и осветява величието на подвига и славата на България.

О, горди часове, каквите четири години следъ това българският народъ изпита и при щурма на Тутраканъ, дали нѣвга ще се намѣри българинъ да забрави вашата смисъль и вашето красиво съдържание? Ще престане ли нѣкога споменътъ за въстъ да оплодява духа на поколѣниета къмъ подвизи?*) Що сж книжнитѣ диктати за миръ, които ни обвързватъ въ веригитѣ на политическото робство сега, предъ вашето величие?

Героятъ на атаката, подполковникъ Христовъ, се обявява комендантъ на форта Айдже Иолу и, следъ като частитѣ се устроиха, почна да руши на дѣсно и на лѣво отъ браната на врага. Артилерията вече стреля въ тила на форсовия поясъ задъ Айдже Иолу и Айвазъ Баба. Въ форта Аджи Иолу нахлуватъ и 2-а дружина отъ 53. полкъ и 4-а дружина отъ 10. полкъ, които бидоха веднага използвани отъ коменданта на завладенияния фортъ.

Български батареи Въ 4 ч. 20 м. майоръ Друмевъ и капитанъ Игнатовъ получиха заповѣдъ веднага да излѣзатъ напредъ и увѣнчаятъ неприятелската позиция отъ дветѣ страни на форта Айдже Иолу. И храбритѣ артилеристи съ своитѣ батареи се понесоха напредъ, използвайки дрезгавината на превалиящата нощ. Тѣхното храбро движение задъ настѫпилитѣ части отъ 23. и 53. полкове бѣше едно събитие. Въпрѣки силния огънь и падащите коне и хора, батареитѣ не трепнаха, а смѣло се носѣха напредъ, като увлѣкоха съ себи си изостанали-тѣ или разколебани тѣ войници, които срѣщнаха по своя путь. Силниятъ турски пехотенъ и картеченъ огънь застави батареята на капитанъ Юрдановъ първа да откачи на 300 кр. отъ Айдже Иолу и да открие огънь. Тукъ заеха позиция и батареитѣ на подпоручикъ Миховъ и капитанъ Няголовъ. Турцитѣ бѣха станали прави въ окопитѣ си и обстрѣлаха храбритѣ батареи по най-ожесточенъ начинъ. Скоро, обаче, тѣ бидоха заставени отъ оръдията да се скриятъ въ рововете и да се оттеглятъ. За кѫсo време славното отдѣление на майоръ Друмевъ понесе 6 офицери, 40 войници и 72 коня убити и ранени, безъ, обаче, тѣзи жертви да разколебаятъ въ тоя важенъ часъ безподобните артилеристи. Славни сж

*) Гледай по-нататъкъ светотатствената статия на М. Андреевъ, полковчикъ о. з. и членъ на Висшия съветъ на запасните офицери.

така също и действията на 2/8 артил. отдѣление на капитанъ Игнатовъ, който въ кариеръ тръгна къмъ форта, за да избере позиция за батареята си. Скоро той разбра, че интервалитъ между укрепленията бѣха още заети отъ турцитъ и че мѣстността се обстреляше силно, особено откъмъ Кестенелникъ. Въ сѫщото време той забеляза батареитъ отъ 1/5 отдѣление на майоръ Друмевъ, които вече бѣха открили огънъ. И за това той заповѣда, първата му пристигнала батарея да заеме позиция не далече отъ самата телената мрежа съ фронтъ срещу тоя форть. Втората батарея, водена отъ подофицеръ Христо Неновъ, поради това, че батарейниятъ командиръ падна убитъ при настѫплението, зае позиция открито на гребена и насочи оржията на северъ по Айвазъ Баба, непосрѣдствено преди да почне самата атака отъ 23. пехотенъ полкъ на тоя последенъ форть.

Штурмътъ на Айвазъ По-бавно и по-тежко се разви борбата Баба. на 23., 53. и 56. полкове срещу Айвазъ Баба и близките междини, дето турцитъ посрѣднича атаката съ най-голѣмото си упорство. Картечниятъ и пущенъ огънъ на турцитъ отъ форта косѣше нашите редове и настѫплението се разви съ промѣнливъ успѣхъ. Въ 4 ч. и 40 м. пр. пл. начало на 23. полкъ застава самъ полковникъ Пашиновъ съ знамето въ рѣка. Следъ половинъ часъ полкътъ е предъ телените мрежки на форта, отъ който вече се подаватъ тревожни и освѣтителни ракети отъ турска страна. Айвазъ Баба преживѣва последните си минути. При Айджи Иолу пехотата и току-що излѣзлитъ тамъ наши оржия на подофицера Неновъ полагатъ всички свои усилия, за да помогнатъ на 23. полкъ. Юнашки вериги отъ 7-а и 8-а роти и отъ 10. полкъ отъ Айджи Иолу се понасятъ срещу единъ редутъ южно отъ Айвазъ Баба. Часътъ е $5 \frac{1}{2}$ и редутътъ пада въ наши рѣце. Въ сѫщото време се вдигатъ срещу Айвазъ Баба пomenатитъ вериги отъ 10. полкъ и предните части на 23. и 53. полкове. Артилерията на Игнатовъ безъ спиръ обстреля форта, който се атакува, и отбраната на който е вече сломена и отслабнала.

Между това, срещу завладѣния участъкъ отъ храбрата бѣлгарска пехота турцитъ откриватъ огънъ съ скоро стрелнитъ си тежки полски батареи отъ резерва на крѣпостта, разположени на позиция въ града срещу двора на Сарая. Но, тѣзи усилия срещу бѣлгарско завѣршения пробивъ на фортовия поясъ сѫ послѣдни и, колкото тѣ и да чертаятъ упорититъ пориви на Шукри паша за отбрана, скоро се задушватъ отъ огъня на излѣзлитъ на самия фортовъ поясъ бѣлгарски батареи. Противно на това, което би трѣбвало да бѫде, турцитъ тукъ контратаака срещу бѣлгаритъ не можаха и не се опитаха да развиятъ.

Атаката на останалите фортове отъ Източния секторъ.

Съ същиятъ героически усилия се развива борбата и по останалите участъци на Източния фронтъ. Всъкожде се полагатъ най-благородни усилия обектитъ да се достигнатъ, но никъде това не може да стане съ оная леснина, както може да се помисли сега. Атаката на една крепост не е една разходка, нито едно приятно развлѣчение. Дѣллото е едно отъ най-кървавитѣ и иска своите голѣми жертви. Въ опредѣленото време и частитѣ на югъ отъ Айдже Иолу бѣха настѫпили, както и тия срещу тоя последенъ фортъ и на северъ отъ него. И въ тежкото настѫпление срещу упорития неприятелъ едни сѫ спрѣни предъ телените мрежи, а други на 300—500 крачки отъ тѣхъ. Но и тукъ крепостта прекарва своите последни минути. Въ 7 часа 32. полкъ завладѣва форта Куру-Чешме и, като помага на 29. полкъ, скоро и последниятъ заема Иждѣвъзъ табия. Сѫщото завършватъ по-на югъ 57., 54. и 58. полкове, които сѫ насочени срещу Топъ Иолу и Кавказъ табия, и които сѫщо така успѣватъ да овладѣятъ тия последни фортове.

Източниятъ фронтъ на крепостта е вече напълно въ рѣжетѣ на българитѣ. Въ 8 ч. 30 м. при 23. полкъ и при 2/3 бригада се явиха изпратените отъ Шукри паша парламентъри за прекратяване на военните действия и за предаване на крепостта.

Какъ сѫ посрещали шурма турицѣ Въ турската книга, която много пъти цитирахме, за атаката на фордовия поясъ въ Източния секторъ сѫ дадени писмата на мнозина участници турски офицери, описващи личните им впечатления. Ние ще се отвлѣчемъ много и ще затъмнимъ изложението си, ако тръгнемъ по тѣхъ, обаче, полезно е да направимъ нѣкои изводки, които още по-добре могатъ да очертаятъ храбрите действия и решителния успѣхъ на настѫпилите самоотвержени войски въ тая сѫдбоносна ноќь.

Самъ турскиятъ авторъ, като говори за атаката на Източния секторъ и специално Айвазъ Баба, бележи, че презъ ноќта българитѣ, използвайки гънките на мѣстността, се доближили на 300—500 кр. отъ тоя фортъ, дето спрѣли, за да се подготви удара на ноќъ. Артилерийскиятъ огнь по укрепленията заставилъ отбраната да не може да си вдигне главата.

„Силитѣ на отбранявация, казва той, всѣка секунда намаляваха. На нѣкои мѣста отъ артилерийския огнь телената мрежа бѣ затрупана съ прѣсть, разкъсана и приведена въ положение да може да се минава. Цѣлятъ Източенъ фронтъ на отбраната очакваше съ пушки въ рѣце неприятелската пехота. Но, неприятелътъ, скритъ, даже глагата не си подигаше. Всичко чакаше да се постигне отъ артилерията. — Битюн шарк джубхе мюдафийни елде силях душман пиядесини беклиорди. Фекатъ душман гизленмиш башжана биле калдърмъжорди. Хер шеин топле нетиджеленмеси беклиорди“.

Обаче, той авторъ не е узналъ навреме за превземането на форта Айдже Иолу още въ 1 ч. 50 м. отъ българитъ, и за това въ описанието му фортовете падатъ едновременно. Но, за това той не е пропусналъ да отбележи веднага следъ горните редове, че и българските артилеристи съ увѣнчали съ ордия намѣреното празно място на полесражението – думата е за прорива следъ атаката и заемането на форта Айдже Иолу – и че стрелятъ безъ спиръ съ шрапнели и гранати – Мейдана бош булан душман топчуляржда янашмжш намютенахи шрапнел дане атиор – гл. оп. с.т. 355 стр.

„Поради града отъ снаряди, които неприятельтъ хвърляше, всички чувствуваха ръцетъ и краката си възрани. Понеже неприятельтъ развиващия той бой съ артилерия, нашата войска въ Айвазъ Баба подъ нейния анфиладенъ огънь отпредъ и отстрани бъше подложена на унищожение. Въ 4 1/4 часа (8 1/4 по турски) презъ нощта, започна силенъ пехотенъ огънь. Положението бъше опасно и владѣеше разстройство. Редъ и команда вече не остана. А и управлението на Източния фронтъ отъ Али Шефикъ бей не се чувствуващ... На сутринта войските въ фортовете Кестенеликъ, Арнаудкъой, Джевизликъ неочаквано се оказаха подъ пехотенъ огънь отпредъ, отзадъ и отстрани. Всички се смяяха... Между това, фортът Айвазъ Баба бъше падналъ въ ръцетъ на неприятеля, който бъше издигналъ знамето си надъ него!.. Вече отъ самото замълчаване на топовете бъше се разбрало, че нещастието бъше цѣла истинка. Пунктът за истинския неприятелски шурмъ бъше Айвазъ Баба. Хвърлените снаряди по тоя фортъ напълно го разнебитиха. Той стана истинска касапница. На Айвазъ Баба нѣма точка, която да е била вънъ отъ гранатитъ и шрапнелнитъ поражения. Неприятельтъ направи да падне Айвазъ Баба съ артилерия, а не съ пехота“ – гл. оп. с.т. 356–357 стр.

Нека веднага добавимъ, че превземането на фортове, отъ мирно време приготвани съ дълбоки ровове, дебели бруствери съ каземати и блиндали, трѣбва да се извърши не само съ голи ножове за лично удоволствие на отбраняващи, а тѣкмо така както сториха това нашите войски, чрезъ едно идеално съгласуване усилията на артилерията, пехотата и пионеритъ.

Поручикъ Джеляля ефенди, командуващъ една рота отъ 28. низамски полкъ, която е заемала окопите южно отъ Айвазъ Баба, бележи, че къмъ 4 ч. сутринта артилерийскиятъ огънь отслабналъ, а пехотниятъ се усилилъ. Патронитъ на ротата отзадъ били подадени въ окопите. Къмъ огъня на ротата се присъединилъ и той отъ картечната рота. Къмъ това време дошли при него отзадъ и отстрани войници и му съобщили, че българитъ нахлули въ окопите имъ. За да провѣри факта, той и командирътъ на 3-а рота отъ 10. стрелкови полкъ изпратили по единъ свой войникъ къмъ казаното място и се установило, че наистина българитъ засели поменнатите окопи. Въ това време тѣ не получили никакви заповѣди и, понеже не могли да отстѫпятъ, решили да се държатъ на мястата си до сутринта. Когато се зазорило, забе-

лъзвали, че пространството предъ телените мрежи било покрито съ хиляди трупове. Еъ това време ротите имъ били обстреляни отъ страни, отъ дъсно и отъ лъво, и останали безъ патрони. На дъсния флангъ на ротата на Джелялъ ефенди се развилъ за късо време бой на ножъ, следъ което ротата се оттеглила на друга позиция, като за отстъплението използувала останалото свободно място.

Успѣхитѣ въ дру- Въ останалите сектори, а именно Южния, гитѣ сектори. Западния и Северо-западния се положиха също голѣми усилия да се държи неприятеля здраво ангажиранъ, но тукъ презъ времето до когато кипѣше тежката борба на Източния фронтъ, решителни успѣхи не мсжаха да се постигнатъ. Турските войски на тия сектори се държаха също така упорито. Тѣ продължиха борбата нѣколко часа и следъ като Източниятъ фронтъ бѣше вече падналъ въ български ръце. Особено кръвопролитна бѣ борбата на Южния секторъ. Войските въ тия сектори заеха последните турски позиции къмъ 10 часа презъ деня и достигнаха до главната фортова линия въ 1 ч. сл. пл., когато отдавна борбата на Източния фронтъ бѣше завършена, и войските му съ развѣти знамена бѣха навлѣзли въ града.

Одринъ падна. Одринъ съ своите 423*) ордия, 80.000 снаряда, 13 000.000 патрони, многобройни другъ боенъ материалъ и своя гарнизонъ отъ 33.000 души здрави войници, безъ тия които бѣха си хвърлили воинишката униформа и изпокрили въ града, и които трѣбва да се смѣтатъ още толкова.

Втората армия въ всичките операции около Одринъ даде повече отъ 15.000 убити и ранени. Само презъ време на щурма, главно на 13 марта, загубите възлизатъ на 9.107 души убити и ранени, отъ които 7.645 българи и 1.462 сърби. Тия загуби показватъ, до какви високи предѣли може да стигне нравственото напрежение, на което българите могатъ да се подложатъ. Загубите и на сърбите, макаръ около шестъ пъти по-малко, сочатъ еднакво и тѣхната жиластъ и упоритостъ.

Горди могатъ да бждатъ поколѣнието, които извършиха този подвигъ и това велико дѣло на мѫжество и на себеотрицание. Горда може да бжде и цѣлата родина на българите. До когато свѣтъ ще свѣтува и българска речь ще се чува, името Одринъ не ще престане да оплодява душата на България къмъ подвизи и слава.

Така стана атаката на Одринъ и такъвъ бѣ генезисътъ на нравствените сили, на които се дължи тая велика военна победа въ историята на българите.

*) Тоя брой взимаме отъ таблицата на стр. 1045 стъ труда на Историческата комисия: „Войната между България и Турция 1912-1913 г. Томъ V. Операциите около Одринската крепостъ“.

Отзиви и отговори

по поводъ сказката „Атаката на Одринъ подъ освѣтлението на историята и изкуството“.

Въ тая часть на труда ни ще помѣстимъ появилитѣ се въ военниятѣ седмични вестници „Народна отбрана“ и „Отечество“ нѣколко отзиви и статии за сказката ни, както и дадената писмена рецензия отъ Военно-историческата комисия за сѫщата, като ги придружимъ съ необходимитѣ въ случая коментарии и отговори отъ наша страна. Ние твърдо се надѣваме, че по тоя начинъ основнитѣ въпроси, които сѫ свързани съ атаката на Одринъ, ще се освѣтлятъ още по-добре и още по-изчерпателно.

Изъ живота на армията.

(„Народна отбрана“, брой 1537, 10.IV. т. г.).

— На 7 т. м. въ голѣмия салонъ на Соф. оф. събрание полковникъ о. з. Дървинговъ П. държа беседа на тема: Атаката на Одринъ подъ освѣтлението на историята и изкуството.

Предшествувана отъ единъ твърде пространенъ уводъ, беседата очерта атаката на Одринъ, като едно отъ най-величавите дѣла на българското командване и българския войникъ. Проявенитѣ изкуства и високи добродетели се изтъкнаха, като присъщи качества на българския народъ, отъ вѣкове господарь на Балканския полуостровъ отъ Дунавъ до Егея и отъ Черно море до Адриатика,

Беседата бѣ изслушана съ голѣмо внимание отъ публиката, която бѣ препълнила салона. Бодростъ и вѣра въ бѫдещето изпълниха всички души.

Една интересна сказка.

(„Народна отбрана“, брой 1538, 17.IV. т. г.).

(1) Нищо не доставя на човѣка такова приятно чувство, както хвалебствието. Но и нищо не е по-пагубно за него отъ приспиването му въ сладкия сънъ на доволството, че всичко извѣршено отъ него е славно, божествено, безподобно, защото така задоволенъ, той спира на достигнатото място на своето развитие, става инертенъ, бездеенъ, мъртавъ. Особено внимателни трѣбва да бѫдемъ, когато си служимъ съ величинитѣ отъ духовно естество и съ въображението.

(2) Въ сказката на уважаемия г-нъ з. полковникъ Дървинговъ подъ заглавие „Одринъ подъ свѣтлината на историята и психологията“, която той държа на 7 т. м. въ Военния клубъ, се съдържаха елементи отъ горния характеръ и считаме, че не ще бѫде безъ интересъ да спремъ вниманието на читателитѣ и на слушателитѣ и върху нея.

(3) Авторът е добъръ четецъ. Много хубаво, ясно и съ силни гласъ прочете сказката си. Бъше приятъ за слушане. Върху това не може да има две мнения. Но не е това, което интересуваше слушателите. Последнитѣ очакваха едно научно, едаа ли не философско изследване на атаката на Одринъ въ 1913. Тѣ очакваха да чуятъ, каква свѣтлина хвърля историята върху Одринъ въ смисъл на неговото политическо(!), етнографическо(!), военно и стопанско(!) значение; тѣ очакваха да чуятъ превземането на Одринъ въ 1913 г. какви поуки ни дава въ психологично отношение: духъ, моралъ, самопожертвуваене, дисциплина, влияние на техниката и пр.

(4) За голъмо съжаление, това не чуха. Сказчикътъ преброди цѣлата българска и турска история, историческото развитие на армии – българска и турска, тѣхнитѣ подвизи отъ появяването на тия народи на историческата сцена, като употребѣши(!) отъ времето за увода на сказката си и само ¹ (!) за Одринъ и то изключително за чисто техническата работа: подготовката на атаката и превземането на крепостта.

(5) Цѣлата сказка бъше проникната отъ идеята на хвалебствието(!): на българския народъ, на турския народъ, на тѣхнитѣ армии, на срѣбъската армия, на крепостта Одринъ, че била сила и непревземаема и пр. Прозираше(!) ясна прикритата тенденция да се издигнатъ известни лица на височина по-голъма, отколкото заслужаватъ, а това дава право на съмнение въ искреността и безпристрастието на автора.

(6) Сказката на г-нъ Дървинговъ бъше проникната отъ сѫщия кулът на хвъление и идолопоклонничество предъ „духътъ въ армии“, съ каквите сѫ пропити и статиите му: „Студии по нашите войни“ въ „Военно-истор. сборникъ“ кн. 3 и 4, година 4 м. юни и въ в. „Отечество“ отъ н. г.*).

(7) Безъ да подценявамъ значението на духа въ една армия, дължимъ да направимъ едно предупреждение, което поклонниците на духа обикновено забравятъ: духътъ и материията сѫ две еднакво(!) силни величини, които сѫ не само въ вѣчно и непрекъснато взаймодействие, но и предѣлите между които, даже днешната напреднала наука не може да открие – тѣ се преливатъ една въ друга. Но това, което въ случаи за всѣки воененъ човѣкъ е най-важно, то сѫ характернитѣ черти на духа и материалнитѣ сили: духътъ е величина неуловима, недоложителна(!), която бързо и лесно се изпарира, а материалнитѣ сили сѫ нѣщо положително, трайно, управляемо, уловимо, твърдо, сигурно. Затуй днешнитѣ хора, въ вѣкътъ на материализма, твърде основателно се стремятъ да минипулиратъ съ положителните величини отъ областта на материията, особено когато иматъ нагледни доказателства, какъ съ материията може да се съкрушиша и най-издигнатия духъ, безъ да остава и помене(!) отъ него,

(8) Ние си позволяваме да посъветваме идолопоклонниците на духа да сѣѣзятъ отъ задоблачнитѣ простори и областта на необузданата фантазия**) и се вгледатъ по-ясно въ живота на черната земя, на която сѫ нещастни(!) обитатели.

М. Андреевъ.

*) „Студии по нашите войни“ не е статия, а отдѣленъ трудъ, печтанъ като приложение въ „В. И. сборникъ“. Вестникъ „Отечество“ само е препечаталъ нѣкои глави отъ този трудъ, при това безъ предварително наше разрешение. Такова азъ дадохъ, следъ като този вестникъ бѣ печаталь първото дѣлло извлѣчение. Думата има г. В. Юруковъ. Б. наша.

**) Полезно е читателътъ да не се импресионира отъ думите „въображение“, „фантазия“ на г. М. А. Последнитѣ употребѣяватъ тѣ често тия думи въ малкото статии, които е писалъ, че човѣкъ остава съ впечатлението, какво той разполага съ много беденъ речникъ, за да изразява своите мисли. На друго място ще имаме възможност да се занимаемъ съ този авторъ и да посочимъ чудовищнитѣ му за-

Нашата дума по тая статия.

Както ясно се вижда, целта на г. М. Андреевъ е да подбие впечатлениета, които сказката ми е оставила въ съзнанието на слушателите. Загрижениятъ за читателите на „Народна отбрана“ авторъ, обаче, би спечелилъ общата признателност, ако доброто му желание бъше облъчено въ подобаща мисъль и форма. Нѣщо повече: ние щѣхме да му бѫдемъ благодарни, ако аргументирано, а не съ общи фрази, би могълъ да оспори основателността на една отъ нашите мисли, достовѣрността на единъ отъ историческите факти, които приведохме; — ако би изложилъ своите твърдения научно, обективно, безъ язвителни нападки и безъ ония неумѣстенъ патосъ да ни поставя въ „задоблачните простори“, да ни приписва „необуздана фантазия“, и „идолопоклонничество предъ духа на армията“, да ни посочва „черната земя на която с ж (sic) нещастни обитатели“, вмѣсто да каже „с м е нещастни обитатели“, но при все това, ще забележимъ ние, съ страшна воля да живѣемъ, аза постигане на това и да се боримъ, и да умираме за идеи.

Но, това той не е сторилъ. Той не е могълъ що-годе да се издигне по-високо и да се освободи нѣкакъ отъ чувствата си.

блуждения, напр. като това, че „на 3-а дивизия предстоеше да форсира границата (въ 1915 г. Б. наша) на единъ фронтъ отъ 50 км., който не можеше да се заеме непрекъжнато съ войски (за тая цель сѫ необходими 50.000 метра по 5 души = 250.000 души, т. е. 10 дивизии)“ — мисъль абсолютно безумна, понеже силитъ на сърбите на среща тия 250,000 души не бѣха освенъ десетъ пъти по-малко — гл. 108 стр. отъ В.-исторически сборникъ, кн. 5 и 6, год. III. Тукъ, обаче, доста е да направимъ следните цитати само отъ статията му „Бележки по труда на ген. о. з. Ив. А. Русевъ“, печатана въ пomenятия сборникъ, кн. 5 и 6 отъ год. III и кн. 1 и 2 отъ год. IV, въ която думата „фантазия“ е употребена въ слѣдните му фрази: ... „опасения, основани на въображение“ — стр. 114; ... „той гради походи, боевые, обходи и рѣдъ фантастични операции“ — стр. 121; ... „и създаваше фантастични и несъществуващи кризи“ — стр. 136; ... „зашто иначе на щаба му ще се припишатъ най-фантастични недостатъци“ — стр. 283; „колко е жалка теорията, когато тя се превърне въ плътъ и кръвъ на човѣка и добие формата на безплодна фантазия!“ — стр. 320; „Но той (Ив. Русевъ) иска нѣщо по-геноично: Безспирно преследване на сърбите до Адриатическо море... Това значи Балканската дивизия, гладна, гола... да литне... ху ба в а фантазия!“ — стр. 330.

Читателите, които следятъ „В.-историческия сборникъ“ знаятъ, какъвъ отговоръ дадоха Ив. Русевъ и Д. Мустаковъ на тая статия, на г. М. А. Ето нѣколько мисли отъ тия на Ив. Русевъ: „г. М. А. е вложилъ (въ бележките си) нѣщо действително лошо, недопустимо — злоба“ — стр. 335, кн. 1 и 2 отъ IV г. ... Едно такъвъ недостойно и сътенденциозна цель, твърдение на г. М. А. е: ... — стр. 339; „А коренът на тѣзи злобни „Бележки“ наг. М. А. биль его кѫде...“ — стр. 344. „Въобще, трѣбва ли г. М. А. да хули? Не!“ — стр. 345. „...Колко заядовливъ е г. М. А.“ „Нека ми позволи г. М. А. да оценя тия (му) редове, като неприлични за настъ“ — стр. 346; „Тоз начинъ на изучаване (отъ г. М. А.) е, въобще, нелепъ“ — стр. 347; „г. М. А. не се бои отъ сѣн-

И само за да намъри, какво да каже противъ беседата, се е хваналъ съвсемъ неловко за значението на материалния факторъ въ борбата, като че ли нѣкакъ ние сме пренебрегнали той факторъ; като че ли ние умаловажихме силата на крепостъта, окопитъ, теленитъ мрежи, могъществото на артилерията и новите технически изобретения, значението на мястностъта или общо на тѣлесните сили въ борбата. Наопъки, тъкмо противното ние сторихме, и си навлъкохме неприязнъта на В.-и. комисия, като ѝ посочихме заблужденията, криющи се въ думите ѝ „нищожни въ фортификационно отношение табии“ и ужъ че е имало нѣкога време, когато „турското правительство започна да смята, че Одринъ е изгубилъ вече своето стратегическо значение“ и пр.

Нѣщо повече: г. М. А. не само при писането на статията си не се е издигналъ на висотата на единъ безпристрастенъ съдия, но той е ималъ и лоши чувства още щомъ станало дума въ Дружеството на запасните офицери, да държа азъ една беседа. Фактъ печаленъ е, че той тамъ се е изразилъ съ нескрита злоба срещу евентуалната ми беседа. Бележка всичко това въпрѣки волята си, но трѣбва да го сторя, защото самиятъ този фактъ най-добре обяснява, както защо той е побѣрзъ да пише статия по беседата ми, така

ката, която неминуемо пада върху него, отъ *зядливите*, *дребнави закачки*, съ които постоянно се занимава“ — стр. 349. „Ще си позволя, съ основание, да моля г. М. А., когато ще говори или пише за „страхъ“, да бѫде много скроменъ, за което *той знае*, че има много и много сериозни причини даже да *мълчи*“ — стр. 350; „Зашо така леко се е отдалъ на лоши, злобни чувства, въ които съзнателно се *каля*...“ — стр. 350; „Отъ различните съвращения никой не може да се смята за съгнать, но г. М. А. самъ нека потърси въ себе си сила да си прости, задете така безосновно, неоправдано, злобно *оскърбява*, *клевети* и *хули хора*, на които, като другар и понѣкога подчиненъ, е само хвалилъ дѣлата. Азъ съмъ поразенъ отъ злобните писания на г. М. А., който не единъ път презъ войната ми се оплаквалъ отъ своя командиръ на дивизията. Какво го е накарало сега да се унижи, преди всичко предъ себе си, за да клевети и хули?... Съ злоба отечествена история не се пише...“ — стр. 351. (Курсивътъ е на г. Ив. Русевъ. Б. наша).

Ето и нѣколко мисли на г. Д. Мустаковъ: „М. Андреевъ бѣрза да добави, че въ тоя духъ били и останалиятъ „остроумни“ отговори на щаба на II армия. А ние мислимъ, че така не може да се пише по работи, които не се схождатъ съ истината и съ неговото твърдение“, стр. 9, кн. 9 и 10 отъ г. IV... „И той би сторилъ по-добре, ако бѣше обективенъ и признаеше грѣшките“ — стр. 12... „Давали си смятка М. А., какво пише?“ — стр. 23... „Ние мислимъ, че закачки и наスマшки отъ рода на тия, които срѣщаме отъ М. Андреевъ въ единъ сериозенъ трудъ... си нѣматъ място“ — стр. 33; и пр.

Предполагамъ, че всичко това достатъчно ясно характеризира, какви чувства влага въ писанията си г. М. А., а следователно и колко внимателни, нѣма да кажа подозрителни, трѣбва да бѫдемъ къмъ онова, което въобще той казва. Колкото пѣкъ до това, което е писътъ въ цитираната по-горе статия по нашата беседа, следващиятъ тукъ нашъ отговоръ, вѣрваме, ще го постави точно на мястото му.

и защо на нея той е далъ той и тенденциозенъ характеръ, безъ да намѣри у себе си чисти нравствени стимули да каже една добра дума, вънъ отъ тая, че лекторътъ билъ „добъръ четецъ; много хубаво, ясно и съ силенъ гласъ прочете сказката си“.

Нашиятъ отговоръ, който помѣстваме следъ тия ни редове, не можа да намѣри едно място въ в. „Народна отбрана“, защото тя ни го повърна, за да го съкратимъ по обемъ и да премахнемъ онова, което може да измѣсти спора на лична почва. Мисълта на почитаемата редакция е отлична, но нека ни позволи да й забележимъ, че тя не ще да е пре-гледала грижливо статията на г. М. А., която въ научно отношение не издържа критика, а въ нравствено отношение е пълна съ изрази, несъвмѣстими съ добрите нрави и принципи за списването на единъ официозенъ органъ. Съветътъ, който сѫщата редакция ми даде, желателно бѣше да бjurde даденъ по-рано на самия авторъ на статията „Една интересна сказка“ и сигуренъ съмъ, че въ такъвъ случай едвали щѣше да се наложи да излагамъ всичко това по нашите военни литературни нрави, което сега пиша. Ето статията ми:

**Единъ необходимъ
отговоръ. Духътъ
е положителна
сила.**

Статията на г. М. А., печатана въ брой 1538 на в. „Народна отбрана“ цели, да даде едно мнение върху беседата ми, държана въ Софийското офицерско събрание на

7 того, подъ заглавие: *Атаката на Одринъ подъ освѣтление на историята и изкуството — историко-психологически анализъ*. Въ това мнение има работи, които подлежатъ да бѫдатъ корегирани, едни защото сѫ много тенденциозни, други защото представляватъ отъ себе си пълни заблуждения. Нашиятъ отговоръ се налага и отъ нуждата да се допринесе нѣщо за подобрене на нашите литературни нрави, които, каквото и да приказваме, все носятъ твърде много субективенъ характеръ и много пожти и голѣма нравствена отрова.

I. Първата грѣшка, която г. М. А. прави, е, че той предава заглавието на беседата ми *съвѣршенно невѣрно*. Това се вижда отъ следнитѣ му думи: — гл. пунктъ (2) отъ неговата статия. Какво значи тая грѣшка, излишно е да обясняваме. Единъ воененъ, който криво разбере една заповѣдъ или донесение, тоя воененъ успѣхъ въ работата си не може да очаква. Той покварява дѣлото си още въ самия му зародишъ. Че г. М. А., увлѣченъ въ чувствата си, които нищо общо нѣматъ съ дѣлото, е предалъ невѣрно заглавието не по-ради печатарска грѣшка, както всѣкога може да се случи, а горчиво се е заблудилъ, се вижда отъ това, чѣ той очаквалъ да говоря и за политическото, етнографическото и стопанското значение на Одринъ, т. е. да му развивамъ

нѣщо като географическа беседа. Ето неговите думи: — гл. пунктъ (3). А между това, отъ самото истинско заглавие на беседата, заглавие напечатано на едри афиши и разлепено по софийските улици, за да се чете отъ сто крачки, и обявено по вестниците все отъ Дружеството на запасните офицери, се схваща, че ще се говори за атаката на Одринъ, а не за Одринъ. Изъ развихъ темата си по начинъ да се види ясно и неизбягливо: *Какъ българскиятъ народъ дойде до атаката на Одринъ и какъ я извърши.* Очертахъ генезиса на духовните сили, самитъ духовни сили и нашето превъзходство въ това отношение надъ турците.

Заключение по тия пункти: За да победите единъ противникъ, или за да оборите една идея, вие тръбва да имате ясна представа за работата и да умѣете да организирате удара, като въ борбата се явите съ превъзходство въ силите си, преди всичко духовните (воля, умъ, сърдце, нерви, полезни инстинкти и пр.), а после физическите (топове, пушки, газове, отрови, перо, мастило, книга и пр.). Ясно, нали? Бихъ могълъ да спра тута, защото съ единъ противникъ, който не вижда и не умѣе добре да си организира борбата, мене се чини, че не представлява нравствени удовлетворения да се води борба. И въ случаи, като че ли това би било най-доброто; едно, защото човѣкъ нѣма да си губи времето да се занимава съ една работа, отъ която винаги има малка нравствена полза, а много вреда, и друго, защото спечеленото време човѣкъ ще използува за своите полезни занимания. Въ действителностъ, обаче, г. М. А. не само е събръкаль въ заглавието, но е казалъ и работи, които веднага ще се види, че не тръбаше да казва. Ето по-реда на тѣхната важностъ нѣкои заслужаващи внимание недомислени и несмълени идеи и мисли на г. М. А., обосновано тукъ отъ насъ разгледани и турени на мястото имъ.

II. Той казва: „*Духът е величина неуловима, неположителна, която бързо и лесно се изпарява, а материалните сили сѫ нѣщо положително, трайно, управляемо, уловимо твърдо, сигурно*“ — гл. пунктъ (7). Ние ще разгледаме подчертаната мисълъ веднага, а неподчертаната въ следующия III. пунктъ. Ние твърдимъ и ще тръбва дебело да подчертаемъ, че *духът* не е величина „неположителна“, а е съществуваща, реална, положителна величина и се изразява въ дѣлата, постъпките и настроенията. Духътъ може да биде повишенъ или пониженъ, високъ, слабъ, или падналъ, но въ всички тия случаи той не е неположителна величина или сила. Неположителни величини или сили сѫ свръхестествените, напримѣръ чакане да ни дойде побѣдата отъ нѣвидѣлица или отъ нѣкаква свръхестествена сила, чрезъ тайствени заклинания, упованятието на случайността, на щастие и подобни. За това никой човѣкъ съ ума си и никой

писател въ никое време, освенъ въ епохи на пълень упадъкъ на военното изкуство, не е казвалъ подобни несъвместимости, нѣма да кажа глупости. Но казвали сѫ и казватъ, че *духътъ е величина непостоянна, промънилива, трудноизмѣрима*. И разумнитѣ хора, като сѫ казвали това, веднага сѫ добавяли и добавятъ, че, *ако духътъ не се поддържа, той пада*.

Вижда ли г. М. А. въ каква пропастъ е падналъ, когато борави съ една материя, върху която ще трѣбва грижливо да работи, за да има нравственото право да борави? Вижда ли, на какво учи армията и каква страшна безподобна пакость ѝ прави? Разбира ли той, че една армия, която ще бѫде възпитана въ такава една доктрина, която поддържа, че духътъ не е реална сила (величина), а е въображаема (неположителна), ще бѫде армия, която не ще знае какъ да цени нравствения елементъ въ борбата и какъ да го използува и поддържа?

Не знамъ, дали менъ се пада да подканя за борба съ това зло всички ония, склонни къмъ научни изследвания, на които се пада дълга да поддържатъ армията далечъ отъ опасни заблуждения. Обаче, азъ мисля, че е крайно време апостолитѣ на безвѣрието въ нравственитѣ сили въобще и въ нравственитѣ сили на българския народъ въ частностъ, които тровятъ армията по единъ убийственъ начинъ, да се поставятъ на мѣстата имъ. „La guerre est, avant tout, un conflit de volontés. La défaite est inévitable, dès que cesse l'espoir de vaincre. Le développement de la volonté, de l'énergie, de la tenacité dans la nation et dans l'armée, est l'œuvre essentielle et première — Войната е преди всичко сблъскване на воли. Поражението е неминуемо, щомъ престане надеждата да се победи. Развиването на волята, енергията, упоритостта въ народа и въ армията е първо, съществено и основно дѣло.. Ясно и просто казано, нали? И това се пише въ Франция, която има най-голѣмата армия на свѣта и която има най-голѣма свобода и индустриална възможность да се въоржжава, както иска.

III. Минавамъ на мисълъта на г. М. А. за материалнитѣ величини (сили) — гл. все сѫщия пунктъ (7). И тукъ задавамъ си въпроса: изразилъ ли се е той научно и разумно, за да можемъ да дадемъ кредитъ на неговите думи? Очертава ли се и въ тая областъ като познавачъ на материята?

За жаль, отговорътъ не може да бѫде въ негова полза, защото „Война не ведется живой силой противъ мертваго материала; она, напротивъ, того есть столкновение двухъ одинаково живыхъ силъ...“ — гл. 5 стр. отъ „Война“, сочинение Клаузевица, переводъ съ немецкаго К. Войде. „Война живеть и вращается въ опасности. Въ опасности же высту-

*) L-t Culmann, op. cit гл. 19 стр.

пазъ на первое място отвага" — гл. 16 стр. Ibidem. Авторитетътъ на Клаузевицъ, който ни е далъ най-дълбокото съчинение върху природата на войната, духовните и материални сили въ борбата, безъ съмнение, стои по-горе отъ скромното духовно съдържание на М. Андреевъ. Нѣщо повече: последниятъ, като твърди, че "материалните сили сѫ нѣщо положително, трайно управляемо, уловимо, твърдо, сигурно" се явява въ пълно противоречие и съ следните мисли на Клаузевицъ: „разчетъ войны не допускаютъ нечего математически абсолютнаго" „Военное искусство имѣетъ дѣло съ силами живими и нравственными" — гл. стр. 17 Ibidem. „На войнѣ найдется многое, на чо нѣтъ ни мѣры ни вѣса" — гл. 56 стр. Ibidem.

Но, г. М. А., следъ това продължава: „За туй днешните хора, въ вѣкъта на материализма, твърде основателно се стремятъ да манипулиратъ съ положителни величини отъ областта на материјата, особено когато иматъ нагледни доказателства, какъ съ материјата може да се съкруши (Кой ще съкрушава съ материјата: страхливецътъ, нежелающий да се бори или този, който има амбицията и надеждата да победи? Б. наша) и най-издигнатия духъ, безъ да остави и поменъ (?) отъ него". На тия умования и тая абсолютна едностраничность на тоя авторъ, за когото не е ясень нравственния елементъ въ борбата, защото, очевидно, не го разбира, не го съзнава, не го чувствува, дължа да противопоставя следните думи пакъ на Клаузевица, а по-нататъкъ и тия на Фошъ, чиито думи като че ли сѫ писани тъкмо за такива поклонници на материјата, като М. Андреевъ: „Теоретики скоро почувствовали указанныя трудности (въ напраздния си трудъ да установятъ положителна наука). Они думали избѣжать ихъ, поправляя свою теорію на одни лишь дѣла материальная и одностороннюю дѣятельность. Желали дойти до выводовъ положительныхъ, а по тому и приняли во вниманіе только поддающее ся точному расчету, подобно тому, какъ то удается по отношенію данныхъ, касающихся подготовки войны" — стр. 73, Ibidem. „Еще смѣшнѣе то, что также самая критика изключаетъ изъ теоріи всякия нравственные величины, наровя ограничить дѣло стратегіи условиями материальными" — стр. 127, Ibidem. „Теоретики привыкли смотрѣть на бой, какъ на оталеченное взаимное взвѣшиваніе силъ, оставляя въ сторонѣ всякия душевныя побужденія. Это одна изъ тысячей произвольныхъ ошибокъ, сознательно допускаемыхъ теоретиками, по незнанію послѣдовтвий" — стр. 77, Ibidem. „Величини нравственные занимаютъ на войнѣ одно изъ място самыхъ виднихъ. Это душа (Geister), проникающая всю военную стихію, — она силой химического средства соединяется и сливается во единно съ волей, которая на войнѣ все двигаетъ и всъмъ управляетъ, потому что и воля — величина нравственная, но, къ сожалѣнію, нрав-

ственниъ величины неуловими для книжной премудрости; они не поддаются на цифровому изчислению, ни классификации. *Ихъ надо сознавать или чувствовать* — 135 стр. Ibidem.

Повтарямъ, че г. М. А. не разбира, не съзнава и не може да чувствува нравствените сили, защото, ако той ги разбираше, съзнаваше и чувствуващие, той никога не би си позволилъ да твърди, че „духътъ и материията сѫ две еднакво силни величини“. Това, обаче, не трѣбва да очудва никого. Обстоятелството, че известенъ човѣкъ е билъ офицеръ, училъ военни науки, участвувалъ въ войната, не е достатъчно за да има право да вѣрва или ние да му вѣрваме, че правилно е разбралъ общо природата на войната, основитъ на военното изкуство и частно въпроса за материалните и нравствените фактори въ борбата. Заблужденията сѫ съпътници на човѣка, особено ако последниятъ само живува и не работи върху своето съвѣршенствуване. За да чувствувате нравствения елементъ, вие трѣбва да го владѣете, вие трѣбва да имате не само душевна якостъ и жизнена сила, но и инстинктъ на водачъ, инстинктъ на предводителството — *instinctis of leadership.* *)

М. Андреевъ казва: „Безъ да подценяваме значението на духа въ една армия, дължимъ да направимъ едно предупреждение, което поклониците на духа обикновенно забравятъ (курсива неговъ): духътъ и материията сѫ две еднакво силни величини, които сѫ не само въ вѣчно и непрекъснато взаимодействие, но и предѣлитъ между които, даже днешната напреднала наука не може да открие—тѣ се преливатъ една въ друга“.

Ние не се изненадваме, че г. М. А. се е заблудилъ въ основното съвящане на военното дѣло, какво ужъ духътъ и материията били две еднакво силни величини. Насъ ни удивлява само неговата смѣлостъ да твърди работи, които, очевидно, много слабо, за да не кажемъ никакъ, не познава. Материята сама по себе си въ военното дѣло за никой воененъ не е била сила, а срѣдство, което става сила посрѣдствомъ духа и волята на човѣка. „Сила вооружается открытиями науки и изобрѣтеніями искусства для того, чтобы побороть другую, враждебную силу... И такъ сила, сила тѣлесная, есть срѣдство“ — стр. 1—2 отъ „Война“. Даже, както видѣхме по-рано, армиите сѫ само инструментъ на две противопоставили се воли — *Les armées ne sont que les instrument de deux volontés opposées.* А дветѣ противни воли не сѫ материя, а духъ: духътъ и гениятъ на командуващите,

*) Въ тия отношения нѣколкото статии, които е писалъ г. М. А., особено последната му, подъ надсловъ „Къ мъ Добро поле“ — гл. кн. I, год. V отъ „Военно-исторически сборникъ“ — сѫ много красноречиви въ отрицателна смисъль и ни освобождаватъ отъ повече контарии.

които, когато иматъ качествата на велики пълководци, даватъ на армии тѣ си двойна и тройна по-голѣма мощь. „Der Sieg auf dem Gefechtsfelde ist hauptsächlich abhängig von der Tüchtigkeit der Truppen und der Führung, von den Terrainsverhältnissen der Witterung und Tageszeit, von der Stärke der Streitkräfte und von manchen nicht vorherzusehenden Zufälligkeiten, welche das Glück im Kriege ausmachen. — Победата въ боя зависи главно отъ годността на войските и командуването, отъ мястните условия, състоянието на времето, времето на денонаощието, отъ бойните сили и отъ известни непредвидими случаини възможности, отъ които се поражда и създава щастие на война“ — гл. 206 стр. на Elemente der Taktik отъ Meckel. Ние цитирахме това отъ Мекелъ, за да се види, какво преобладаване на духа (годност на войски и началници) се е давало въ германската армия при обучението и възпитанието на поколѣнията, които изнесоха като водачи голѣмите победи, съ които тая армия покри своите знамена въ Общата война.

Клаузевицъ, който дава най-блѣскава апология на нравствените величини (это талантъ полководца, войнская доблѣсть арміи и духъ народа, изъ коего она выходитъ — стр. 137 „Война“) — казва: „Численное превосходство есть основа (Princip) побѣды какъ въ тактикѣ такъ и въ стратегії“ — стр. 158 Ibidem. „И такъ, число предрешаетъ побѣду. Однако, мы дошли до указанного вывода, только откинувъ многія другія условія. Изъ этого не трудно заключить, что количество войскъ въ сраженіи есть только единичный факторъ въ числѣ прочихъ, изъ коихъ слагается побѣда. Действительно, численное превосходство не только не есть единственное условіе успѣха, но оно даже не самое главное; оно, смотря по обстоятельствамъ, можетъ иной разъ имѣть даже значеніе весьма мало существенное“ — стр. 149 Ibidem. Клаузевицъ, който, както виждаме, на чи-сленото превъзходство дава подобающата преценка, никакде, абсолютно никакде не казва, че духътъ и материјата сѫдѣ, еднакво силни величини: това би било отрицание на цѣлата му доктрина. Наистина, той, Клаузевицъ, говори за тѣсната връзка между материалните и нравствените сили — единствената мисъль у г. М. А., която може дасе приеме за вѣрна, която, обаче, не е негова — но той и въ тоя случай съ друга мисъль не пропуска да подчертая, че нравственото впечатление играе първенствующа роля. Той казва: „Такимъ образомъ, уничтоженіе силъ противника есть средство самое надежное, высше противъ всякихъ иныхъ средствъ и способовъ.... Приходится тутъ оговориться и подчеркнуть, что подъ выражениемъ уничтоженіе силъ противника подразумѣваемъ не однѣ лишь силы материальныя, но и нравственныя. Тѣ и другиа тѣсно связаны между собой и, такъ сказать, вза-

имо проникаютъ сея. А потому раздѣлить ихъ — совершенно немыслимо. Крупная победа влияетъ на всѣ остатныя современныя операциі, причемъ, конечно, нравственное впечатление играетъ роль первенствующую, оно, если можно такъ выразиться, разливается во всѣ стороны, а потому и вліяетъ на всѣ части общаго цѣлаго” — гл. 33 стр. Ibidem*).

Нужно ли е да даваме други цитати, или да се ровимъ въ мждростта на далечните вѣкове, когато хората ценѣха нравствения елементъ повече отъ насъ и даже вѣрваха, че

*) Умѣстно е да преведемъ следнитѣ мисли на Фошъ отъ стр. 2 на съчинението му „Des principes de la guerre“. Deuxième édition, 1906:

„Тѣ (теориите) изброяваха разнитѣ причини, на които се дѣлжи успѣха на война: превѣзходство по отношеніе морала, обучението, командуването, въоружението, системата на продоволствието, на укрепяването и пр. Тѣ казаха, че тоя успѣхъ е функция отъ всички тия промѣнливи величини: $f(a, b, c \dots k, l, m) = 0$. Но, отъ тия промѣнливи величини тѣ правѣха два дѣла:

1-о. Еднитѣ — морални сили: стойност на войскитѣ, командуването, енергията, проявениетѣ страсти и пр., които не могатъ да бѫдатъ точно изчислями, особено въ количествено отношеніе; тѣхъ тѣ систематично ги избѣгваха отъ едно разумно щудиране и отъ една теория, която искала да съчинятъ върху войната; или по скоро ги предполагаха равни за двѣтѣ воюващи страни. Въ функцията $f(a, b, e.t.c.) = 0$ даваше имъ се една постоянна стойност и уравнението ставаше $f(k, l, m) = 0$, което не съдѣржаше освенъ едно ограничено число промѣнливи величини.

2-о. Тези промѣнливи бѣха материалнитѣ величини, които сѫщо така имать своео значение за резултата: въоружение, продоволствие, теренъ, числено превѣзходство и пр., но които далече не сѫвсичко.

Но съ изхвърлянето на моралнитѣ величини, до колкото сѫ причини (causes), изхвърлиха се тѣ и до колкото сѫ последици (effets). Поражението се смѣташе по този начинъ плодъ на материалнитѣ величини, тогаъзъ когато ние ще видимъ впоследствие, че то е единъ чисто мораленъ резултатъ, дѣло на чувство: отчаянието, ужасътъ, произведенъ въ душата на победения чрезъ едно съгласувано употребление на моралнитѣ и материалнитѣ величини, впрѣгнати едновременно въ действие отъ победителя.

Теорията тогава почна да смѣта: за да бѫдешъ победителъ, трѣбва да имашъ на своя страна числото, по-добрите пушки, по-добрите топове, бази, високоучени позиции. Революцията, най-вече Наполеонъ, обаче, дадоха отговоръ на тая теория: Ние не сме по-многобойни, ние не сме по-добре въоръжени, но между това ние ще ви биемъ, защото чрезъ нашата комбинации ние ще имаме числото на решителния пунктъ; чрезъ нашата енергия, нашето обучение, чрезъ употребленето на нашата оръжия, огнь и щикове, ние ще успѣмъ да възбудимъ нашия морал и да смажемъ вашия.

Ето така тия теории, които, вѣрваще се, че сѫ направени точни като се основаватъ единствено на известни математически данни, имаха нещастшието да бѫдатъ коренно лжесливи, защото тѣ бѣха пренебрегнали най-постоянната данна на проблемата, било по отношеніе командуването или изпълнението, данната която оживотворява предмета и поддържа живота му: човѣкътъ съ неговите нравствени, умствени и тѣлесни способности; защото тия теории поискаха да направятъ отъ войната една точна наука, незакитайки самата й природа „на ужасна и страшна драма“, както се изразява Жомини*.

храбростъ се ражда по нужда и въ самото отчаяние — *pessitas enim quadam virtutis est desperatio*, или да повтаряме сентенцията на Наполеона, че победата зависи $\frac{3}{4}$ отъ морала и $\frac{1}{4}$ отъ материията, за да сринемъ една фантазия на г. М. А., че духътъ и материията били ужъ две еднакво силни величини.

Нима техническитъ срѣдства на англичаните, при безуспѣшните имъ атаки при Дойранъ, бѣха по-малко отъ тия на френците при Добро-поле? Нима падането на Каймакъ-чаланъ — Добро-поле не можеше да се запуши, както това по-рано стана при Гевгели, и да не се позволи, поне не въ такива размѣри, разпространението на успѣха на врага въ една лесно отбраняема и трудно проходима планинска местност, каквато е централна Македония, стига да бѣ имало не едно инертно командуване, а вождове съ повече воля, амбиции и духъ? Нима не духътъ, а техническитъ срѣдства на ромъните въ укрепленията на Тутраканъ бѣха по-малко и по-слаби отъ тия на българите, та паднаха предъ блѣсавия щурмъ на последните?

Между това; леко-леко, очевидно, необмислено и дрѣзко, г. М. А. си позволява, както видѣхме, да съветва, разбира се, преди всичко менъ, който държахъ беседата, следното: „Ние си позволяваме да посъветваме идолопоклонците (!) на духа да слѣзаѣтъ отъ задоблачните (!) простири и областта на необузданата (!) фантазия и се вгледатъ поясно въ живота на черната земя, на която сѫ нещастни (!) обитатели“.

Наистина, за да се пише всичко това, човѣкъ трѣбва да има голѣма доза отъ дѣрзостъ, за да не кажемъ безсъвестностъ или нѣщо повече! Наистина, преживѣваме тежко време на сериозенъ упадъкъ на морала и духа! Наистина, не малцина ние сме болни даже сега, тринадесетъ години следъ общата война, отъ малодушните!

Но, очевидно е, че тоя езикъ, съ който писачътъ е намѣрилъ за добре да се яви предъ читателите на „Народна отбрана“, много малко съответствува на умствения му багажъ и нравственото му съдѣржание. Стильтъ и мислить му го очертаватъ като дребенъ и дребнавъ човѣкъ, лишенъ отъ най-малкия инстинктъ на водачъ.

Излишно е да спомваме, че насреща му стои човѣкъ, който още въ 1903 г. е написалъ трудъ, преведенъ на турски и на сърбски, отъ 130 стр., представляващъ единъ паралелъ на духовните и материалните сили на Турция и България и вѣроятното развитие на военните действия въ една турско-българска война. Още по-излишно е да му спомваме, че „необузданата фантазия“, която е водила тоя човѣкъ въ поменатия трудъ, когато е описвалъ деветъ години преди войната и духа, и материала, и кой народъ може да роди военния гений, и

геометрико-механически съобразения, не се опроверга, а се оправда отъ начало до край.

Може ли г. М. А. да ни посочи подобенъ свой трудъ, въ който да се очертаватъ и неговите схващания по военното дѣло, и неговите изучвания и познаване духовните и материалните сили на Турция и България, за да има нравствено право сега да държи тоя безуменъ езикъ?

Но, напразно е всѣки споръ повече по това.

IV. М. Андреевъ пише: „Авторътъ (sic) е добъръ четецъ и пр. — гл. пунктове (3) и (4).

По това ето нашиятъ къжъ отговоръ. Лицето, което държи една беседа, не се нарича „авторъ“, а сказчикъ, беседчикъ, референтчикъ, лекторъ. Тая грѣшка е отъ формално естество, но, безъ съмнение, има своето значение въ случая. Писател или писачъ, който взема положението на критикъ, длъженъ е въ собственъ интересъ да бѫде точенъ въ изразитъ и употреблението думитъ, иначе той подрива, безъ да ще, устоитъ, на които застава.

Отъ краткото съдържание въ края на тоя ми трудъ се вижда, какво съдържа беседата ми. Нашиятъ планъ за нея бѣше много простъ. Ние изнесохме не думи, не вѣнцевъхваления, не спекулативни, умозрителни мисли, а сурови огромни количества факти, събрани, както англичаните казватъ, въ една оръхова черупка — in a nut shell — и подредени въ тѣхния континюитетъ, въ тѣхната причинна връзка и споредъ тѣхния историко-психологически смисълъ. Ако слушателите сѫ останали обнадеждени въ своя народъ и въ своята сѫдба, не азъ съмъ виновенъ, а историята на българския народъ. Ако г. М. А. бѣше ималъ амбицията да работи, както сѫ работили други, широко сега щѣше да черпи отъ съкровищницата на общиятъ знания и нѣмаше да дръзне да говори за „задоблачни простори и необузданни фантазии“, а щѣше да знае какъ хората на историческата наука въ свѣта ценятъ и какви качества приписватъ на българския народъ. Думата ми е за хората на науката, а не за тия на политиката, които, като заинтересовани, често погазватъ и мораль, и истина, и всичко.

V. Беседата е единъ историко-психологически анализъ и, както току-що казахъ, въ нея се изнесоха исторически факти, а не умозрителни разсаждения и мисли, като се оставиха слушателите сами да си правятъ заключенията. За поуки, както г. М. А. иска — гл. края на пунктъ (3) — не е говорено подъ отдѣлна рубрика, защото поучителното въ научно отношение е силно подчертано въ изложението на самата беседа на своето място по степента на своето значение. Изсмукването поуки при единъ наученъ етюдъ въ видъ на точки първо... второ... и трето... не е методъ на работа за следване и не се прилага отъ сериозните военни писатели

или учители. Защото при всъка дадена работа или дъло поучителното нѣщо, ако такова има въ него, изпъква отъ самото фактическо изложение. Подобни поучения могатъ да иматъ място въ едно училище за непълнолѣтни военни, но не и за една по-висока аудитория, а още по-малко при една беседа, която се държи въ споменъ на една годишнина. Това за сведение на г. М. А., Защото мѣжно мога да допусна, че други би имали желанието да му се втикаятъ въ очите изсмукани поучения и мѣдрувания, които се разбираятъ отъ самото развитие на беседата. Такива шаблонизирани беседи може да държи човѣкъ, който не е въ състояние да разбере задачата, съ която се е нагърбилъ.

Но, има нѣщо по-сѫществено, което трѣбва въ отговора си да подчертаемъ. Като сме изхождали отъ горното разумно схващане, абсолютно не сме ние виновни, че при такава една беседа, съдѣржаща само факти, сѫ се явили ст҃лпка по ст҃лпка въ душата на слушателитѣ, истинитѣ, които могатъ да обяснятъ побѣдитѣ и пораженията, успѣхитѣ и неуспѣхитѣ на воюющитѣ българи и турци. Нашата заслуга въ случая е само тая, че сме могли въ момента преди самата годишнина на атаката на Одринъ да съставимъ тая си беседа, да подредимъ хилядитѣ факти и чрезъ тѣхъ да освѣтлимъ слушателитѣ си и по тоя начинъ сами тѣ да се убедятъ въ истината, че *Одринъ падна така, както и Тутраканъ по-късно, поради превзходството на българската армия надъ противниците си, изразено въ идеите и морала на командуването и въ ордията, машините, пушкита, ст҃лпките ръцетъ и сърдцето на ипотетични човѣци, а на българи.* Волността на г. М. А. да подмѣта „за задоблачнитѣ простири“, „необузданитѣ фантазии“, „живота на черната земя на която сѫ нещастни обитатели“ оставамъ за негова смѣтка.

VI. При това разпределение на беседата ни, което се вижда отъ краткото й съдѣржание, ние се удивяваме, възъ основа на какви положителни материални величини г. М. А. се е основавалъ, та е могълъ да намѣри стимули въ своята съвѣсть и да пише: „Сказчикътъ преброди цѣлата българска и турска история, историческото развитие на армийтѣ — българска и турска — тѣхнитѣ подвизи отъ появяването на тия народи на историческата сцена, като употреби $\frac{3}{4}$ отъ времето за увода на сказката си и само $\frac{1}{4}$ за Одринъ и то изключително за чисто техническата работа: подготовка на атаката и превземането на крепостта“.

Вѣрно ли е това, което твърди г. М. А. за разпределението на материала въ беседата? Задаваме въпроса, само за да се подчертаете силно, какъ порочно той борави съ чисто материалнитѣ данни, които били „нѣщо положително, управляемо, уловимо, твърдо и сигурно“. Но, мисля, че вече е ясно за читателя, какъ единъ самозабравилъ се човѣкъ,

завладѣнъ отъ чувствата си, мѣри едно уловимо положително нѣщо, каквото е въ случая времето за него като слушателъ, а страниците за мене като лекторъ.

Е добре. Беседата е вече напечатана и точно можемъ да видимъ, че за увода, ако уводъ може да се нарече това изложение, което ви подготвя да разберете самата теза, т. е. до 18-о подзаглавие — „Атаката на Одринъ се налага по силата на събитията“ — имаме 37 безъ 8 за предговоръ, посвещение и заглавие оставатъ 29 страници, а за Одринъ и атаката — 78 безъ 37 оставатъ 40 страници. Въ действителност уводът е по-малко отъ 29, а останалиятъ текстъ по-вече отъ 40 страници. Нека приемемъ уводът 30 и общо беседата 70 страници. 30:70 не сѫ равни на $\frac{3}{4}$, нито 40:70 — на $\frac{1}{4}$, 30:70 сѫ почти два пъти по-малко отъ $\frac{3}{4}$, а 40:70 сѫ малко повече отъ два пъти повече отъ $\frac{1}{4}$.

Вижда ли г. М. А. какъ се излага предъ почтенитѣ хора? Вижда ли той, че това негово подценяване и надценяване не може да се обясни иначе, освенъ че роля въ това сѫ играли неговите чувства, нищо общо нѣмащи съ истината? Е, какъ тогава той може да тури нравственитѣ и духовнитѣ величини (зависть, злоба, инатъ, себеогрицание, страхливостъ, амбиция и пр.) на равна нога съ мъртвата сѫщина на материалнитѣ фактори (топове, телефони, отрови, курсими, лжчи „Х“, мѣстностъ, книга, мастило и пр.)? Или той може да си позволява всичко, безъ да държи смѣтка за противната страна, която може да му даде заслуженото?

Но, ясно е, че за да критикувашъ, нуждно е, както и когато воювашъ, пълна нравствена чистота на побужденията и надежденъ силемъ здравъ разумъ въ обсѫждането. Ясно е, че не всѣкому, който борави съ перо, е дадено да бѫде единъ щастливъ писателъ, както не всѣкому, който борави съ сабя, е дадено да бѫде единъ щастливъ войнъ.

VII. Засѣгамъ именно тукъ тоя въпросъ, защото вече привършвамъ отговора си и защото, когато единъ подобенъ авторъ се явява въ печата съ такива фатални грѣшки, съ такава небрежностъ къмъ науката, истината и къмъ това, което самъ пише, съ такива чувства, които сѫ съвсемъ прозрачни, питамъ читателя, *каква въра следва да се даде на неговата мисъль въобще и тая изразена въ следнитѣ редове, която отхвърлямъ като регистрирана клевета?* — гл. пунктъ (5): „Прозираше се, казва той, ясно прикритата тенденция да се издигнатъ известни лица на височина по-голѣма, отколкото заслужаватъ, а това дава право на съмнения въ искреността и безпристрастието на автора?“

Отговорътъ ми ще бѫде съвсемъ кжсъ. Нека самитѣ читатели, които прочетоха сказката ми, да сѫдятъ. Азъ само ще подканя г. М. А. да докаже публично, не че сѫ били издигнати известни лица, а прикритата тенденция

отъ моя страна, съ което подлага въ печата моята искрено-
стъ на съмнения. Азъ го каня да ми посочи открыто ос-
нованията си, за да мога да се убедя въ порока, който ми
приписва. Иначе, ще съмѣтамъ, че имамъ работа съ единъ зълъ
клеветникъ, недостоенъ за вниманието на почтенитѣ хора
и българи. И го каня, защото трѣбва да се тури край на тая
злодейска практика, да хвърляме каль и да убиваме хората
морално и физически открыто и изъ за угла. Трѣбва да преста-
не тая сатанинска злоба и завистъ — дарба на нищожността
— да затъмнява нашия умъ и помрачава нашите чувства до
степень, щото да не ни позволява да видимъ нито едно зрѣнце
добро у начелника, другаря или даже противника си. Пове-
че нѣмамъ какво да кажа по тази злобна, тенденциозна и
лишена отъ каквато и да е научна стойност зле замислена
статия.

П. Дѣрвинговъ.

По поводъ беседата „Атаката на Одринъ“.

(Народна отбрана, брой 1543, 22. V. т. г.).

На тази тема говори запасниятъ полковникъ отъ Г. щ. Дѣрвин-
говъ П. на 7 м. м. въ салона на Военния клубъ. Беседата бѣ прекъж-
вана на нѣколко цѣти отъ ржкоплѣсканията на многобройнитѣ слу-
шатели, които страно прѣплѣниха салона.

Действията на българските войски при атаката на Одринъ презъ
мартъ 1913 г сѫ твърде много известни на действуещето и запасно
войнство, за да се мисли, че именно тѣхното описание бѣ привлѣкло
вниманието на толкова много слушатели и извикваше толкова въз-
торгъ. Освѣтлението, подъ което беседчикътъ представи историческия
путь на българската духовна мощь, нейното пристигане и пълно про-
явление при Одринските „непревзимаеми твърдини“ — ето това бѣше
силното и привлѣкателното въ тази беседа.

Докато Римъ, Византия и другите голѣми държави на нова
време изграждаха своето властничество и могъщество върху импе-
риума и религията, българитѣ за първи путь основаха могъща дър-
жава и култура върху националния принципъ. Въ своите вѣковни борби
отъ първия до последния денъ тѣ разумно и упорито преследваха
своето затвърдяване на бѣлморскиятѣ брѣгове и въ границите, които
обхващатъ всички земи, населени съ българи.

Дългото политическо и духовно робство се отрази като чисти-
лище за българския духъ, който по време на възраждането и следъ
освобождението блѣсна съ голѣма свѣтлина въ тъмните на миналото
и ясно очертава пътищата на народния възходъ.

Подъ влияние на това благодатно течение българската армия
създаваше своята духовна мощь, за да се яви като стихия при Слив-
ница и Одринъ, а по-сетне при Дойранъ и Тутраканъ.

По този путь беседчикътъ подчертава следните изводи:

- 1) Народъ, решенъ да владѣе, може да владѣе;
- 2) Командването е въ голѣма степень психологически въпросъ:
заповѣдане, вѣхване вѣра, внушение и втѣлпяване ясни идеи, кате-
горични искания, неуклонна воля;
- 3) Управлението на война е сѫществено нѣщо;
- 4) Който не вѣра въ победата, не може да победи;
- 5) Войската успѣва, когато навреме се разпорежда, команда и
съгласува действията;
- 6) На даровития човѣкъ трѣбва да се даде най-високо място
въ командуването;

7) И победата има нужда от узръване;

8) Предъ волята да се атакува, да се бие противника, да се сринатъ неговите съпротиви, неприятелските контрапатаки не понижаватъ духа;

Поради тия ценни изводи беседата на г. П. Дървинговъ може винаги съ полза да се повтаря и припомня. Л.

Тая статия на г. Л. е интересна, понеже е печатана въ „Народна отбрана“, т. е. вестника, въ който намъри място отровната и светотатствена статия на М. Андреевъ. Едно сравнително проучване на тия две статии ни открива една пропаст между тъхъ. Докато за г. Л. въ беседата има поуки (изводи) и „поградития ценни изводи беседата на г. П. Дървинговъ може винаги съ полза да се повтаря и припомня“ и „освѣтлението, подъ което беседчикът представи историческия путь на българската духовна мощь“ и пр. „бъше силното и привлѣкателното въ тая беседа“, за М. А., както той се изразява, „за голѣмо съжаление това (гл. пунктове (3) и (4) отъ статията му) не чуха. Сказчикът преобрюди цѣлата българска и турска история“ и пр.

Но, ясно е, че докато г. Л. е писалъ статията си по съвест и за доброто на армията, наопъки г. М., увлѣченъ отъ чувства, които нищо общо нѣматъ съ доброто на сѫщата армия, е написалъ статията си само за да дискредитира лектора на беседата, сигурно вѣрвайки, че *salomпiez, salomпiez il en restera toujours quelque chose.* — Обаче това отъ негова страна не е наука, а още по-малко моралъ.

Сказката на г. П. Дървинговъ за (атаката) на Одринъ*).

(„Отечество“, брой 509, 18 априлъ н. г.)

Салонът на Военния клубъ бѣ приютъ небивало множество. Бѣше Благовѣщение. Интересътъ къмъ сказката, устроена отъ д-рото на Зап. офицери, явно бѣ голѣмъ. Тукъ въ първите редове сѣ старатъ славни водачи на българското войнство; тукъ сѣ и победителитъ при Одринъ, генералитъ Н. Ивановъ и Г. Вазовъ и тѣхните многоуборийни сподвижници. Въ паметъ на осемнадесетъ годишнината отъ епохалното събитие—превземането на Одринската крепост—бѣ уредена тази сказка. Да изнесе „атаката на Одринъ подъ освѣтлението на историята и изкуството“ бѣ сполучливо поканенъ полковника о. з. отъ Генералния щабъ П. Дървинговъ. Беседата продължила по-вече отъ $2\frac{1}{2}$ часа и биде изслушана съ голѣмо внимание; тя създаде не бивало настроение и прояви на национално съзнание и отечествена гордостъ. Ний, възползвани отъ бележкитъ на лектора, ще сподѣлимъ съ читателитъ на „Отечество“ нѣкои по-важни моменти отъ прекрасното съобщение на уважаемия нашъ достоенъ другаръ.

. . . Море отъ хоръ; запълнени и галериитъ, както и балконитъ; числото на правостоящи тѣ внушително; редоветъ се притискатъ плътно до естрадата на сказчика. Черната дъска, съ грижливо пригответо

*.) Авторътъ на тая статия въ органа на Съюза на запаснитъ офицери е артилерийски инженеръ, полковникъ отъ запаса Хр. Димчевъ. За избѣгване повторение на нѣща, казани въ сказката, ние ще дадемъ отъ тая статия, дѣлга четири колони, само извадкитъ, които очертаватъ, какъ е била изслушана сказката. Б. наша.

ярки на Одринската крепость, привличаше погледите на публиката. Сказката е публична при свободен входъ за всички.

Точно 10 ч. 30 м. публиката посрещна съ ржкоплѣскания председателъ на Соф. д-во на зап. офицери, генералъ Лазаровъ, който, следъ нѣколко встѫпителни слова, покани сказчика да заеме мястото си. Изобилната електрическа свѣтлина придаваше особена тържественост на събранietо. На естрадата е внушилната фигура на енергичния П. Дървинговъ.

Мисълта на лектора, изразена въ великолепни слова, препълваше ума и сърдцето на слушателя съ дълбоки мисли и чувства. Систематически, стъпка по стъпка, слушателът се подготвяше за да се приобщи съ величието на славното минало — историко-психологически анализъ. Въображението ни носѣше презъ вѣковетъ по пътищата, които ни доведаха до гръмотевничнѣ победи въ Тракия и блѣскавия щурмъ на Одринъ — единъ шевдьовъ въ военно отношение и единъ националенъ бележитъ подвигъ, чието значение при днешното състояние на духоветъ, не можемъ да оценимъ съ истинския смисъл и величие! Г-нъ Дървинговъ изнесе славни страници отъ историята на българския народъ: подчертав времената, когато българитѣ бѣха заплаха за свѣтътъ. (Тукъ следватъ две и половина колони резюме на сказката)

Бурнитѣ ржкоплѣскания и одобрения на въодушевената публика, останала изцѣло докрай на сказката, и трогателнитѣ честияния и насърдчения отъ генерали, другари и познати на енергичния сказчикъ, да бѫдат искрената заслужена награда за отлично изнесената аргументирана и високопатриотична сказка, за която той тъй охотно се отзова, поканенъ само нѣколко дни преди годишнината отъ тази славна дата въ историята на българската военна слава.

Ние изпитваме истинска радост и доволство отъ изнесената сказка, за която отъ всички чуваме само одобрителни отзиви и насърдчения. Сказката явно постигна поставената целъ. Ние вѣрваме, че ще се намѣри възможност да се чуе тази патриотична и ценна сказка отъ военни и гражданство и въ други гарнизони. Въ дни на учиние и загриженостъ, въ моменти на финансови затруднения и кризи, дългът е на всички съзнателни граждани, най-вече на запасното войнство, съ редъ беседи, сказки и писмено слово, да държи високо бодрия духъ въ нацията; трѣба по-често да се спомна за величието на нашето мяно, за устремътъ на българина презъ вѣковетъ къмъ топлото южно море, где лимонътъ цѣфти, маслинатъ вирей и сълнцето по-обично грѣй, и да закрѣпваме надеждата въ славното бѫдеще, което исто рията и провидението сѫ предопредѣли за хубава България.

Хр. Димчевъ.

Рецензия на сказката отъ В.-И. КОМИСИЯ.

Смѣтайки, че беседата ми заслужава да намѣри едно широко разпространение въ армията, на 30 априлъ служебно и лично представихъ сѫщата, надлежно написана на пишуща машина, въ редакцията на Военнитѣ издания. Моята мисъл бѣше, да се напечати като приложение на „Военно-исторически сборникъ“. Господинъ полковникъ Пѣевъ, редакторъ на поменатитѣ издания, изказа мисълта, трудътъ ми да се напечати не въ сборника, а като отдѣленъ номеръ на „Военна библиотека“.

Нѣмахъ никакви основания да предполагамъ, че тоя ми трудъ не ще намѣри съдѣствие отъ дето се налага, за да види бѣлъ свѣтъ. При една среща съ г. майоръ Трифоновъ, новиятъ редакторъ на Военниятъ издания, той ми съобщи, че трудътъ ми, вѣроятно, не ще може да се напечати като отдѣленъ нумеръ на „Военна библиотека“, както г-нъ полковникъ Пѣевъ бѣше изказалъ мнение, понеже не е имало на разположение свободни коли повече отъ четири, а сказката съ отговора ми на г. М. А. щѣла да излѣзе повече.

На 28 май сѫщиятъ служебно ми съобщи че трудътъ ми „Атаката и пр.“ се изпратилъ въ Военно-историческата комисия за рецензия и отпечатване въ зависимостъ отъ нея.

На 16 юни В.-и. комисия ми повѣрна труда съ приложение на самата рецензия безъ подпись и едно служебно писмо отъ редактора на В.-и. сборникъ, г. майоръ Минчевъ, че трудътъ ми „не ще може да намѣри място въ списанието „Военно-исторически сборникъ“, тъй като съгласно дадената рецензия и решение на редакционния комитетъ при В.-и. комисия не отговаря на програмитѣ и целитѣ на списанието, за които се урежда“.

Ето рецензиата и отстрани моя отговоръ:

Рецензия на статията:

„Атака на Одринъ подъ ослѣтление то наисторията и изкуството—историко-психологически анализъ“.

(1) Сказката начева съ една бѣрза и повръхностна екскурзия изъ българската история, въ която г-нъ Д. посочва нѣкои факти, които биха могли да поласкаятъ нашето национално чувство, като при това грижливо избѣгва фактите които, макаръ и нераздѣлно свързани съ посоченитѣ, би развалили ефекта който преследва сказчикътъ. Така той посочва блѣскавия походъ на българския ханъ Заберганъ къмъ термопилийтѣ, Галиполи и Цариградъ, но не по-менава нито дума за края на тоя походъ. А именно края е поучителънъ, защото когато ха-

Отговоръ на отрецната рецензия:

I. Екскурзията не биваща да бѫде по-подробна, защото въ такъвъ случай сказката би станала История на българския народъ а не основи, които обясняватъ успѣхитѣ въ войната съ турцитѣ и самата атака на Одринъ. А дали тя е била „повръхностна“ или дълбока, това биха могли да кажатъ специалистите историци и ония читатели, които основно познаватъ историята на нашия народъ. Едно прочитане стр. 282—284 отъ Историята на Гибонъ: *The History of the decline and fall of the Roman Empire*, томъ IV, тая на Дегинъ: Хунларьн, тюрклерин, моголларън ве даха саир татарларън тарихи умумийси, томъ II, стр. 191—195, тая на д-ръ В. Златарски: „История на първото българско царство“ частъ I, стр. 69—71 и тая на Runciman: *A History of the first Bulgarian Empire*, стр. 9—10, ще ни покаже, че нашия рецензентъ много неумѣло борави даже съ единствения исторически фактъ, върху който се е спрѣлъ. Поменатитѣ по-горе

на следъ сключването на благоприятенъ миръ, се връщалъ, Сандилхъ*) ханътъ на източната половина отъ българския народъ, напада на Забергановите българи, избива (sic) и пленява семействата имъ, пресръща самия Заберганъ, когато минава обратно Дунава, разбива войската му и го убива (sic).

*) Рецензентътъ пише Синдалхъ вместо Сандилхъ. Б. наша.

историци, като говорятъ върху борбите между източните и западните хуно-българи, цитиратъ старите лѣтописци Агатий и Менандъръ, отъ които последниятъ представлява малко иначе събитията. Споредъ Менандъръ, на подбудженятията на императоръ Юстинианъ предъ Сандилхъ, за да се нахвърли срещу кутригуриите, последниятъ отговорилъ: „Било би неприлично и при това беззаконно съвсемъ да се изтръбятъ нашите едноплеменници, които не само говорятъ единъ и същъ езикъ и сѫ наши съжители и употребяватъ една и съща храна и облѣкло, но още и сѫ наши сродници, макаръ подвластни на други вождове. Но, при все това, понеже това го иска Юстинианъ, азъ ще отнема отъ кутригуриите конете имъ и ще ги направя свое притежание, за да нѣма на какво да яздатъ и да не имъ бѫде възможно да причиняватъ вреда на ромеите“. Д-ръ В. Златарски, отъ когото заемаме тая цитатъ, за действията на Сандилха казва следното: „Като повель войската си, той изпърво изцѣло нападналъ на неприятелската страна, разбилъ неочаквано останали тамъ може и много жени и деца откаралъ въ робство. После той сѫщо така неочаквано пресрецналъ ония кутригури, които се връщали отъ Тракия и току-що били преминали Дунава; много отъ тѣхъ той избилъ и отнелъ, както паритъ отъ императора, тѣй и цѣлата плячка; спасилъ се едвамъ сполучили да се върнатъ по своите жилища и почнали да се готвятъ за борба съ враговете си съседи. Отъ това време, споредъ Агатия, тия две племена за дълго живѣли враждебно настроени едни срещу други“. А пъкъ нашиятъ рещенентъ дословно казва: „Сандилхъ... напада на Забергановите българи, избива (I) и пленява семействата имъ, пресръща самия Заберганъ (I), когато минава обратно Дунава, разбива войската му и го убива“. Нерде Шамъ, нерде Багдадъ! Думите „избива и пленява семействата имъ“ представляватъ логическа безсмислица. Могло би да се каже: отъ семействата имъ едни избива, други пленява, или избива семействата имъ, или пленява семействата имъ, но никога „избива и пленява семействата имъ“, което е абсурдъ.“

(2) Съ подобни катастрофи свършиха и по-следнитѣ наши три войни, та мисля, че вмѣсто да се посочватъ успѣшните действия въ миналото и чрезъ това да се възбуддаме къмъ дейностъ съ не предвиденъ край (К. нашъ), по-добре е хладнокръвно да обсѫждаме резултатитѣ отъ тия успѣшни действия и само тогава ще черпимъ поука отъ тѣхъ.

II. Ако рецензентътъ би могълъ да обсѫжда хладнокръвно и да черпи поуки, следвало би да повдигнѣше следъ това завесата и тогава самъ щѣше да види, какъ Забергановитѣ потомци, начело съ Кубратъ, следъ аварското нашествие заематъ историческата аrena — *the stage is held by Kubrat, king of Old Great Bulgaria* — и какъ веднага следъ това Аспарухъ гради основитѣ на първата чуждоплеменна държава вътре въ границитѣ на Източната империя, а неговиятъ братъ Куберъ се опитва сѫщото да стори въ самото сърдце на империята — въ Македония. А пъкъ това значи, че ако е имало „катастрофа“, имало е следъ това, поради рѣдката жилавостъ на тия хуно-българи, и колосаленъ възходъ: образуването на България и на българския народъ.

Рецензентътъ, който, изглежда, че има паническо въображение и че не се е освободилъ отъ кошмара на изгубенитѣ войни, размахва пресилено и несполучливо думата „катастрофа“. Има си хасъ, намъ сега да остане да му напомваме, че нашата война срещу турцитѣ не се завърши съ катастрофа, а съ бележити победи въ Тракия и успѣшно щурмуване на Одринъ; че въ 1913 г. ние имаме добре издържани сражения при Кукушъ и Брѣгалница, успѣшна позиционна борба презъ юлий и неуспѣшно завършена война поради чудовищно лошъ воененъ планъ и лоша политика; че въ 1915—18 г. ние имаме три години успѣшна война, въ която щурма на Тутраканъ и отбраната на Дойранъ представляватъ несравними класически примери на юначество, и че при Добро-поле биде сразена не толкова българската, колкото германската стратегия и политика. Въ рѣчетъ на които българската армия и българския народъ съставляваха само $\frac{1}{20}$ — $\frac{1}{25}$ отъ силите, съ които тързали разполагаха. При една война почти на цѣлия свѣтъ срещу 120 милиона (германци, маджари, българи и турци) трѣбва най-искрено да се удивляваме на факта, че нашиятъ народъ, следъ като бѣ прекаралъ две войны, можа толкова дѣлго да изтрае въ Общата война.

Но, азъ ли трѣбва да соча всичко това на рецензента на В.-и. комисия и да му ко-

регистрирамъ заблужденията, които могатъ да тро-
вятъ духа на невещите въ историята?

Впрочемъ, нека не се отклонявамъ. Въ
моята беседа азъ разглеждамъ събитията до
щурма на Одринъ. Азъ изложихъ фактите,
които обясняватъ генезиса на българските ду-
ховни и нравствени сили, на които се дължи
успѣха при Одринъ, т. е. изложихъ военната
мощь на българите презъ вѣковетъ до деня
на атаката на тая крепость. Естествено, азъ
трѣбваше да изложа главно поучителните въ
положителенъ смисълъ факти предшествуващи
атаката, защото тѣ обясняватъ проя-
вена та българска мощь при Одринъ.
Беседата ми не е етюдъ общо върху бъл-
гарската действителност, за да има нужда да
говоря и за поучителните въ отрицателенъ смисълъ факти. Но, даже като съмъ мислилъ така,
при все това азъ не съмъ пропусналъ силно
да наблѣгна на мисълта, че „не е случая
сега да подчертавамъ грѣшките“ и пр. Но,
ясно е, че рецензентътъ търси подъ вола
теле. Честитъ съмъ, обаче, въ случаи, че мога
да му посоча, че не следъ войните, а въ 1911 г.
Военното книгоиздателство на Гужгуловъ и Ко-
тевъ издаде труда ми „Военна България:
Социологически етюдъ на българ-
ската действителност“, за който по-
менахъ въ беседата си, безъ да поменвамъ
автора, и въ който въ цѣли 120 страници съмъ
изложилъ както всичките великолепни каче-
ства на българския народъ, така и неговите
недостатъци, и какво трѣбва да се прави*). А
всичко това показва, колко всестранно и дъл-
боко сме гледали и гледаме на въпросите въ
това отношение.

*.) На стр. 120 отъ настоящия трудъ Главата десета, Заключение, гласи следното: „Съ главата „Какво трѣбва ние да правимъ“ завръщаме нашите бѣгли щрихи върху българската действителност. Ние доказахме, че у нашия народъ се криятъ могъщи сили, но изложихме така сѫщо и не-
говите сериозни недостатъци.

Както е вече ясно, поради проникване на цивилизацията въ България, ние прекарваме социаленъ и културенъ кризисъ; поради неокончателното формиране на националната душа, ние прекарваме психологически кризисъ, поради особенитетъ условия и развитие на националното обединение, ние прекарваме исторически кризисъ.

Въ такава една епоха, даже като пренебрѣгнемъ съвсемъ всички съображения отъ стратегическо, тактическо, техническо и военно-подгото-
вително естество, въвеждането едногодишната служба въ българската войска не ще биде друго, освенъ едно държавно престъпление

Ние дълбоко вѣрваме, че здравиятъ разумъ на нашата раса, научена на мѣдростта отъ уроците на злочестините, не ще позволи да се извѣрши това престъпление“.

(3) Същото може да се каже и за по-голъмата часть отъ посочените отъ г-нъ Д. факти отъ българската история.

(4) Разбира се, че следъ такава екскурзия, въ ко-
ято г-нъ Д. е затварялъ очите предъ всичко ло-
шо и е разглеждалъ съ^увеличително(sic)стъкло
всичко хубаво, заключе-
нието му за българския
народъ не може да бъ-
де друго, освенъ на-
родъ-гений (sic).

(5) Следъ това г-нъ Д.
прави екскурзия въ тур-
ската история и се спира
по-надълго върху
иеничерската войска. На
нея той отдава голъмите
успехи и величието на
Турция. Разбира се, че
това се прави съ-
цель да се поласка-
тъ слушателите
въ лицето на
българския на-
родъ, отъ който гла-
вно (sic) се набиратъ
иеничарите. Но тука
г-нъ Д. не заеква
въпроса, защо тур-
ските султани
създаватъ отъ
българите такава
отлична войска, а
българските ца-
ре не могатъ? (К.
нашъ). Разбира се, че
заключението отъ тая

III. Такива фрази, като отсрешната, лесно се казватъ, но мъжно се доказватъ. Да се цитира единъ примѣръ, при това съвсемъ не сполучливо и съ грѣшки въ всѣка дума, не е достатъчно за единъ честенъ човѣкъ да добие смелостта да издаде една преценка за единъ огроменъ брой исторически факти. Тежко и горко на българската военна история, ако въ числото на нейните работници се числи и рецензентътъ, когото не познаваме, но за когото, ако сѫдимъ по рецензията му, ще да е човѣкъ, както казахме, съ паническо въображение, за да не кажемъ нѣщо повече.

IV. На тоя пунктъ отговоръ дадохъ по-
горе. Тукъ само ще трѣбва да отбележа, че
никѫде въ сказката ми не е казано, че бъл-
гарскиятъ народъ е народъ-гений, нито пъкъ
съмъ правилъ такова заключение. Въ дей-
ствителностъ въ сказката си азъ съмъ излагалъ
само факти, като съмъ оставилъ слушателите
сами да си правятъ заключенията. Отъ уве-
личително стъкло не е имало нужда, защото
малко народи могатъ да се похвалятъ съ тол-
кова блѣскави страници отъ епохата на срѣд-
нитѣ вѣкове и отъ тая въ най-ново време до
атаката на Одринъ включително, както съ пра-
во може да се гордѣе българскиятъ народъ.

V. По тоя пунктъ излишно е да се при-
казва много. За тия, които познаватъ исто-
рията на Турция, истината е една: завоеванията
се дължатъ на щастливата имъ идея да орга-
низиратъ постоянна армия — иеничарите, и на-
водачите, които нѣща ясно въ сказката си очер-
тахъ. Тия исторически факти сѫ общоприз-
нати, и целъ за поласкане слушателите не
може да има. Не съмъ казалъ, че иеничарите
се набиратъ главно отъ българския народъ,
а като съмъ цитиралъ употребяваната отъ
иеничарите дума „небойс“ съмъ само до-
пълнилъ съдумитѣ „кето показва етническия
съставъ на сѫщата войска“ — гл. 26—27 стр.
отъ труда ни. Колкото пъкъ до язвителния
въпросъ, „защо турските султани създаватъ
отъ българите (имаше и гърци, сърби, ар-
менци и пр. Б. наша) отлична войска, а бъл-
гарските царе не могатъ“, това ще оставимъ са-
миятъ рецензентъ да ни обясни. Нѣщо повече.
Понеже турцитъ съ иеничарите нанесоха не-

експкурзия е неблагоприятно за турския народъ.

единъ път победи не само надъ България, а и надъ Византия, Сърбия, Маджарско, Австрия, Влашко и пр., то ще тръбва да се разшири въпроса и за гръцките, сръбските, маджарските, австрийските, влашките, да не говоримъ за персийските и египетските, крале и князе. Но, ясно е, че рецензентът не познава историята, а още по-малко тая на собствения си народъ. Той още се намира смаzanъ отъ поражението при Добро-поле и можи да може да си обясни, какъ така разбигиге българи при това място могли съ да иматъ нѣкога мощни, храбри и добре организирани войски, чито знамена победоносно съ се развѣвали, подобно на турските, отъ Буда-пеща до Цариградъ и отъ Карпатите до Термополите.

Да, именно защото познавахме пораженския духъ у известни лица у насъ — за жаль между тѣхъ има и не малъкъ брой военни, при това и тамъ, дето никога не би тръбвало да ги има — ние ориентирахме беседата си по начинъ да можемъ да свържемъ далечното минало съ по-блиското до него, това последното съ по-блиското до насъ, а това пъкъ съ нашето време до атаката на Одринъ. Да, ето за това бѣше необходима екзкурзията въ историята. Тръбваше да се види ясно, че сме побеждавали презъ траене на времената на нашата история, както победихме на бойните полета въ Тракия и Одринъ, а следъ това и по просторите на Балканския полуостровъ, и че пакъ ще побеждаваме.

Че въ серията отъ победи е имало и поражения, та кой ли народъ не е претърпѣвалъ и такива? Че войните ни свършили съ политически неуспѣхи и даже катастрофи, та кой ли народъ вѣчно е ималъ успѣхи? Че родината ни не е имала щастиято да притежава добри политики и пълководци, за това военниятъ ли качества на българския народъ съ криви?

Но, ясно е, че още дълго време ще тръбва да се води борба срещу миязмите на пораженския духъ и на безвѣрието въ народните сили. Ясно е, че ще тръбва да се държатъ много сказки и да се пишатъ много „Студии по нашите войни“ срещу отровния

духъ и тенденции на разни писачи, които събрали призванието си. Имена няма да помена, защото търсе познаватъ по статийтъ и книгите имъ. За читателитъ, но не за рецензента отъ В.-и. комисия, който, очевидно е непоправимъ, ние ще дадемъ въ края извадки отъ съчинението на генералъ Пършиングъ главнокомандуващи американските сили въ Общата война, за да се видятъ нѣкои нѣща, които, ако бѣха известни на рецензента, не би писалъ това, което е писалъ.

(6) Следъ като охарактеризира невѣрно(?) двесте страни чрезъ екскурзия въ тѣхните истории, г-нъ Д. пристига къмъ целята на сказката: Войната 1912 г.—атаката на Одринъ. Той не напушта оптимистичните позиции, които е заелъ. Всички дейци, прѣко или косвено, по войната, особено живите и пристигащи въ обсиapani съ похвали и разбира се, г-нъ Д. не е забравилъ и себе си и е отдѣлилъ цѣли две страници за своята личностъ.

(7) Обаче самъ г-нъ Д. е знаялъ, че не всичко е било по медъ и масло, както той го предава и че слушателитъ знаятъ това, та на стр. 15 (гл. 23 стр.) казва: „Не е случая сега да подчертавамъ грѣшкитъ, които нашите начальници допуснаха за

VI. Следъ казаното по-горе отъ насъ едвали има нужда да се разчепка пунктъ (6). Доста е да се каже, че въ сказката си азъ не съмъ охарактеризирвалъ, а съмъ излагалъ само исторически факти, като съмъ оставилъ на самитъ слушатели да теглятъ заключенията. Ето защо отсрешнитъ думи „охарактеризира невѣрно“ съ само думи за смѣтка на автора имъ и нищо повече. Относително думитъ „обсипани съ похвали“ не заслужава да се говори. По тѣхъ казахъ много нѣща въ отговора си на статията „Една интересна сказка“. Колкото пѣкъ до похвали за себе си, това не зная, какъ да го окачествя. За мене си азъ дума не поменахъ никажде, даже и когато изброявахъ допринеслиятъ въ попрището на военната мисъль наши офицери, макаръ че това други на мое мѣсто биха го сторили. Азъ, обаче, не можахъ да не цитирамъ дѣлгитъ извадки отъ труда ми „Отъ Пловдивъ и София къмъ Цариградъ и Скопие“, преведенъ почти изцѣло на срѣбъски и въ съкратенъ видъ въ отдѣлна брошура на турски — гл. стр. 34 отъ беседата. Но, азъ не казахъ въ беседата си, че той трудъ е мой, а на „младъ бѣлгарски поручикъ“, и сторихъ това по съображенія понятни и именно за да не се надигнатъ срещу ми дребнаeitъ хора, както се надига отсреша рецензентътъ.

VII. Спорно е, какво знаятъ и не знаятъ слушателитъ. Сказката бѣ съставена за една обща аудитория, и по случай годишнината на атаката на Одринъ. Въ такава сказка следва да се говори по фактическата страна на събитието съ обективността на единъ съвѣстенъ човѣкъ, на единъ сѫдия. Сказката добива осебена цена, ако освенъ това описаното събитие се свърже грижливо съ миналото и историята. И именно такава е сказката, а не нѣкаква

всестранната подготовка на армията и пр."

Или на стр. 31 (гл. 38 стр.): „не е момента да излагамъ стратегическиятъ грѣшки въ разпределението и използването на разполагаемата българска сила и пр... Но по това ние ще кажемъ думата си въ специаленъ трудъ и пр.“

И така, г-нъ Д. е избѣгналъ и най-малкия намекъ на всичко онова, което би могло да предизвика и най-малкото огорчение у слушателите и въобще у взелите участие въ войната и особено въ атаката на Одринъ.

(8) Има само едно изключение и то по отношение на В.-и. комисия. Само къмъ нея той е явителенъ. Изглежда, че целта на сказката и нейното построение сѫ нагласени само за да се подбие комисията. Но затова отъ историческо гледище най-интересни сѫ именно тия нападки, защото само въ тѣхъ г-нъ Д. се разхожда отъ официалното и зданието (гл. тѣкмо противната мисъл въ пункти (11) и (12) Б. наша); въ всичко останало той слѣпо(!) се придѣря съ него. Затова ще се спра имено върху тия нападки:

друга. Обстоятелството, че съмъ наблюдалъ на мисъльта, че не е случая да се очертаватъ грѣшките, като ведната, обаче, съмъ изброялъ тия грѣшки въ половинъ страница (гл. стр. 23) и въ друга половина страница (гл. стр 38)*) показва очевидно, че не съмъ ималъ предвидена идея да избръгвамъ „и най-малкия (!) намекъ на всичко онова, което би могло да предизвика и най-малкото (!) огорчение у слушателите“ и пр. Още повече, че заявихъ, че по нашиятъ грѣшки „желающитъ да се запознаятъ съ тоя въпросъ, биха намѣрили въ труда „Военна България – социологически етюдъ и пр.“, писанъ и издаденъ още въ 1911 г. всичко, каквото можемъ да кажемъ“ — гл. стр. 23 отъ настоящия трудъ. Нѣщо повече. На стр. 32 отъ сказката заявихъ, че по отношение стратегическиятъ грѣшки и пр. „щекажемъ думата си въ специаленъ трудъ, за който правимъ необходимитъ приготовления“.

Какво повече може да се иска? Но, ясно е, че рецензентътъ тѣрси подъ вола теле.

VIII. Нито презъ ума ми е минавала мисъльта, да нападамъ В.-и. комисия, а още по-малко да подбивамъ престижай. За комисията азъ не съмъ говорилъ, а затова, което тя е намѣрила за нуждно да пише, като цитирамъ само нейните думи. Не съмъ виновенъ азъ, ако въ поменатото издание на тая комисия сѫ допуснати недопустими работи, даже тенденциозни и съвсемъ необмыслени. За трудоветъ на комисията, не за личностите й, ние ще напишемъ специаленъ трудъ и сме убедени, че ще можемъ да докажемъ, че нейниятъ методъ на писане история, достоенъ за единъ добросъвестенъ работливъ офицеръ, не е най-съответенъ за едно официално издание. Ще докажемъ, че основата на метода на работата ѝ е малко полезенъ и много погръденъ. Вместо да ни даде материали и документи, грижливо подредени, достатъчно свързани въ тѣхната причинна, логическа и историческа връзка, за да могатъ хората на военната наука и офицерите да изучаватъ основно въпросите, които биха ги интересували, официалното издание ни излагасъбитията въ една, наистина, доста завършена форма, но за това лишена въ много отношения отъ

*) Гл. сѫщо стр. 33, 34, 66, 68 и пр.

оная пълна документация, която може да хвърли всестранна свѣтлина. Това обяснява и обстоятелството, защо, когато човѣкъ се ползува отъ официалното издание на В.-и. комисия, е принуденъ въ повечето нѣща да се придържа о него. Относително думата „слѣпо“, която рецензентъ леко-леко е написалъ, остава да сѫдятъ читателитѣ, които слушаха или прочетоха сказката ни, въ която сме дали между друго и толкова цитати отъ турската книга „Башъмъза текра геленлер“ отъ Хасанъ Джемель и отъ „Едирне сукутунън идж юзи“ отъ Джеладедъ Бедерханъ.

Нека веднага да заявимъ, че, за да разберемъ хода на действията при атаката на Одринъ, ние трѣбващие да прочетемъ най-малко два пъти страниците на официалното издание, а нѣкои мѣста и три пъти. Така ще бѫде заставенъ всѣки да постъпва, понеже въ изложението липсватъ твърде много дати и часове, има анахронизми и много лесно читателътъ може да се заблуди. Но, казахме, тия работи основно и грижливо ще разгледаме другаде.

IX. Пропуснатиятъ пасажъ е прескоченъ, не „зада не се прѣчи на желаното заключение“, а чисто и просто защото не опредѣля, кога Одринските укрепления бѣха засилени (?) и отбранителната система попълнена. Думата „тогава“, ако се отнася до „още отъ първите години“, т. е. 1878-79 г., то значи, че отъ 1879—1903 въ продължение на 24 години „крепостта бѣ запусната“, а ако се отнася за момента когато става съединението, 6.IX.1885 г., то все споредъ официалното издание „крепостта е била запусната 18 години“. Генералъ Ивановъ въ своята книга за II армия казва: „Следъ войната 1877—78 г. турцитъ обърнаха внимание на Одринъ и поискаха да създадатъ крепость“.

Истина е, че непосрѣдствено следъ Русско-турската война турцитъ продължиха споредъ плана отъ преди войната довършване строежа на крепостта и нищо повече. Да това значи, че турцитъ продължаваха да отдаватъ значение на Одринъ като крепость, защото въ съзнанието на турските ржководни кръгове никога тя не бѣ изгубвала своето стратегическо значение, което ние доказахме и съ дѣлгия цитатъ отъ Джография-и-аскери, гл. стр. 43.

(9) На стр. 35 (гл. 42 стр.) г-нь Д. пише:
„Официалното издание на В.-и. к. твърди на стр. 2, че „турското правителство започна да смѣта, че Одринъ е изгубилъ вече своето стратегическо значение. Крепостта бѣ запущна и остана въ същото положение, въ което я завари Руско-турската война“. Наистина, това официално издание поменава, че „следъ Илинденското възвание въ 1903 г. отношението между България и Турция станаха твърде обтегнати и Високата порта обърна внимание на военните власти за засилване на Одринската крепост и че ужъ

едва следъ 1908 г. се пристапило къмъ укрепяването на Одринъ".

Отъ така цитираните откъслеци излиза, че споредъ В.-и. к. турците отъ 1878 до 1903 г. съвсемъ съ запустяли Одринската крепост. Между това, между двата цитирани отъ г. Дървинговъ пасажи има още единъ, който тръбвало да се прескочи, за да не пречи на желаното заключение. Ето пасажа: „Но още отъ първите години следъ освобождението на България нейната политика е ориентирана къмъ обединение на българите отъ Източна Румелия, Тракия и Македония. До съединението, България спорвашеед и временно и правото на Турция да поддържа гарнизони въ Източна Румелия и решението на Берлинския конгресъ за разположването на Санъ-Стефанска България. Тогава Одринските укрепления бъха засилени и отбранителната система попълнена сънъколко нови укрепления".

Следователно, упръкът е неоснователен и той не допринася по правка въ историята.

(10) На стр. 36 (гл. 44 стр.) г-нъ Д. пише:

„В.-и. к. е направила една втора неоправдана гръшка на стр. 43 отъ своя V томъ, дето е намърила за умъстно да каже дословно след-

Тръбва да се съжалива твърде много, ако и следъ нашата беседа редакционниятъ комитетъ на В.-и. комисия не е могъл да съзре по това неточността и неопределеноността на изразите на официалното издание, както и неговото очевидно и фактически невърно твърдение, какво „турското правителство започна да съмъта, че Одринъ е изгубилъ вече своето стратегическо значение. Крепостта бъ запустната" и пр.

Въпросът не може да се затъмни съказуистика. Значението на Одринъ никога не падна въ съзнанието на турците, и това бътака, не защото до Сърбско-българската война политиката на България „се ориентира къмъ обединение на българите", а защото задънато отечество турците виждаха призрака на Русия.

Отъ друга страна, понеже къмъ това време крепостта напълно отговаряше на принципите на фортификацията отъ периода ѝ 1877 – 1885 г., то и не бъше нужно за същото и близкото време нъщо повече да се направи. Когато, обаче, новите технически изобретения следъ това наложиха на фортификацията да мине къмъ по-новия си периодъ, тъй не пропуснаха да повикатъ капацитета за нова време (1894 г.) белгийския генералъ Ханри Алексисъ Бриалмонъ, който прегледа Чаталджа и Одринъ и по чието внушение въ 1895 и 1897 г. турците извършиха не малко фортификационни работи. Нека допълнимъ, че генералъ Колмаръ Фрайхеръ фон деръ Голцъ бъше на турска служба отъ 1883 до 1896 г., както и по-късно, при режима на младотурците, който много пъти има случаи да инспектира крепостта и да даде своите упътвания.

Жалко е, че за писача на официалното издание, всички тия факти съ останали неизвестни и не взети въ съображение.

Х. Да, върно е, че въ официалното издание съдадени описания и чертежи, обаче, удивително е, какъ така именно при тия описания и чертежи, за които въ сказката си казахъ, че научно не се различаватъ отъ Портартурските укрепления Кикуанъ и Ерлунгъ – гл. 44 стр. – е могла

ното: „Въ щаба на армията нищожните табии се наричаха „фортове“ и пр.

Пита се, кое е вѣрно: характеристиката съ думи „нищожни... табии“ или самитѣ фортификационни профили и планове, въ които сѫ материализирани размѣрите и конструкцията на фортовете?

На български и на всички езици „нищожните табии“ въ фортификационно отношение сѫнищожни, т. е. слаби, нищо и никакви отбранителни строежи; „слабата главна отбранителна линия“ е слаба, несилна, т. е. леснопревземаема.

Но, въ случая има не само подценяване, но и нѣщо по-засадно съжаление: има неумѣстно, вредно и незаслужено подиграване съ схващанията на Шаба на армията, пак неумѣстно думите „фортове“ и „фортовъ поясъ“ сѫ поставени въ кавички. Изглежда, че писачътъ на тия редове отъ официалното издание ще да е същиятъ онъ, който въ единъ свой трудъ нарича Македония Нова Сърбия, обаче, безъ кавички, когато имено въ случая следваше да пише „Нова Сърбия“ (въ кавички), а фортове и фортовъ поясъ — безъ кавички *).

Въ официалното издание сѫ дадени описание и чертежи на плановете и профилите на укрепленията, които г-нъ Д. не успорва, никой може да усугори. Следователно, нѣма подценяване на тия укрепления, съ което подценяване г-нъ Д. иска да възбуди у слушателите шовинистически чувства противъ комисията.

Това твърдение на рецензента е една злоумишлена клевета, която отхвърляме съ възмущение. Кания рецензентътъ да излѣзе съ подписа си и докаже твърдението си публично. Иначе, ще смѣтамъ, че той умишлено заблуждава председателя на В.-и. комисия, само и само да създаде неблагоприятно разположение у последния къмъ труда ми. А това е толкова неморално, щото се отказваме да го квалифицираме.

*) Гл. 128 стр. отъ труда ни „Студии по нашите воини“, книга първа: „Войсководци и войски“, отпечатана като приложение на Военно-исторически сборникъ миналата 1930 година.

(11) Спорътъ следователно, се свежда къмъ това, че тия укрепления съ наречени отъ В.-и.к. „полу-дълговременни, а нѣкои и нищожни“ табии, а г-нъ Дървинговъ ги нарича на стр. 39 (гл. 47 стр.) стари дълговременни фортове.

Спори се за називанията, а не за сѫщността на укрепленията, та, нѣма защо да се смущава паметта на несмѣтно (sic) число загиналиятъ юнаци.

(12) Това съ всичкитѣ поправки, които г-нъ Д. се е помжчилъ да внесе въ официалното издание. Тѣ съ невѣрни и безъ историческа стойностъ. Въ всичко останало г-нъ Д. се е водилъ съвсемъ слѣпишката(!) отъ официалното издание.

XI. Нека обърна вниманието на читателя, че въ първия пасажъ липсватъ приключителнитѣ кавички. Очевидно, това не е сторено случайно, а преднамѣreno, за да не се вижда въ случая, кои думи сѫ на официалното издание и кои лично на рецензента. Официалното издание не говори за „а нѣкои и нищожни табии“, а чисто и просто казва „нищожни табии“ въ фортификационно отношениета би и“. Тая преценка съвсемъ не може да се заличи отъ думитѣ „огорните пунктове бѣха старъ типъ полу-дълговременни фортове, или пъкъ устройството на тѣзи стари фортове“, или „фортоветѣ Босна и Маращъ“ и пр., които срѣщаме при описанието на главната отбранителна линия на стр. 15 отъ официалното издание. Защото думитѣ „нищожните въ фортификационно отношение табии“ е окачествяване фортоветѣ като нищожни, а „старъ типъ полу-дълговременни форты“ съ старъ типъ, безъ да се подразбира отъ това да сѫ нищожни. Обстоятелството, че думитѣ „старъ типъ“ не сѫ придружени отъ думитѣ, които ние употребихме въ беседата, „по принципите на фортификацията отъ епохата 1870—1885 г.“. — гл. 42 стр.—както науката дѣли фортификационните епохи, означава, колко слабо научно е официалното издание въ тая си мисъль.

Спорътъ съвсемъ не е за називанията, а е за сѫщността на укрепленията: Одринскиятѣ фортове не сѫ „нищожни... табии“, нито „фортовия поясъ слаба главна отбранителна линия“, а такива каквито въ беседата си ги описахъ и сравнихъ съ Портартурскитѣ.

XII. Ето защо отстрещниятъ пасажъ на рецензията е едно безосновно и съвсемъ лекомислено твърдение. Азъ посочихъ очевидни погрѣшки, заслужаващи да бѫдатъ поправени и имащи решителна стойност за правилната преценка на усилията, които нашите войски бѣха длѣжни да проявятъ при преодоляването на препятствията и фортификационните строежи на турцитѣ при Одринъ. Думата иматъ читателитѣ и компетентнитѣ лица, които сигурно ще отхвърлятъ и окачествяването „съвсемъ слѣпишката“, като злоумишлено.

(13) Намирамъ не само за излишно (sic), но и за вредно (sic) да се напечата въ В.-и. сборникъ, защото напечатването на подобни коментарии върху печатни книги отъ лица, които не съзели участие (!) въ операцията, отнема място за статии на участници, които изнасятъ факти, допълняващи официалните документи или заместващи официалните документи въ частите, въ които архивата е загубена, а такива части съмного цели (I) армии.

(Безъ подпись.
Б. наша).

XIII. Настоящият ни трудъ е върху ръжетъ на читателите. Тия, които прочетоха беседата и приложените къмъ нея статии и отговори, иматъ всичките елементи да направятъ своите заключения, както върху труда ми, така и върху това, което отсреща рецензентътъ е намерили за умно да каже.

Ако има нѣщо, за което да се съжалат, то е печалния фактъ на нашите порядки. Едно повърхностно преглеждане на „В.-и. сборникъ“ ще ни покаже изненадващи работи. Вътой сборникъ се печатиха 50 коли, съставящи труда на запасния генералъ Ив. Русевъ за II армия въ Общата война, а и сега се печататъ още 50 коли отъ същия за същата, а между това той трудъ не изнася никакви нови документи, които въ изобилие за същата армия има въ В.-и. комисия. Критериятъ, изказанъ по отношение петте коли, колкото е моята сказка, съвсемъ не е приложенъ относително поменатия по-горе 100 коли трудъ.

Наистина, преживѣваме тежки времена!

Наистина, за да може рецензентътъ да напише това отсреща, епохата, въ която живѣвемъ, ще тръбва да смѣтнемъ, като епоха на голѣмъ упадъкъ на ума и на морала.

Излишно било тая ни беседа, която обяснява причините за нашите успѣхи и злага въ душата и ума на слушателите или читателите, необоримото убеждение за нравствените сили на нашия народъ, да се напечати въ В.-и. сборникъ.

Вредно било да се напечати тя, защото трудътъ ми биль „коментарии върху печатни книги“!

Наистина, не остава друго, освенъ тоя ни трудъ да се изгори, и за тая работа най-достоенъ намираме рецензентътъ. O, sancta simplicitas! O, tempora, o mores!

Думата иматъ ревнителите на военните знания у насъ, както и ония общественици, които милѣятъ за доброто и духа на нашата армия и нашия народъ. Време е благословенътъ въ Евангелието камшикъ да прогони фарисеите отъ храма!

Ще видимъ кои ще чуятъ тоя гласъ на опомване.

П. Дървинговъ.

Факти, заслужаващи вниманието на всички, които говорят или пишат по нравствената и материалната област на войната.

Извадки отъ труда на генералъ Джонъ Пършиングъ: „My Experiences in the World War“.

Срещу отровния духъ, който въе въ писанията на нѣкои бивши военни, духъ на безвѣrie въ нравствените сили на българския народъ, полезно е тукъ да направимъ нѣколко извадки отъ труда на главнокомандуващия американскиятъ експедиционни сили въ Европа презъ Общата война, генералъ Джонъ Пършиングъ, подъ заглавие „My Experiences in the World War — Моите преживѣвания въ Свѣтовната война“, печатанъ презъ първите три месеца на текущата година въ Вашингтонския в. „The evening Star“, а следъ това издаденъ и въ отдѣлна книга.

Трудътъ на генералъ Пършиングъ очертава доста откроено и документално не само усилията на Съединените щати да спасятъ отъ окончателенъ погромъ държавите на Съглашенето, но и низкия духъ, който е господствувалъ презъ 1917 и 1918 г. до юлий месецъ посрѣдъ армиите и народите на сѫщото Съглашение. Отъ извадките, които ще направимъ, лесно може да се разбере, че причините за нашите последни неуспѣхи съвсемъ не се криятъ въ нѣкакви наши регистрирани недостатъци, както слабодушните хора сѫ склонни у насъ да виждатъ, а чисто и просто на страшната диспропорция въ сили и срѣдства, съ които Съглашенето разполагаше, следъ пристигането на американскиятъ войски въ Европа при тая вече прекомѣрно много продължила се война. Въ това отношение мислитъ и изнесениятъ факти отъ генералъ Пършиングъ потвѣрждаватъ за лишенъ пѣтъ еднакво за френци, англичани, италиянци, американци, бѣли, черни, сърби, гърци и пр., както и за нѣмци, българи, маджари и турци, че армиите и народите се биятъ съ ентузиазъмъ и успѣхъ, до когато иматъ вѣра въ себе си и въ победата. Изгуби ли се тая вѣра, падатъ бѣрже и всички пориви за борба, безразлично дали думата е за френци или българи. Обстоятелството, че нашиятъ народъ изтѣрпя толкова войни отъ 1912 до 1918 г., при това изнасяйки победи както тия при Бунархисаръ, Одринъ, Тутраканъ и Дойранъ, съ каквito много малко народи могатъ да се гордѣятъ, е обстоятелство, което не трѣбва да се изпуска изъ видъ отъ всички ония, които изказватъ съмнение въ психологическиятъ заложби у българския народъ. Тия говорители или писачи ще трѣбва да разбератъ еднажъ за винаги, че ако упадъкъ на духа у нашия народъ и нашата войска се е появили, такъвъ е имало и у нашите противници, при това и много по-рано, и много по-дълбоко, въпрѣки наличността на двойно и тройно по-многочислено население и несравнено повече срѣдства за воюване. Но, нека видимъ какво пише Джонъ Пършиングъ.

The evening Star
18 януари 1931 г.

Като описва движението на една американска пехотна дружина през улици^{тъ} на Парижъ за гроба на Лафайетъ въ 1917 г., генералъ Джонъ Пършиングъ въ гл. VII на труда си казва: „Мнозина отъ граждани^{тъ} падаха на колѣне въ знакъ на почитъ, когато колоната минаваше край тѣхъ — Many dropped on their knee in reverence as the column went by“. Ако това би се случило у насъ, мнозина биха казали, това е робска черта, останала отъ игото. А между това, падали сж на колѣне тъкмо тия, които сега минаватъ за „победители“ — френците.

„Парадното марширане на нашите войски по улици^{тъ} на Парижъ, предъдължава той, безспорно закрепи до известна степень морала на народа (французите), но всички ние знаеме, че въ края на крайщата имаше нѣщо по-ефикасно да се прави...“ „Съществениятъ въпросъ бѣше дали съглашенците ще могатъ да издържатъ, докато ние се пригответъмъ. Бѣше ясно, че съ полумърки отъ наша страна резултати не ще се постигнатъ и че съюзникътъ надежди лежать на американската въ голѣмъ машабъ военна помощъ въ най-скоро време. Съглашенците мислѣха, че ние можехме да имаме въ Франция презъ 1918 г. една армия максимумъ отъ 500.000 души, обаче, споредъ моето мнение това не щѣше бѫде достатъчно, за да се задоволятъ нуждите на положението“... „Ето защо на 6 юлий (1917 г.) телеграфирахъ: „Плановетъ трѣбва да предвиждатъ изпращането тукъ най-малко 1.000.000 войници до идущия май“... „А на 9 юлий, преценявайки положението въ Франция, писахъ до министра на войната: „Съзнавамъ важността на нуждата да ви изложа повѣрително нѣкои нѣща върху общото положение въ Франция, споредъ както то се очертава отъ известни факти, дошли до моето знание следъ пристигането ми въ Парижъ. Както знаете, известно време преди нашето пристигане, френската армия бѣше зле бита и до такава степень, щото нейниятъ моралъ падна до едно много низко равнище на отливъ — to a very low ebb. И като последица отъ това и самиятъ народъ се обезсърдчи твърде много и даде изразъ на доста сурови критики общо върху управлението на армията. Въ резултатъ на всичко това, главнокомандуващиятъ Нивель биде замѣненъ съ Петенъ. Незадоволството въ армията не отслабна, а по-скоро продължи да се развива и, въроятно, бѣше настърдено отъ френския гражданска социалистически елементъ, безъ съмнение, подъ влиянието на германските социалисти. Общевъвестно е, че сж станали нѣколко случая на бунтъ въ войските и че се наложи неотдавна да бѫдатъ екзекутирани нѣкои отъ главните бунтовници на брой, споредъ един съдебни сведения, до 30, споредъ други — много повече отъ 120“... „Фактъ е, че Франция е твърде много уморена отъ тази война. Масата се оплаква открыто отъ голѣмите да-

и нъци и негодува, че е потискана, за да забогатяватъ нѣкои правителствени доставчици. Цената на хранителните припаси е висока, тъй щото общиятъ разноски за преживѣване тежатъ силно на цивилно население. Въглищата костуватъ... Оплакванията на семействата оказватъ своето влияние върху хората отъ бойната линия, тъй че борческата способност може да се застъгне силно отъ тѣхното недоволство. Изглежда, че военните власти сѫ силно загрижени, което се вижда отъ обстоятелството, че генералъ Петенъ последната седмица ме замоли да се срещна съ него за размѣна на мисли въ кѫщата на единъ общъ приятел. При срѣщата той ми каза откровено, че работитъ въ Франция не е вървятъ добре и че, ако правителството и народътъ не подкрепятъ армията и спомогнатъ на семействата, той чувствува, че вмѣсто поправяне на морала ѝ чрезъ критики и търсene грѣшки, може да настѫпи положение, граничеще съ революция — Something bordering on revolution. При такъвъ край, каза той, ще се позволи на германцитъ да диктуватъ мира тѣ, а не съглашенцитъ... Разбира се, въ настояще време не би било легко да се спре въ Франция това, което заприличва на революция и по този начинъ крайниятъ тежести на войната могатъ да паднатъ върху нашите плещи. Схващайки унизилостта на народа, възползвахъ се при явили ми се благоприятни случаи, безъ да изглежда, че се бѣркамъ и безъ да говоря много, да кажа окуражителни думи върху блѣскавата жизненост на френския народъ и армия и се помжихъ да вдѣхна вѣра посрѣдъ тѣхъ въ организацията и командуващите имъ... Ноето собствено мненіе е, че френската армия, както тя е сега, може да държи до пролѣтъта 1918 г. срещу всѣко възможно усилие на неприятеля, обаче, беднотията и незадоволството, раздухвани отъ социалистическия печатъ, особено ако правителството не сполучи да продължи да крепи армията, може да обезкуражи тъй народа и армията, че последната ще изгуби морала и ще последва катастрофа. Ще сторя всичко отъ моя страна да окуражава... И. М. К. А. работи сѫщо съ насъ въ своята областъ съ сѫщата цель"...

The evening Star. Като описва военното положение на Съглашението следъ боеветъ при Амиенъ презъ пролѣтъта 1918 г. и въ защита на принципа, американската войска въ Европа да действува отдѣлно като армия, а не разхвърлено по бойната линия, той въ гл. XXXI казва: „Другъ сериозенъ мотивъ противъ придаването на наши войски къмъ съюзнишките армии бѣше опасността, че низкиятъ моралъ и песимизъмътъ посрѣдъ редовете на последните ще подействува неблагоприятно върху нашите офицери и войници. Въ действителностъ тъкмо и това се случи въ известна мѣрка, особено между нашите хора и англичаните, дето съприкосновението бѣше близко“.

The evening Star По поводъ успѣшната германска офансива въ края на май 1918 г., генералъ Пършиングъ, като описва изпращането на 1-а и 2-а американски дивизии срещу германците (30 май), казва: „... и дивизията, натоварени на камиони, бидоха хвърлени право срещу Meaux, 33 км. на с.-и. отъ Парижъ. Като стигнаха тамъ, тѣ бѣрже бидоха пуснати по посока на Chateau Thierry. Птищата бѣха пълни съ френски войски и бѣжанци. Имаше големо смѣщение всрѣдъ бѣрзо отстѫпващите френски войски, много отъ които казваха на нашите хора, че всичко бѣше изгубено — *that all was lost...* Внезапното появяване и драматичното влизане на 2-а и 3-а американски дивизии въ разпрѣснатите и разнебитени бойни линии и тѣхниятъ поривъ и куражъ въ боя произведоха добро впечатление върху френския пуалю... На връщане отъ британския фронтъ на 30 май, азъ спрѣхъ въ Саркусъ, за да видя генерала Фошъ и обѣдвамъ съ него и щаба му. Трудно би било да си представя една по-обезсърдчена група хора — *It would be difficult to imagine a more depressed group.* Тѣ прекараха обѣда, рѣдко проговорвайки дума, тѣй като бѣха унесени въ онова, което съставляваше, вѣроятно, най-сериозното положение въ войната”.

The evening Star Като говори за германската офансива през юни 1918 г., генералъ Пършиングъ въ глава XLVII на своя труда пише: „Бѣрзата серия германски офансиви разнебити сериозно съглашенцитѣ и не само намали материално тѣхната съпротивителна мощь, но и понизи тѣхния моралъ и предизвика у тѣхъ най-мрачни предчувствия. Тѣ все повече и повече почнаха да се опасяватъ, да не би неприятельтъ да се окаже, че има още незнайни резерви, готови да го засилътъ. Че моралътъ на съглашенцитѣ бѣше низъкъ, се виждаше отъ разказитѣ на много отъ тѣхните войници, които идѣха отъ фронта въ тила.

„Сведенияята за британските войски не бѣха по-добри. Тѣхните войници приказваха постоянно на нашите, които бѣха при тѣхъ на обучение, че ние сме дошли много късно, и че нашето влизане въ боя само отсрочва поражението на съглашенцитѣ. Това дѣржане изглеждаше така тревожно, че взехъ мѣрки, да предотвратя нашата армия отъ зараза отъ подобенъ духъ, като осведомихъ бѣрже съглашенските началства по фактичѣ. Наличността на такива чувства бѣше другъ важенъ мотивъ, който ми налагаше да се противопоставямъ на всяка форма за размѣсьване на американския войски съ тия на съглашенцитѣ”.

На 21 юни генералъ Пършиングъ донася телеграфно въ Вашингтонъ следното: „Настоящето положение на войната,

когато германската офанзива продължава да се развива, налага незабавно да се обмисли възможно най-широката военна програма, която Съединените щати могатъ да приложатъ. Върва се, че моралътъ на френското правителство и висшето командуване е добъръ, но положително е, че моралътъ върху долните стажала отъ френската армия е просто и ясно слабъ. Както френскиятъ, така и английскиятъ народи съм крайно изморени отъ войната, и тъхните войски отразяватъ това положение във многократната имъ немощь да посрещнатъ съ успѣхъ атаките на германците.

„Това съм американскиятъ войници въ Франция, на които сега тъм разчитатъ. Това е моралната, както и материалната помощъ, давана отъ американския войникъ, което прави възможно продължението на войната. Само неспирното пристигане на американски войски и тъхното разумно използване може да възстанови морала на нашите съюзници и да имъ даде куражъ.

„Горното представлява мнението на съглашенскиятъ военни лидери, както лично ми се каза отъ самия генерал Фошъ, и азъ вървамъ, че то е мнение и на политическиятъ лидери“.

Съ огледът рапортъ отъ края на същия месецъ генералъ Пършиングъ донася между другото и следното:

„Моралътъ на френскиятъ и английскиятъ войски не е какъвто тръбва да бъде. Присъствието на нашите войски ги е много подбодрило (подстъгнало), обаче, силите на тъхната издръжливост съмнителни. Спирането на германците стана въ действителност отъ нашите 2-а и 3-а дивизии; французиите не бъха на висотата за тая задача. Боя се, че ще тръбва да поставя временно нѣкои наши полкове въ по-слабите френски дивизии, за да имъ се даде куражъ.

„Следъ спирането на германската офанзива, ние тръбва да бъдемъ готови да нанесемъ ударъ, колкото може по-скоро. Германскиятъ дивизии ставатъ все по-слаби и личниятъ имъ съставъ се топи. Германците биха склонили да сключатъ миръ, ако биха почувствуvalи нѣколко силни удари. Ние ще тръбва да бъдемъ готови да имъ нанесемъ такива. Отъ друга страна, ако ние не побързаме и се остави войната да се провлачи следната и последующата година, ние ще се изложимъ на единъ твърде голъмъ рисъкъ, тъй като Германия би се съзвела, като вдигне набори отъ западните провинции на Русия. Отъ това нѣщо британското и френското правителства, както знаете, съм въ тревога, и азъ съмѣтамъ същото нѣщо за една действителна опасностъ.

„Въ такъвъ случай ние тръбва да имаме предъ видъ и ефекта върху собствения ни народъ отъ една дълга война. Изглежда, че въ нашето отечество господ-

ствува идеята, че войната ще се свърши вътре въ една го-
дина, и нашиятъ народъ е възбуденъ и желае да види едно
голъмо усилие веднага. Обаче, ако ние не станемъ доста-
тъчно силни на този фронтъ, за да вземемъ нападателно по-
ложение и тикнемъ войната къмъ нейния край, ще се появя-
ватъ критики и незадоволства въ отечеството и едно общо
отпадане на нашия духъ. Между това, чрезъ употребата на
голъми сили и завършване войната, ние ще избъгнемъ голъ-
мите загуби, които така ужасно сѫ оредѣли силитъ на
нашите съюзници. Нека използваме всички преимущества
отъ високия подемъ на ентузиазъма и спечелимъ войната“.

Всичко това заслужава да биде известно на всички онни
военни, които пишатъ или говорятъ по въпроса за издърж-
ливостта на българскиятъ войски въ войнитъ и въобще по
въпроса за военните качества на нашия народъ и нашата
армия. Това е особено важно за ония писачи, които, като
нѣматъ инстинктъ на водачи и като сѫ по природа слабо-
душни, сънятъ около себе си само пессимизъмъ и безвѣрие
въ народните сили.

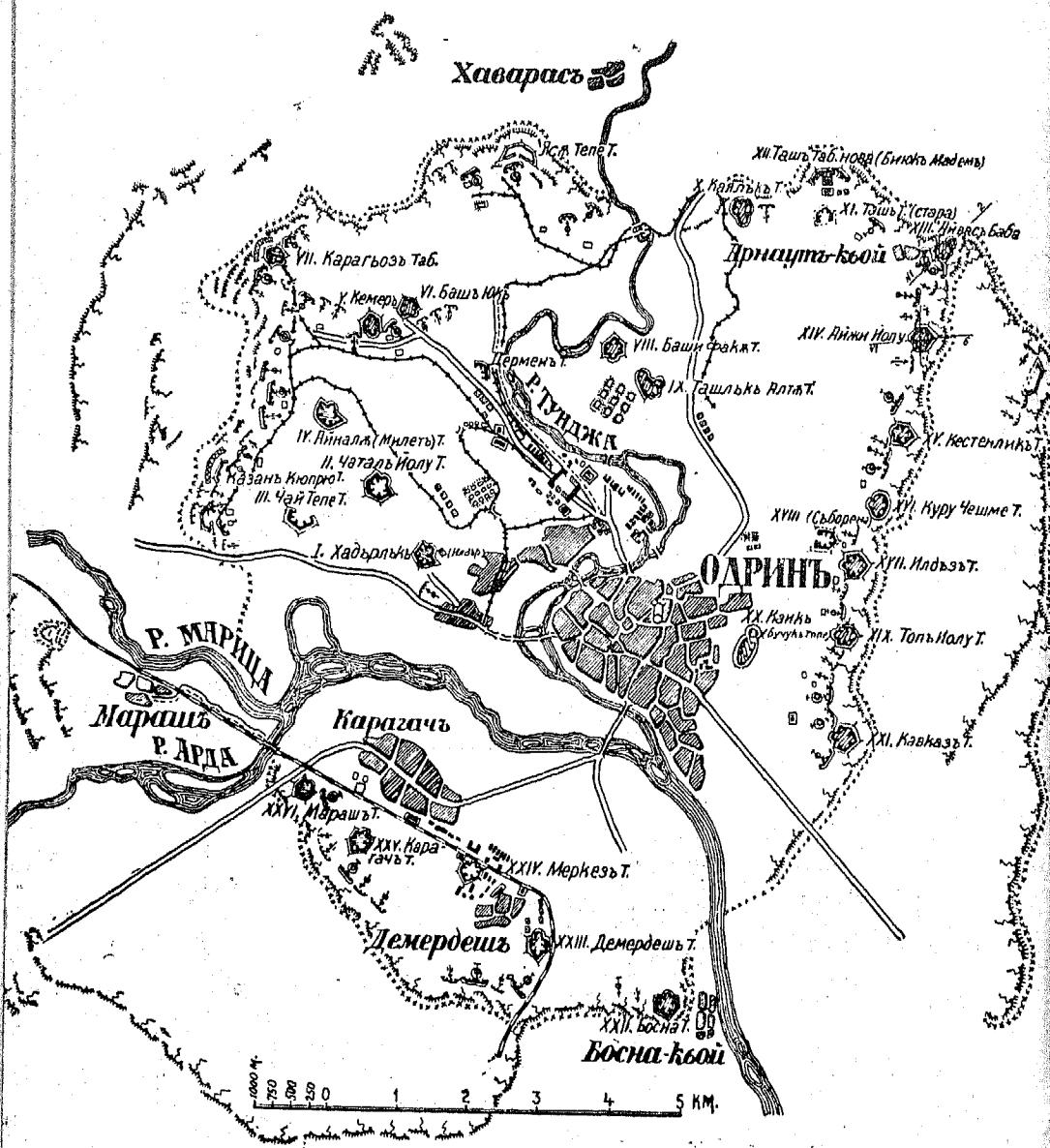
Военното изкуство взима войските такива, каквите сѫ.
И то е истинско изкуство тогава, когато спечелва победата
или излиза съ честь отъ положението съ войските, съ които
разполага, безразлично какви сѫ тѣ. Единъ храбъръ, лоя-
ленъ и компетентенъ офицеръ или командиръ може да по-
стигне решителни резултати и съ слаби въ морално и мате-
риално отношение войски, тогавъ, когато единъ безхарак-
теренъ и slabъ водачъ може да деморализира и най-богато
снабдените войски.

Офицерите сѫ душата на армийтъ. И сила е оная
армия, която преди всичко друго има офицери, готови всѣки
моментъ главата си да заложатъ, но целта, целта непре-
менно да постигнатъ. Офицери, които при всѣко трудно
положение хленчатъ и сънятъ пессимизъмъ, сѫ за армията
най-опасните съюзници на неприятеля. Тѣхните на видъ
благовидни внушения троятъ духа и убиватъ вѣрата на всички
около тѣхъ въ победата. Такива, които сами по природа сѫ
лишени отъ голъми нравствени сили, търсятъ спасението си,
като Фошъ казва, въ по-голъмото число, въ по-добрите
оръжия, въ по-многобойните срѣдства. Обикновено такива
офицери приличатъ на оня, който иска да лови риба, безъ
да се измокри. Тѣ не познаватъ закона на себеотрицанието,
който е единственъ абсолютенъ законъ въ кървавата борба.
И такива офицери сѫ пълно отрицание на себе си, като
органи на функцията на водачи.

Дано армията се запази надеждно отъ пессимисти, ед-
накво въ военно, както и въ мирно време, когато се зала-
гатъ основите на победата!

СЪДЪРЖАНИЕ

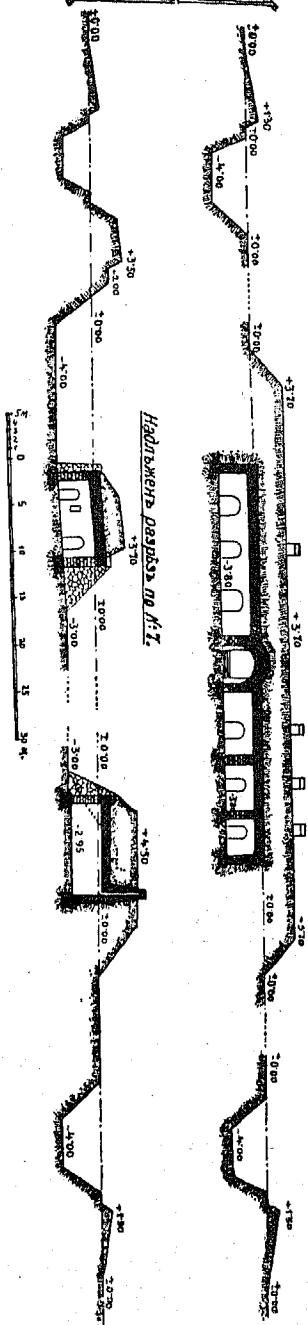
	стр.
Предговоръ	5—8
Две встжителни думи за атаката на Одринъ	9
Днесъ трудно можемъ да преценимъ тая атака като бойно национално дѣло поради лошите психолого- гически условия	9
Погледъ назадъ въ историята. Римскиятъ миръ и уни- щожението му отъ новите тогава народи	10
Гордите времена на старите българи и на българската държава	11
Етническиятъ основи на българската държава. Психоло- гическиятъ заложби на българския народъ презъ вѣковетъ	15
Турцитъ не можаха да измѣнятъ психологическиятъ за- ложби у българския народъ	16
Освобождение и градежъ на България и проявите на българската енергия	18
Новото бойно кръщение въ 1885 г.	19
Възходътъ на българската армия	20
Заслужили ратници въ военната мисъль и военното поприще	21
Предъ прага на войната въ 1912 г.	23
Мобилизацията	24
Гръмотевичниятъ възходъ на Турция	25
Причини за успѣхите на Турция. Организаций на иени- черитъ	26
Упадъкътъ на Турция. Унищожение на иеническия корпусъ	29
Новата турска армия низами джедидъ	29
Войната въ 1912 г. въ политическо отношение не бѣше едината изненада	33
Войната не бѣше изненада и въ военно отношение	34
Победоносното нашествие въ Тракия въ 1912 г.	36
Атаката на Одринъ се налага по силата на събитията	37
История на крепостта	39
Крепостта въ фортификационно отношение и нейното стратегическо значение	42
Действията срещу една крепость се развиватъ въ зави- симостъ отъ конкретните условия. Исторически примѣри	48



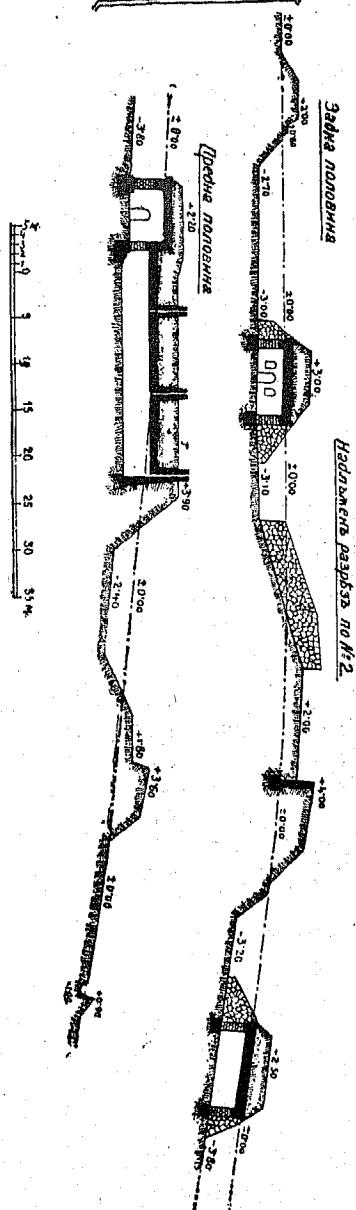
УСЛОВНИ ЗНАЦИ

Подържани	стари укрепления	Стрелкови окопи съ траверси и ходове
Залуснати		Стари погреби
Нови укрепления		Батареенъ
Батарея за 15 см. оръз за бръгово остан.		Груповъ
— " 105-12 и 15 см. обс. оръдия		погреби
— " 15, 18 и 21 см. мортири		Сектор. погреби съ защит. вълъ
— " 87 см. не С.С. папски оръдия		Военни складове, дела и пр.
		Крепостна дековилна линия

ФОРТЫ АЙЖИ-МОЛУ



ФОРТЫ АЙВАСЬ-БАБА



Задача половина

Недопущено разрезов по № 2

Напечатано разрезы по № 6.

Недопущено разрезы по № 7.

стр.

Заповѣдь за атаката на преднитѣ позиции	52
Две думи за генералъ Ивановъ	53
Две думи за генералъ Вазовъ	55
Сили и бойно разписание на обсаждашата армия	55
Гарнизонъ на крепостта. Две думи за Шукри паша	57
Атаката на преднитѣ позиции	60
Впечатлѣния и мисли на участвуващъ турски офицеръ	62
Действията следъ превземането на преднитѣ позиции	65
Какъ назрѣва атаката на фортовия поясъ	66
Решение за атаката на фортовия поясъ	68
Подготовка за атака. Духътъ на гарнизона на крепостта	69
Атака и пробивъ на фортовата линия	70
Щурмътъ на Айдже Иолу	72
Български батареи на линията на фортовете	73
Щурмътъ на Айсазъ Баба	74
Атаката на останалите фортуви отъ Източния секторъ	75
Какъ сѫ посрещнали щурма турцитѣ	75
Успѣхътѣ въ останалите сектори	77
Одринъ падна	77

Отзиви и отговори

по поводъ сказката „Атаката на Одринъ“.

Изъ живота на армията (отзивъ)	78
Една интересна сказка (статия)	78
Нашата дума по тая статия	80
По поводъ беседата „Атаката на Одринъ“ (статия)	93
Сказката на г. П. Дървинговъ за (атаката) на Одринъ (статия)	94
Рецензия на сказката отъ В.-и. комисия и отговоръ на нея. Факти, заслужаващи вниманието на всички, които говорятъ или пишатъ по нравствената и материалната област на войната. — Извадки отъ труда на генералъ Джонъ Пършиングъ	109—114